

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

На правах рукопису

Кудіна Юлія Володимирівна

УДК 94(476)«1918/1922»

**ФОРМУВАННЯ РАДЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В БІЛОРУСЬКИХ
ЗЕМЛЯХ (ГРУДЕНЬ 1918 – ГРУДЕНЬ 1922 РР.)**

Спеціальність 07.00.02 – всесвітня історія
Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор
Яровий Валерій Іванович

Київ – 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	3-4
ВСТУП	5-13
РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	14-43
1.1 Стан наукової розробки проблеми	14-31
1.2 Джерельна база дослідження.....	31-43
РОЗДІЛ 2. УТВОРЕННЯ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РАДЯНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСІЇ (ГРУДЕНЬ 1918 – ЛЮТИЙ 1919 рр.)...	44-74
2.1 Білоруські землі після завершення німецької окупації та державотворення національно-політичних сил.....	44-62
2.2 Проголошення Соціалістичної Радянської Республіки Білорусії та становлення органів влади.....	62-74
РОЗДІЛ 3. БІЛОРУСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ ЛИТОВСЬКО– БІЛОРУСЬКОЇ СРР В ЧАСИ РАДЯНСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ ВІЙНИ (ЛЮТИЙ 1919 – ЛИПЕНЬ 1920 рр.)	75-107
3.1 Становлення Литовсько-Білоруської СРР та формування державних органів.....	75-92
3.2 Білоруська влада у період радянсько-польської війни.....	92-108
РОЗДІЛ 4. РОЗБУДОВА БСРР ТА ЇЇ УЧАСТЬ У СТВОРЕННІ СОЮЗУ РАДЯНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК (ЛИПЕНЬ 1920–ГРУДЕНЬ 1922 рр.)	109-156
4.1 Звільнення Білоруських земель від польської окупації та відновлення Соціалістичної державності.....	109-126
4.2 Радянська Білорусія в системі міжнародних відносин	126-139
4.3 Вхід БСРР до складу Радянського Союзу та обмеження її державних повноважень	140-156
ВИСНОВКИ	157-161
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	162-202
ДОДАТКИ	203-209

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Білнацком – Комісаріат з білоруських національних справ

БКО – Білоруська комуністична організація

БН Комісаріат – Білоруський Національний Комісаріат

БНК – Білоруський народний комітет

БНК – Білоруський національний комітет

БНР – Білоруська Народна Республіка

БОК – Білоруський обласний комітет

БПНС – Білоруська партія народних соціалістів

БПС-Р – Білоруська партія соціалістів-революціонерів

БПС-Ф – Білоруська партія соціалістів-федералістів

БСРР – Білоруська Соціалістична Радянська Республіка

БСДП – Білоруська соціал-демократична партія

БСДРП – Білоруська соціал-демократична робітнича партія

ВЦВК – Всеросійський Центральний Виконавчий Комітет

КП(б)Б – Комуністична партія (більшовиків) Білорусі

КП(б)Л – Комуністична партія (більшовиків) Литви

Лит-Біл СРР – Литовсько-Білоруська Соціалістична Радянська Республіка

Мінгубревком – Мінський губернський військово-революційний комітет

Наркомнац – Народний комісаріат у справах національностей

НАРБ – Національний архів Республіки Білорусь

НК – Надзвичайна комісія

НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ

НКІС – Народний комісаріат іноземних справ

НС – Народний Секретаріат

Облвиконкомзах – Обласний виконавчий комітет Західної області та фронту

Польревком – Польський революційний комітет

ППС – Польська партія соціалістична

ПСР – Партія соціалістів-революціонерів

Реввійськрада – Революційна військова рада

РНК – Рада народних комісарів

РКП(б) – Російська комуністична партія (більшовиків)

РОД – Рада оборони держави

РСФРР – Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка

РСДРП(б) – Російська соціал-демократична робітнича партія (більшовиків)

СРРБ – Соціалістична Радянська Республіка Білорусія

СРРЛіБ – Соціалістична Радянська Республіка Литви і Білорусії

УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка

ЦБ – Центральне бюро

ЦБВР – Центральна білоруська військова рада

ЦВК – Центральний Виконавчий комітет

ЦДАВО – Центральний державний архів вищих органів влади і управління України

ЦК КП(б) – Центральний комітет Комуністичної партії (більшовиків)

ВСТУП

Актуальність дослідження

Державотворчі процеси сьогодення активізували вивчення проблем, пов'язаних з осмисленням історичного досвіду минулого. Особливого значення за умов розбудови державності в Республіці Білорусь набуває проблема аналізу тих процесів, що відбувалися в політичному житті в період 1918 – 1922 рр. Нагальною є потреба зваженої оцінки подій у зазначений час, звільненої від ідеологічних нашарувань. Актуальність теми дослідження полягає в тому, що сучасний самостійний розвиток Республіки Білорусь вимагає конструктивного підходу до налагодження приязних міждержавних відносин. Вагомою складовою цього аспекту є вивчення особливостей формування радянської державності в білоруських землях (грудень 1918 – грудень 1922 рр.). Дотичним є сценарій державотворення України часів радянської доби.

Радянська Росія протягом свого історичного минулого була зацікавлена в позитивному вирішенні білоруського питання заради власних інтересів. Тому сучасний рівень міждержавних відносин багато в чому спирається на попередній досвід, а саме: на спробу досягнення вигідного порозуміння та співпраці між Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою (РСФРР) та білоруськими землями.

Причини, що зробили можливим формування радянської державності в білоруських землях (грудень 1918 – грудень 1922 рр.), були такі, як: проблема єдності етнічних територій, низький рівень національної самосвідомості білорусів, несконсолідованість політичних сил навколо національної державницької ідеї. Упродовж багатьох століть білоруські землі перебували в складі різних держав. Київська Русь, Велике Князівство Литовське, Річ Посполита, Російська імперія впливали на політичний, економічний, культурний розвиток білоруських земель, що, безумовно, стояло на заваді створенню власної держави. Сукупність внутрішніх та зовнішніх чинників: довготривала бездержавність та низький рівень національної самосвідомості

– призвела до поразки білоруських національно-визвольних змагань. Особливо складним був період між двома світовими війнами в XX ст., коли білоруську територію було окуповано, розділено, а основна її частина (Західна область*) стала частиною Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР).

Низка питань потребує всебічного, досконалого вивчення. Зокрема таке питання, як політика партійно-державного керівництва РСФРР щодо білоруських територій.

Ретельний аналіз ідеологічних засад радянської політики, вияв її основних напрямків, підходів та методів дозволить показати наміри керівництва Радянської Росії щодо білоруських земель у грудні 1918 – грудні 1922 рр. Також з'ясувати, чим керувалися партійно-радянські діячі: національними інтересами білорусів чи власною політичною кон'юнктурою, намагаючись приєднати білоруські території до РСФРР та об'єднати з Литовською Республікою. Дослідження вказаної проблематики надасть змогу відтворити політичні настрої білоруського населення, охарактеризувати його ставлення до радянської системи, дозволить виявити ступінь готовності різних верств білоруського населення до вступу в Союз Радянських Соціалістичних Республік.

Неупереджене відтворення тогочасних історичних подій робить дослідження актуальним не тільки в науково-пізнавальному, але й в історичному та практично-політичному планах. Досвід минулого необхідно враховувати в сучасній практиці – через його критичне узагальнення та наукове осмислення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана в рамках наукової тематики історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Західна область – адміністративно-територіальна одиниця в Радянській Росії 1917 – 1918 рр. Створена у травні 1917 р. (із центром у Мінську). Після жовтня 1917 р. до її складу входили Віленська, Вітебська, Могильовська, Смоленська та Мінська губернії. У жовтні 1918 р. її було перейменовано на Західну комуну. Ліквідована у зв'язку із створенням БСРР 1 січня 1919 р.

«Україна в загальноєвропейських історичних процесах: пошуки цивілізаційного вибору» (державний реєстраційний номер 16БФ046-01) і пов'язана із науковими дослідженнями кафедри історії слов'ян Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Тематика дисертації відповідає дослідницьким напрямкам спеціальності 07.00.02 – «Всесвітня історія».

Об'єктом дослідження є радянська державність в білоруських землях (грудень 1918 – грудень 1922 рр.)

Предметом дослідження є процеси та явища, пов'язані з формуванням державно-політичного статусу Білоруської Соціалістичної Радянської Республіки з грудня 1918 по грудень 1922 рр.

Хронологічні межі дослідження визначено періодом з грудня 1918 р. до грудня 1922 р. Нижня хронологічна межа визначена подіями, які сприяли створенню передумов проголошення Білоруської Соціалістичної Радянської Республіки. Верхня межа визначається 30 грудня 1922 р., входженням БСРР до створеного Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Враховуючи актуальність, практичну доцільність та стан наукової розробки головних проблем обраної теми, було визначено мету та завдання дослідження.

Мета дослідження: всебічно дослідити історичні події, які призвели до формування в білоруських землях радянської державності з грудня 1918 по грудень 1922 рр.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання наступних наукових завдань:

- проаналізувати стан наукової розробки проблеми та джерельну базу дослідження;
- охарактеризувати становище в білоруських землях після завершення німецької окупації;

- визначити роль національно–політичних сил та вплив більшовицької влади на процес утворення Білоруської Соціалістичної Радянської Республіки (далі БСРР);
- дослідити більшовицьку політику стосовно проголошеної БСРР;
- розкрити значення «повторного» проголошення в білоруських землях соціалістичної радянської державності;
- висвітлити місце Радянської Білорусії в міжнародних відносинах того часу;
- з’ясувати участь БСРР у процесі створення Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі СРСР).

Географічні межі дослідження охоплюють території Віленької, Мінської, Могильовської, Гродненської, Вітебської, Смоленської та Гомельської земель, які з 1 січня 1919 р. до 30 грудня 1922 р. входили до складу Білоруської Соціалістичної Радянської Республіки.

Теоретико-методологічну основу дослідження є сукупність загальнонаукових та спеціальних методів історичної науки. В основу дослідження покладені принципи історизму та системності. Досліджувані явища розглядаються як сукупність взаємопов’язаних компонентів, які цілісно розвиваються у хронологічній перспективі. В ході дослідження використано сукупність загальнонаукових (абстракції, аналіз, синтез, індукція, дедукція) та спеціальних методів історії. Зокрема, у дисертації використано методи усебічного аналізу історичних процесів та явищ у всій їх суперечливості та неоднозначності: аналіз процесів та явищ суспільного життя; науковий плюралізм; критичне ставлення до об’єкта дослідження; порівняльний аналіз, якщо йдеться про однотипові, об’єкти дослідження; аналітичний підхід вільний від однозначних оцінок у визначеннях, тим більше емоційних; комплексний історичний синтез, який дозволяє розширити поле історичного дослідження, доповнити історичну складову знаннями з

інших галузей науки. Міждисциплінарний характер дисертації обумовив використання під час її написання методів статистики та демографії.

Наукова новизна дослідження зумовлена тим, що вперше в українській історичній науці детально розглядаються питання, пов'язані з формуванням радянської державності в білоруських землях (грудень 1918 – грудень 1922 рр.) Наукову новизну дослідження також визначає низка отриманих в його ході результатів:

Вперше:

- запропоновано та обґрунтовано тезу про вплив радянської моделі на процес державотворення в білоруських землях з грудня 1918 по грудень 1922 рр., не затвердженої законодавчо та практично не визнаної на міжнародній арені БСРР, яка попри цього поступово перетворилася на державу з обмеженим суверенітетом у складі Союзу Радянських Соціалістичних Республік;
- з'ясовано роль національно-політичних сил на державотворчі процеси у БСРР;
- введено до наукового обігу документи, у яких відображено значення впливу уряду РСФРР на державотворчі процеси в БСРР.

Удосконалено:

- розуміння широкого комплексу понять і ключових питань, які складають категорії радянського державотворення та ролі більшовицької політичної сили на формування білоруської державності;
- уявлення про співвідношення принципу ізоляціонізму, який нав'язувався Білорусі керівництвом РСФРР, з прагненням її до самостійного розвитку.

Набули подальшого розвитку:

- систематизація історичних джерел з проблеми дослідження;

- компаративний аналіз поглядів державних діячів Білорусі досліджуваного періоду на характер та особливості радянського державотворення в білоруських землях

Практичне значення дисертації полягає в тому, що її матеріали та основні положення можуть бути використані в підготовці узагальнюючих праць із всесвітньої історії, історії Республіки Білорусь, правознавчих дисциплін, у викладанні відповідних нормативних та спеціальних навчальних курсів у вищих навчальних закладах. Отримані висновки можуть бути використані під час розробки нормативно-правових документів, державних та навчальних програм, методичних посібників.

Стан наукової розробки проблеми. Досліджуючи проблему, дисертантка враховувала науковий доробок білоруських, радянських, вітчизняних та зарубіжних істориків, політологів та істориків права.

Зроблений в дисертації на підставі аналізу відповідної літератури узагальнений висновок зводиться до того, що через об'єктивні причини до сьогодні в історичній літературі немає цілісного уявлення про державний статус БСРР з грудня 1918 по грудень 1922 рр. Проблеми, пов'язані з визначенням державно-правового статусу БСРР у грудні 1918 – грудні 1922 рр. в історіографії висвітлені суперечливо. Крім констатації загальних тенденцій розвитку БСРР, у науковій українській історичній літературі не приділялася належна увага ролі БСРР у системі союзної держави. У цьому аспірантка бачить підтвердження доцільності вибору теми дослідження.

Особистий внесок аспірантки. Дисертаційне дослідження є самостійною науковою роботою, виконаною із залученням документів зарубіжних архівів, більшість з яких вперше вводиться в науковий обіг.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри історії слов'ян Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Окремі положення дисертаційного дослідження було представлено на всеукраїнських та міжнародних наукових конференціях:

1. Івашко Ю. В. Боротьба національно–політичних сил за визначення білоруської державності у другій половині грудня 1918 р. / Ю. В. Івашко // IV Міжнародна наукова конференція молодих учених, присвячена 20-річчю Незалежності України (28-29 квітня 2011 р.) «Дні науки історичного факультету. –2011 – Вип. IV. – Ч. 4.– К., 2011. – С. 46–47.
2. Івашко Ю. В. Державотворчі процеси в білоруських землях (грудень 1918 – січень 1919 рр. / Ю. В. Івашко // III Міжнародна наукова конференція молодих науковців, аспірантів, здобувачів «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії» (7-8 грудня 2011 р.). – Вип. 22. – Рівне, 2011. – С. 187–189.
3. Івашко Ю. В. Процеси державотворення у Білорусі (грудень 1918 – січень 1919 рр.) / Ю. В. Івашко // Міжнародна науково-практична конференція, присвячена 20-річниці Всеукраїнського референдуму (Київ, 1-2 грудня 2011 р.) «Українська державність: історія та сучасність». – Київ, 2012. – С. 69–70.
4. Івашко Ю. В. Литовсько-Білоруська Радянська Соціалістична Республіка як етап становлення білоруської державності / Ю. В. Івашко // Міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Одеські читання: актуальні проблеми історії, археології та етнології». – Вип. IV. – Одеса, 2012. – С. 384-386.
5. Івашко Ю. В. Формування уряду БСРР наприкінці 1918 – на початку січня 1919 рр. / Ю. В. Івашко // I Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Історико-філософські читання молодих учених». – Суми : Вид-во СумДПУ ім.. А. С. Макаренка, 2012. – С. 64–66.
6. Івашко Ю. В. Радянсько-польська війна та оприлюднення «Декларації про друге проголошення Радянської Соціалістичної Республіки Білорусії» від 31 липня 1920 р. / Ю. В. Івашко // V Міжнародна наукова конференція молодих учених (12-13 квітня 2012 року) «Дні науки

- історичного факультету – 2012». – Вип. V. – Ч. – 6. – К., 2012). – С. 53-54.
7. Івашко Ю. В. «Білоруське питання» у політичних планах Польської держави (1919 – початок 1921 рр.) / Ю.В. Івашко // Міжнародна науково-практична конференція «Суспільні науки: історія, сучасний стан та перспективи дослідження» (м. Львів, 14-15 грудня 2012 року). – Львів: ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2012. – С. 44–46.
 8. Івашко Ю. В. Литовсько–Білоруська Соціалістична Радянська Республіка 1919 р. в оцінках провідних білоруських істориків / Ю. В. Івашко // VI Міжнародна наукова конференція молодих учених (25 квітня 2013 р.) «Дні науки історичного факультету – 2013». – Вип. VI. – Ч. 5. – К., 2013. – С. 81–82.

Публікації. Основний зміст та результати дослідження викладені в 5-и статтях дисертантки:

1. Івашко Ю. В. Державотворчі процеси в білоруських землях у грудні 1918–січні 1919 рр. / Ю. В. Івашко // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Вип. 22. – Рівне: РДГУ, 2011. – С.187-189.
2. Івашко Ю. В. Національно-політичні сили білоруських земель (грудень 1918–січень 1919 рр. / Ю. В. Івашко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2012. – Вип.. XXXIII. – С. 212-216.
3. Івашко Ю. В. Формування політичних взаємовідносин між Німеччиною та Білоруською Соціалістичною Радянською Республікою (1919-1922 рр.) / Ю. В. Івашко // Часопис української історії / За ред. доктора історичних наук, професора А. П. Коцура. – Київ, 2013. – Вип. 27.– С. 80-85.
4. Івашко Ю. В. Територіальний та політичний устрій Білоруської Радянської Соціалістичної Республіки (1919-1922 рр.) / Ю. В.

Івашко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2013. – Вип.. XXXV. – С. 266-270.

5. Івашко Ю. В. Политическая концепция создания Литовско-Белорусской Советской Социалистической Республики (декабрь 1919-1919 гг.) / Ю. В. Івашко // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2013. №7(33): в 2-х ч. Ч. II. – С. 51-53.

Структура дисертації обумовлена поставленою метою та завданнями дослідження. Дисертаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (335 позицій), додатків. Загальний обсяг тексту дисертації становить 209 сторінок, з яких основний зміст викладено на 161 сторінці.

РОЗДІЛ 1.

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Стан наукової розробки проблеми

Радянський період історії Білорусі складний та суперечливий. Питання про формування радянської державності в білоруських землях у грудні 1918 – грудні 1922 рр. в українській історіографії висвітлено недостатньо та суперечливо. В історичних дослідженнях, які доступні широкому загалу, розкрито лише деякі аспекти окресленої теми. Більшість питань залишаються малодослідженими.

У процесі аналізу історіографії зазначеної проблеми постає низка питань, які потрібно взяти до уваги для того, щоб дати оцінку цим дослідженням. По-перше, деякі з них базуються на методологічних засадах, які зумовили тенденційність та однобічність у висвітленні окремих аспектів періоду становлення БСРР, домінування ідеологічного компонента над науковим. По-друге, частина досліджень немає чіткої концептуальної основи, має епізодичний характер. Іноді дослідження зводяться лише до оцінки усталених суджень та висновків. По-третє, комплексний аналіз проблем радянського державотворення в білоруських землях у грудні 1918 – грудні 1922 рр. не знайшов глибокого висвітлення в українській історичній науці.

Таким чином, для кращого аналізу історичної спадщини за темою радянського державотворення в Білорусі умовно можна об'єднати наукові праці за проблемно-хронологічним принципом:

- 1) праці білоруських дослідників 1920 – 1980-х рр.;
- 2) дослідження білоруських вчених 1990 – 2015 рр.;
- 3) дослідження білоруської діаспори;
- 4) радянська історіографія;
- 5) російська історіографія 1990 – 2015 рр.;
- 6) українські наукові праці;

7) зарубіжні дослідження (польські, литовські, німецькі та ін.).

Отже, першими звернулися до процесу становлення Білоруської Радянської Соціалістичної Республіки в грудні 1918 – грудні 1922 рр. білоруські історики. Важливим джерелом для висвітлення цієї проблеми є література, створена діячами білоруського національно-політичного руху, які були безпосередніми творцями історичних подій. Але їхні наукові дослідження вирізняються суб'єктивним підходом.

До літературної спадщини зробив свій внесок старшина Ради Народних Міністрів БНР у 1918 – 1919 рр., А. І. Луцкевич. Важливими для нашого дослідження є такі його праці, як «Польская акупацыя ў Беларусі» [75]. У роботі йдеться про білорусько-польські відносини часів радянсько-польської війни. Побіжно згадується БСРР у дослідженні «За дваццаць п'ять гадоў» [74]. Це була перша спроба створення узагальненої праці з історії білоруського національного руху першої чверті XX ст.

У загальному переліку наукових праць із зазначеної проблеми зацікавленість викликають і публікації Я. Я. Варонкі, який із лютого до липня 1918 р. був старшиною Народного секретаріату Білорусі, а з грудня 1918 р. по квітень 1920 р. – міністром білоруських справ та членом кабінету міністрів Литви. У книгах «Белорусский вопрос к моменту Версальской мирной конференции: историко-политический очерк» [93] та «Беларускі рух ад 1917 да 1920 годоў: Кароткі агляд» [92] він подає власні колоритні погляди щодо концепції «двох ворогів» – Польщі та Радянської Росії, які, на його думку, перешкоджали становленню державної незалежності в Білорусі.

Проблема радянзації білоруської держави знайшла своє відображення в працях активного діяча національного руху, прем'єр-міністра уряду БНР у 1923 – 1925 рр. А. І. Цвікевича. У книзі «Адраджэнне Беларусі і Польшча» [267] аналізує період історії із 1772 до 1920 рр. Автор прийшов до висновків, що Білорусь – це цілком самобутній край, і тому, як і інші народи, білоруси мали право на створення національної державності, за допомогою якої

повинна позбавити останніх від залежності та покласти кінець анексійним зазіханням із боку її сусідів.

Вагомий внесок у розробку проблеми зробив М. В. Довнар-Запольський. У праці «Барацьба за дзяржаўнасць» [119] автор акцентує увагу на створенні БНР і зачіпає проблеми державності на радянській основі, негативно оцінює цей процес і виводить білоруську державність із широкого селянського національного руху. Його книга стала своєрідним маніфестом націонал-демократизму, рукопис тексту надовго було сховано в архіві, оскільки такий підхід суперечив ідеології більшовицького керівництва.

Робота одного із діячів білоруського національного руху Ф. Турука «Белорусское движение: очерк истории национального и революционного движения белорусов» [260] присвячена утворенню БНР, суспільно-політичним організаціям та загальній характеристиці створення та розвитку БСРР.

Література представників білоруського національного руху має велике значення для дослідження початкового етапу створення білоруської радянської державності. Перевагою праць, написаних безпосередніми учасниками цих процесів, є історична спадщина, яка багато в чому відображає процес становлення білоруської державності. Вона містить не лише важливі відомості, але і дає можливість зрозуміти усю складність підходів різних політичних кіл до проблем становлення білоруської державності на радянській основі.

Інші підходи щодо створення радянської державності в Білорусі простежуються в статтях та працях радянських діячів 1920-х рр. Для їхніх робіт характерна спільна думка на процес становлення білоруської державності. На початку 1920-х рр. був прийнятним плюралізм. Наприкінці 1920-х рр. всі представники білоруського національного руху, які не перейшли на більшовицькі позиції, були звинувачені в контрреволюційній діяльності. Саме в цей період було закладено фундамент радянської історіографії про створення державності в Білорусі. Одним із перших в цьому процесі можна назвати голову уряду БСРР Д. Жилуновича. Протягом 1922 –

1928 рр. у журналі «Полымя» Д. Жилуновч опублікував низку статей, присвячених вищезазначеній проблематиці [126; 127; 128]. Головна цінність публікацій полягає в тому, що вони зачіпають різні площини державного будівництва Білорусі. Написані безпосередніми учасниками подій, вони показують розвиток білоруського національного руху з погляду представників його лівого крила. Указаний збірник видано до п'ятирічки проголошення БСРР, містить статті, присвячені різним аспектам державно-національного будівництва. Так, в статтях В. Г. Кнорина [62; 161], автор спробував проаналізувати питання партійного та державного будівництва в БСРР. Питання створення білоруської державності в його роботах розглядаються виключно з позицій марксистсько-ленінської ідеології. Діапазон його поглядів – від заперечення існування білоруської нації до визнання за білорусами права на самовизначення. Останнє він розуміє на основі більшовицьких ідеологем. Створення БСРР розглядав, як апогей розвитку білоруського національного руху і як єдино можливу форму реалізації ідеї білоруської державності. До ідеологічних противників ставився різко негативно [159; 160; 162].

Іншим відомим політичним білоруським діячем був один із лідерів ВКП(б) О. Червяков. У своїй роботі «За Савецкую Беларусь» [274] чільне місце відвів проблемі створення білоруської державності. Він віддавав перевагу домінації класових підходів над національними, тому, на його думку, І Всебілоруський з'їзд складався виключно із ворогів радянської влади» [274, с. 47].

Стаття Г. Поречина «Ідэя беларускай дзяржаўнасці перад утварэннем Савецкай Беларусі» [222] була однією із перших узагальнювальних праць, де висвітлено історію розвитку та еволюцію думки білоруської державності, представником комуністичного напрямку. У статті показано послідовний розвиток ідеї в Білорусі від вимоги автономії до незалежності. БСРР схарактеризована як «вільна, незалежна радянська держава» [222, с. 27]. Автор був прихильником ідеї створення Союзу Радянських Соціалістичних

Республік, де всі радянські республіки будуть представлено як окремі держави [232].

Окремий інтерес становлять праці публіцистичного характеру таких представників Білоруського державного університету, як: І. В. Макарович [261], В. М. Ігнатовський [145; 146], В. І. Пічета [261]. Частина таких робіт залишається неопублікованою, але окремі їх розділи входили в лекторські курси, а також обговорювалися на засіданнях Вчених рад [261].

Наприкінці 1920-х рр. у працях, присвячених проблемам створенню білоруської державності, яскраво виражено домінування радянської системи. Наукові роботи 30-х рр. було написано в дусі більшовизму та абсолютної нетерпимості до політичних опонентів. Сутність білоруської державності зводиться до: робітники та селяни Білорусі, під керівництвом комуністичної партії, незважаючи на перешкоди «продажних націонал-демократів», змогли побудувати справжню білоруську державу – БСРР [255].

Із середини 30-х рр. дослідження, присвячені національно-державному самовизначенню білоруського народу, зникають. Лише статті А. Зюзькова з'являються в журналі «Большавік Беларусі» [132; 133]. В одній із них – «Беларускія нацдэмы – ворагі народа» [132, с. 60 – 68] – автор звертав увагу на те, що члени Центральної ради білоруських організацій розуміли, що вони не зможуть реалізувати проект національно-територіальної автономії, тому пропонували задовольнитися вимогами територіально-господарської автономії в складі Радянської Росії.

Інтерес до проблеми становлення радянської державності в білоруських землях активізувався після приєднання в 1939 р. Західної Білорусі до БСРР. Так, публікації І. Лочмеля [193; 194; 195] були присвячені проблемам білорусько-польських відносин та їх впливу на утворення білоруської державності. У працях поряд із історичною проблематикою є спроби досягнення ідеологічних цілей: історична обґрунтованість об'єднання білоруських земель та закріплення за цим процесом виключно ролі Й. Сталіна.

У працях А. Шекуна [278; 279] та Ф. Попова [221] підкреслюється, що створення радянської влади та соціалістичної державності базувалося на жорстокій боротьбі із білоруськими буржуазними націоналістами та польською буржуазно-поміщицькою окупацією.

Після 1946 р. виходить книга Н. В. Каменської «Утварэнне Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі» [150]. У 50-х рр. світ побачив ще дві її книги, у яких порушується та сама тематика. Ключовими в працях Н. В. Каменської були проблеми захоплення влади в Білорусі більшовиками та значення культу особи Сталіна. Проблеми державного будівництва майже не розглядаються [151; 153].

Магістральна лінія історіографії після XX з'їзду КПРС, на якому було розвінчано культ особи Сталіна та обрано курс на демократизацію, починає змінюватися. Зростає не лише кількість публікацій, але змінюється зміст та характер опису подій. З'являються праці, присвячені державному будівництву БСРР, створенню органів влади, діяльності Рад, партійних та державних органів [94; 201; 144; 223; 90]. Проводиться дослідження військово-політичного стану в Білорусі в 1917 – 1920 рр. та особливостей ідеологічної боротьби [151; 124; 264; 293]. Було розпочато процес реабілітації чистки жертв політичних репресій. Це спонукало до зацікавлення, з одного боку, їх долею, що знайшло відображення в історичній літературі, а з іншого, призвело до історичного відновлення лівого крила білоруського національного руху.

Починаючи з другої половини 1960-х рр. з'являються праці білоруських істориків, які з нових позицій стали підходити до висвітлення основних питань історії створення БСРР, формування її політичної системи. У працях автори детально показують процеси державного будівництва в XX ст. Поступово основними центрами з вивчення проблем становлення білоруської державності стають інститути Академії наук та Інститут історії партії, кафедри юридичного та історичного факультетів Білоруського державного університету. Характерними особливостями робіт нової хвилі стало широке

використання архівних матеріалів та їх детальний аналіз, а також вираженість в оцінках окремих дій та особистостей [285].

Що стосується робіт, присвячених безпосередньо проблемі становлення радянської державності на територіях Білорусі, то довгий час дослідники зосереджувалися виключно на процесі утворення БСРР.

Певний прорив у цьому напрямку зробили праці історика держави і права В. А. Круталевича. У своїх публікаціях автор намагався проаналізувати об'єктивні та суб'єктивні факти, що обумовили виникнення Білоруської Радянської Республіки, розкрити форми волевиявлення білоруського народу до національного самовизначення, простежити процес утворення органів влади та формування території [175; 172; 174; 179].

Історія становлення білоруської радянської державності представлена в монографічних роботах В. А. Круталевича, які вийшли у світ 1973 – 1979 рр. [176; 177; 183]. Автор проявляє глибокий професіоналізм, широко використовує архівні матеріали, аналізує публікації періодичного друку. Уперше спробував комплексно дослідити процес становлення білоруської державності. У білоруській історіографії 70-х рр. праця «Рождение Белорусской Советской Республики» [176] стала фундаментальною. Сьогодні її значущість не така висока через певну ідеологічну заангажованість.

У той самий відрізок часу світ побачили праці білоруського історика І. М. Ігнатенка [136]. Він досліджував процес еволюції політичних партій після Лютневої революції в Росії, їхні політичні потреби та поглиблення ідеологічних розмежувань [134; 135].

Наукові праці білоруського історика М. С. Сташкевича присвячені вивченню діяльності політичних партій Білорусі в період становлення радянської державності на її територіях у 1917 – 1925 рр. Автор користувався маловідомими архівними документами. Характеризуючи політику політичних партій, М. С. Сташкевич звертав особливу увагу на зміст їхніх програм [248; 249; 250; 252].

Таким чином, за цей час відбувається поступове повернення до наукового вивчення історії Білорусі, деякою мірою обмежене «принципом партійності».

Характеризуючи стан сучасної білоруської історіографії, можна зазначити, що через політичні перетворення змінилась сутність викладу історії. Підставою для цього був період «перебудови» та проголошення незалежності БСРР із наступним утворенням Республіки Білорусі. На початку 1990-х рр. розпочався інтенсивний процес перегляду частини сюжетів історії КПСР. Не маючи змоги раніше виходити за рамки марксистсько-ленінської методологічної матриці, науковці використовували багатий фактичний матеріал, але без його належного критичного осмислення. Починаючи із 1990 рр. популярними стають «круглі столи» істориків, матеріали яких друкувалися в періодичних виданнях [98] чи збірниках статей [211]. По-новому описуються питання створення БНР та БСРР; ідейна боротьба навколо шляхів вирішення проблеми білоруської державності та ін. У науковий вжиток вводяться нові архівні джерела, які раніше були недоступними для істориків.

З'являються праці білоруських дослідників В. Круталевича [181; 180] та М. Сташкевича [244; 246; 251], у яких зроблено спробу дати відповіді на запитання, які раніше оминалися істориками. При цьому в працях В. Круталевича комплексно розкривається тема Литовсько-Білоруської Соціалістичної Радянської Республіки, про час її створення та факт «самоліквідації», а не припинення існування у липні 1919 р. внаслідок захоплення її більшої частини територій поляками. У роботах М. Сташкевича починає досліджуватися така мало вивчена тема, як ідейна спроба створення білоруської державності.

Історична наука в цей час виробила нову методологію. Дослідникам потрібно було переосмислити багато з написаного, виробити відповідні підходи до заяв та процесів, які раніше не мали належного місця в історичних працях. Зрозуміло, що таке завдання було нелегкою справою.

Але справжній інтерес до історії білоруської державності розпочався після проголошення в 1991 р. незалежності Республіки Білорусь. Із цього часу з'являється масив публікацій, присвячених тій чи іншій стороні історії радянської державності в білоруських землях. З'являються нові імена, продовжують роботу вже відомі дослідники.

Так, у 1992 р. побачила світ монографія І. М. Ігнатенка «Октябрьская революция и самоопределение Белоруссии» [135], у якій на основі нових документальних джерел висвітлено процес утворення БСРР. При цьому було зроблено спробу відходу від однобічного трактування доленосних для істориків подій. У роботах історики зазначали, що процес утворення білоруської державності був не лінійно-поступальним, а задекларовані цінності часто не збігалися з політичною дійсністю.

У сучасній білоруській історіографії праці про національну державність Білорусі можна умовно поділити на три течії. Першу складають роботи білоруських істориків про суспільний рух у Білорусі після подій Жовтневої революції 1917 р. Одним з проявів був процес створення білоруської державності. Тут можна відзначити роботи М. Біча, В. Ладисєва, П. Бригадзіна, Я. Мірановича, Р. Платонова, М. Сташкевича [88; 184; 206; 227; 228; 226; 245]. Для праць характерним є широке коло питань, зокрема розгляд впливу політичних партій та угруповань на становлення державності. Дотичними до цієї проблематики є дослідження в галузі історії держави і права. Тут у центрі уваги знаходиться безпосередньо процес державотворення, становлення державних інститутів, створення системи влади в центрі і на місцях і т. ін. Це роботи дослідників А. Вишневського, В. Круталевича, І. Юхо [53; 54; 171; 178]. Заслуговує уваги опублікована в 1990 р. та перевидана в 2003 р. книга В. А. Круталевича «История Беларуси: Становление национальной державности (1917 – 1922)» [171]. Вона стала продовженням раніше виданих монографій. У дослідженні використано широкий архівний та інший документальний матеріал, добре висвітлено

процес упорядкування сфери державного управління, розглядається комплекс питань пов'язаних із становленням в Білорусі в зазначений час.

З'явилися також дослідження з наголосом на ідеологічні компоненти, зокрема роботи М. Кастюка, В. Міхнюка, Р. Платонова [156; 208; 224; 225]. У вказаних працях ідеться про тиск, який чинила комуністична ідеологія на державне життя Білорусі, про поступове поширення її впливу на всі сфери суспільства, про фактичне відсторонення від права існування інших політичних сил.

Значне місце у вивченні створення радянської державності в білоруських землях посідає проблема міжнародних відносин на зазначений процес. До початку 1990-х років ХХ ст. ця проблема не розглядалася в білоруській історіографії, зазначалося лише, що в проголошенні БСРР відіграв свою роль і міжнародний фактор. У всьому іншому міжнародна ситуація зводилася до існування ворожого оточення, головною метою якого було знищення радянської влади. За вказаною проблемою більшість публікацій представлено статтями загального плану. У працях Б. Малахова «Знешнепалітычны аспект суверэнітэту ССРБ (1919 – 1922)» [198], О. Тихомирова «Канцэпцыі знешнепалітычнай арыентацыі беларускага замежжа (1921 – 1925)» [273], «Міжнародныя аспекты фарміравання беларускай дзяржаўнасці ў 1914 – 1921 гг.» [271] науковці намагаються прослідкувати, які міжнародні обставини впливали на той чи інший процес розвитку державності в білоруських землях. Можна зазначити, що проблема зовнішньополітичної орієнтації багато в чому прискорила ідеологічні установки представників політичних партій та угруповань початку ХХ ст. Тут хотілося б відзначити книгу О. Тихомирова «Беларусь у сістэме міжнародных адносін перыяду пасляваеннага ўладкавання Еўропы і савецка-польскай вайны (1918 – 1921 гг.)» [270]. Це дослідження присвячено колу питань про вплив міжнародного фактору на процес становлення державності в білоруських землях.

Вивчення історії створення держави неможливе без дослідження процесу формування її території. Публікації, які присвячено формуванню державної території Білорусі, викликають зацікавленість із боку таких дослідників, як С. Єлизаров «Западная область и белорусско-российские территориальные вопросы» [121], С. Хоміч «Праблемы вызначэння беларускай этнічнай тэрыторыі у працэсе усталявання граніц БССР у 1920-я гады», «Фарміраванне тэрыторыі БССР (1919 – 1926 г.)» [262; 263], Є. Ширяев «Русь Белая, Русь Черная, и Литва в картах», Л. Козлов «Беларусь на сямі рубежах» [280].

Інтерес викликають праці біографічного характеру, адже такі історичні постаті, як А. Давидовича «Грамадска-папітычная дзейнасць З. Х. Жылуновіча (1905 – 1937 гг.)», О. Мяснікова «Нацдэмы: Лёс і трагедыя Фабіяна Шантыра, Усевалада Ігнатоўскага і Язэпа Лёсіка», А. Сидоревіча «Антон Луцкевич», Я. Янушкевіча «Неадменны сакратар Адрадзкэння, альбо эсэ пра Вацлава Ластоўскага» – активно впливали на хід процесу державотворення в білоруських землях [210; 64].

Деякою мірою питання формування білоруської радянської державності висвітлено в науковій книзі В. Я. Гросула [294]. Його позиція є яскравим виявом важливої ролі РСФРР у створенні БСРР. Помітно, що автор підтримує радянський погляд на цю проблему. Вважає, що створення БСРР відповідало інтересам білоруського народу та стало історичним фактом його волевиявленню.

Проблема створення державності в білоруських землях на початку ХХ ст. і супутні цьому процесові явища висвітлено в новій багатотомній «Энцыклапедыі гісторыі Беларусі» [283]. Ця історична енциклопедія Білорусі містить змістовні та ґрунтовні матеріали.

Важливим джерелом інформації для нашого дисертаційного дослідження є обсягова монографія білоруського історика, доктора історичних наук А. П. Грицкевича «Западный фронт РСФСР 1918 – 1920. Борьба между Россией и Польшей за Белоруссию» [293]. Дослідник велику

увагу приділив проблемам історії у військово-політичних аспектах за часів радянсько-польської війни [109; 112; 113; 114].

Дослідження білоруських вчених 1990 – 2015 рр. представлено широким масивом історичних довідок молодих науковців Республіки Білорусь. У дисертаційних дослідженнях такі вчені, як А. А. Боярка [315], А. К. Гецевич [316], В.Ф. Гигин [317; 103], А. Л. Дзядзінкін [321], В. Н. Кузьмич [324], О. М. Кукса [325], Л. Ю. Малихіна [227], Д. А. Мигун [329], А. А. Райчонок [331], А. Н. Чернякевич [334] і деякі інші, розкривають окремі особливості встановлення радянської державності в білоруських землях у грудні 1918 – грудні 1922 рр.

Проблема створення державності в Білорусі є однією з пріоритетних тем в білоруській історичній науці. Незважаючи на це, вказана тема зовсім не є вичерпаною. І хоча масив літератури з часом тільки зростає, питання радянзації білоруської державності залишається актуальним.

Окремо слід розглянути **дослідження білоруської діаспори**. Її поява пов'язана із виникненням закордоном значної білоруської еміграції. З різних причин покинувши батьківщину, білоруські історики за межами Батьківщини намагалися осмислити події, пов'язані із радянською державністю в Білорусі. Перші роботи з'являються в емігрантському середовищі в 20 – 30 рр. ХХ ст. Але це були публіцистичні праці. Тому, як явище історіографії, цей напрям виникає після Другої світової війни. Він пов'язаний із створенням в 1951 р. у США Білоруського інституту науки і мистецтва – громадської науково-культурної організації білоруської еміграції [261]. На сторінках «Записів», котрі видавалися ним, з'являлися численні публікації, пов'язані з процесом створення державності в Білорусі та ідеологічної боротьби, яка розгорталася навколо цього процесу. У межах розглянутого нами питання неабияку цікавість представляє підготовлена інститутом хрестоматія і бібліографія «Беларуская дзяржаўнасць» [261].

А. Адамович, відомий під псевдонімом Н. Недасек, є автором багатьох робіт з історії, економіки та культури Білорусі. У своїх роботах він аналізує

ідеологію діючих політичних партій і, у першу чергу, ідеологію більшовизму, її вплив в Білорусі [214; 215; 216; 217]. На думку А. Адамовича, більшовицька ідеологія ніколи не користувався значною підтримкою серед білоруського населення, більш відповідною для білоруського народу, на його думку, була концепція народників в поєднанні з ідеями білоруського національного відродження. Він вважав Жовтневу революцію штучно імпортованим явищем, новою формою поневолення. Процес створення БНР – БСРР розглядав як «акцію» та «реакцію», БСРР – своєрідна протигага БНР і поступка білоруським «націонал-комуністам», які перейшли на бік більшовиків.

Приблизно такого самого підходу дотримується у своїх роботах і Є. Калубович. Слід виділити «Айцы БССР і їхны лёс» [148]. У дослідженні він прагне довести, що утворення БНР сприяло піднесенню білоруської національної культури і білоруського національного руху. На його думку, саме цей підйом змусив центральне керівництво РКП(б) піти на створення БСРР, але це було штучне формування, про що свідчить, як він вважає, той факт, що в міру стабілізації обставин і зміцнення влади більшовики відразу перейшли в наступ на завоювання національного відродження, результатом чого став розгром не тільки націонал-демократичної, але навіть і націонал-комуністичної течій білоруського національного руху.

Уявлення про ідеологічні погляди білоруської еміграції можна отримати із збірки «З гісторыяй на «Вы»: Артыкулы, дакументы, успаміны», у якій представлено авторів: А. Адамовича, Ю. Віцьбіча, Я. Запрудніка, І. Плацінського, С. Станкевича та ін. Ця збірка містить багато нових фактів і подробиць уже відомих подій. Це дозволяє поглянути на проблему становлення державності в білоруських землях з іншого боку.

Заслугою зарубіжної білоруської історіографії є публікація документів, що відображають процес формування державності в Білорусі та ідейної боротьби, що розгорталася навколо цього питання [261].

Звичайно, представникам білоруської еміграції притаманні певні недоліки, головними в їхніх напрацюваннях є такі: недостатня аргументованість та іноді апеляція до емоцій, а не до фактів. Це, безперечно, знижує наукову цінність робіт істориків і публіцистів білоруської діаспори. Але можна відзначити, що на сьогодні їхня спадщина не є детально вивченою, хоча з неї можна було б запозичити багато корисного для сучасних досліджень.

Таким чином, проблема власної державності посідає центральне місце в білоруській історіографії.

Тема формування радянської державності в білоруських землях у грудні 1918 – грудні 1922 рр. у **радянській історіографії** отримала належне висвітлення. Увага радянських істориків переважно зверталася на проблему становлення Білоруської СРР та формування її території. Одним із перших до вивчення широкого кола політичних питань звернувся лідер більшовицької партії В. Ленін. У його брошурах, які виходили окремими випусками, статтях та виступах, опублікованих в періодичній пресі, зачіпалися проблеми, пов'язані із розбудовою нової системи влади. У працях В. Леніна обґрунтовано прихід до влади більшовиків, вказано на слабкість політичної опозиції та її закономірний крах [65; 66; 67; 68; 69].

Деякою мірою питання формування білоруської радянської державності висвітлено в науковій книзі радянського історика В. Я. Гросула [294]. Його позиція є яскравим виявом важливої ролі РСФРР у створенні БСРР. Помітно, що автор підтримує радянську позицію. Уважає, що створення БСРР відповідало інтересам білоруського народу та стало історичним фактом його волевиявлення.

Російська сучасна історіографія не має комплексних досліджень із зазначеної теми. Фрагментарним є дослідницький вклад у розвиток історіографії громадян Російської Федерації. Серед сучасних дослідників необхідно згадати дисертантку Д. О. Короткову [301]. Її наукова робота заслуговує на увагу, адже стосується питань історії Білорусі в системі

радянсько-польських відносин 1918 – 1921 рр. Дослідження написано на основі достатньої джерельної бази, використано сучасні публікації, що стосуються теми. Для нас праця Д. О. Короткової відкриває нові архівні матеріали з російських фондів. Деякі висновки, що торкаються питань участі білоруських сил у ході радянсько-польської війни, ми повністю підтримуємо і погоджуємося з ними. Наприклад, підсумок про друге проголошення БСРР (30 липня 1920 р.), яка слугувало Кремлю важливим розмінним аргументом під час укладення Ризького мирного договору.

Г. П. Матвеєв [307], доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії південних і західних слов'ян МДУ ім. М. В. Ломоносова також зробив величезний вклад у розробку історії радянсько-польських відносин. Вказана проблематика дотично торкається нашої теми дослідження. Його погляди для нас є важливими. Особливо, та частина, що стосується об'єкта територіальних претензій відродженої Польщі у вигляді Литовсько-Білоруської Соціалістичної Радянської Республіки.

В українській історіографії бажання знайти об'єктивне рішення проблеми становлення радянської державності в білоруських землях посилилося з 90-х рр. XX ст. Аналіз наукової літератури з теми створення білоруської радянської держави не знайшов глибокого висвітлення в українській історичній науці. Усе-таки деякі дослідники намагалися розкрити це питання. Наприклад, О. Панько [330] у своїй дисертаційній роботі показав територіальний аспект Білорусі в 1914 – 1923 рр. Захист національних прав білорусів у Польщі 1921 – 1939 рр. розглядався в кандидатській дисертації Г. Дедуріним [320], а національна політика Польщі в Західній Білорусі – С. Лісовським [226] та В. Комарем [166]. В. Мартиненко [328] у своєму дисертаційному дослідженні показав суспільно-політичні передумови білоруської державності, проблеми утворення, роль та діяльність БНР. І. Стрикун [332] працювала над проблемою формування білоруської державності у 1917–1921 рр. Показала національний та радянський фактор впливу на цей процес с становлення БСРР.

Питання державності в білоруських землях менш детально схарактеризовано в роботах Л. Зашкільняка і В. Матвієнко, А. Кудлая, І. Дацків [118]. Вони поверхово торкаються проблематики, не заглиблюючись в деталі поставленої теми.

Зарубіжна історіографія представлена працями Є. Ромера, К. Кулвеса, О. Халескі, Є. Малішевські [292; 287; 290]. Це польські дослідники міжвоєнної Речі Посполитої. Низка наукових робіт, що вийшла в період боротьби Польщі за східні кордони, базувалася на історичному праві. Історики Польщі виправдовували східну політику польського керівництва, тенденційно підбираючи факти. У сучасній польській історичній науці Є. Глаговської, Ю. Туронка [259], О. Латишонка [288], К. Гомулкі досить ґрунтовно опрацьовано територіальне питання. Особливо польські дослідники цікавилися проблемою кордонів Польщі в 1918 – 1923 рр. Висвітлювали у своїх працях політичні відносини між Польщею та БСРР.

Таким чином, аналіз історіографії зазначеної теми, дозволяє зробити деякі висновки.

Загальною рисою періоду 1920-х р. ХХ ст. є поступова еволюція від мирного співіснування різних думок та поглядів до проблеми створення білоруської державності, до панування більшовицького погляду на вказану проблему та початок боротьби із проявами інакомислення.

Із загальнометодологічних проблем, характерних для цього періоду, на нашу думку, головними є: короткий проміжок часу між публікаціями та подіями, які в них аналізуються, що повною мірою не дало можливості оцінити історичну значущість тих чи інших фактів, а також ідеологічна заангажованість їх авторів, що, у свою чергу, заважало неупереджено оцінювати як свої власні дії, так і вчинки своїх політичних опонентів.

Характеризуючи період 30-х початку 50-х рр., можна зазначити, що це в порівнянні із історіографією 20-х р. був крок назад. Для робіт 30-х – 50-х рр., які стосувалися проблем становлення державності в білоруських землях, характерна підміна конкретного історичного аналізу етапів національно-

державного будівництва в Білорусі загальними роздумами на тему права народів на самовизначення; сприймання історії через поняття «революційне – контрреволюційне» із зарахуванням всього того, що виходило за рамки офіційної ідеології; абсолютно некритичне ставлення до дійсності пануючої більшовицької партії та категоричне неприйняття аргументів своїх політичних опонентів; наявність культу особи Й. Сталіна; крайній «партійний підхід», який ставив історію в залежність не від критеріїв науковості, а від необхідності виконання того чи іншого ідеологічного замовлення. Основні проблеми дослідження історії встановлення державності в білоруських землях так і залишилися невирішеними.

На кінець 50 – 80-х рр., незважаючи на введення в науковий вжиток нових документів, значна їх частина, залишалася недоступною для дослідників. Тому серед основних недоліків робіт цього періоду можна виокремити такі: певні події чи особи, які суперечили ідеології правлячої партії (РКП(б)), не потрапляли на сторінки дослідників; окрема частина робіт висвітлювалася негативно (наприклад, проголошення БНР чи діяльність опонентів більшовиків), зате діяльність центрального керівництва Всеросійської комуністичної партії (більшовиків) була за межами критики; частина питань, що не відповідали ідеологічному контексту, не проходили цензуру. Історикам були поставлені вимоги у власних працях робити посилання на класиків марксизму для переконливості доказів. Усі перелічені моменти призвели до того, що історія залишалася неповною, а значить, і не об'єктивною, хоча в порівнянні із попереднім періодом, можна констатувати певний прогрес.

Дослідження білоруських вчених 1990 – 2015 рр. представлено досить широким масивом історичних довідок. Історію особливостей формування радянської державності переосмислили колишні радянські вчені, а також опрацьовують зазначену проблему молоді науковці Республіки Білорусь.

Дослідження білоруської діаспори також досить широко висвітлювали питання творення радянської БСРР. Праці представлено в роботах різного

значення. Часто відчувається суб'єктивізм та упереджене ставлення до радянської державності.

Українські наукові праці показують зацікавленість учених процесами державотворення на територіях Західної області. Активізувався інтерес після 1991 р. Зарубіжні дослідження представлено переважно роботами польських науковців.

Історична наука за останній час виробила нову методологію. Дослідники переосмислили багато чого з написаного, виробили відповідні підходи до заяв та процесів, які раніше не мали належного місця в історичних працях.

1.2 Джерельна база дослідження

Історію формування радянської державності в білоруських землях у грудні 1918 – грудні 1922 рр. було досліджено на основі аналізу різноманітних за характером та змістом комплексу джерел. Узагальнення матеріалів, яке представлене в дисертації, спрямоване на відтворення власне процесів білоруського державотворення за радянським зразком у 1918 – 1922 рр. Особливу увагу було зосереджено на документах, що характеризували особливості взаємовідносин у сфері державно-політичного будівництва в грудні 1918 – грудні 1922 рр. Використання міжнародних договорів, законодавчих актів та протоколів засідань білоруських та радянських політичних структур сприяли роз'ясненню їх завдань, тактики та взаємодії.

У дисертаційному дослідженні джерельна база представлена широким колом документів та матеріалів, пов'язаних із особливостями формування радянської державності в білоруських землях, документами внутрішнього та зовнішнього характеру в період 1918 – 1922 рр.

Використані в дисертаційному дослідженні джерела умовно можна поділили на три групи: неопубліковані документи, які зберігаються в архівних установах Білорусі та України; опубліковані архівні матеріали, які видані в збірниках документів; періодична преса. У роботі використано

українські, білоруські архівні матеріали, частина з яких вперше вводиться в науковий обіг.

Першою важливою групою джерел зазначеної теми дослідження, без якої неможливо осмислити формування радянської державності в білоруських землях в ХХ ст. є документи з Національного архіву Республіки Білорусь (Мінськ) (далі НАРБ). НАРБ є одним із найбільших сховищ для документів у Республіці Білорусь з історії формування та становлення державності. У ньому зберігаються протоколи та резолюції I Всебілоруського з'їзду, з'їздів представників білоруських національних організацій, вояків-білорусів Північного фронту, всебілоруських конференцій у Празі та Берліні [40, л. 8], конференції представників білоруських соціалістичних партій в Ризі, документи про створення Білоруської Народної Республіки, Білоруської Соціалістичної Радянської Республіки, Литовсько-Білоруської Соціалістичної Радянської Республіки і т. ін. [23, л. 4; 30, л. 77; 7, л. 8]. Архівні документи відображають усі суперечності та складнощі політичного життя в Білорусі, протистояння політичних сил, специфіку та діяльність білоруських національних організацій напередодні проголошення білоруської радянської державності [21, л. 2].

Архівні фонди Національної Республіки Білорусь вміщують документи Білоруського національного комісаріату, який було створено декретом Ради Народних Комісарів Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки (далі РСФРР) від 31 січня 1918 р. для проведення підготовчої роботи зі створення Білоруської Соціалістичної Радянської Республіки. У матеріалах цього фонду є протоколи засідань колегії та спільних зборів представників Комісаріату з білоруських національних справ [22, л. 86], його розпорядження та накази, протоколи та резолюції Всеросійського з'їзду біженців-білорусів, резолюції зборів солдат та моряків-білорусів знаходяться у фонді № 60 п.

Оригінал Маніфесту Тимчасового робітничо-селянського радянського уряду Білорусі, написаний російською мовою зберігається у фонді Інституту

партії при Центральному Комітеті Комуністичної партії Білорусі [31, л. 1 – 4]. Оригінал Маніфесту, написаного Д. Жилуновичем білоруською мовою, зберігся лише у вигляді фотокопії в Російському державному архіві соціально-політичної історії). У НАРБ зберігається ряд офіційних документів Тимчасового робітничо-селянського радянського уряду Білорусі (вимоги на видання заробітної плати, накази Комісаріату праці, фінансові документи Комісаріату іноземних справ) зберігаються у фонді № 4 (Центральний Комітет Комуністичної партії більшовиків). Містяться завірені машинописні копії протоколів уряду.

Текст Декларації щодо проголошення незалежності Соціалістичної Радянської Республіки Білорусії від 31 липня 1920 р. зберігається у фонді Інституту історії партії при Центральному Комітеті Комуністичної партії Білорусі [32, л. 57].

Великий комплекс документів про державне становлення в Білорусі знаходиться у фондах Центрального виконавчого комітету Білоруської Соціалістичної Радянської Республіки, Ради Народних Комісарів Білоруської Соціалістичної Радянської Республіки (ф 4; 60 п). На жаль, основна частина цих документів була втрачена під час війни 1941 – 1945 рр.

Деякою мірою документи з фонду № 4 Центрального Комітету Комуністичної партії більшовиків допомагають відновити історичну дійсність. У 2007 р. працівниками НАРБ було видано опис цього фонду за 1918 – 1941 рр. Справи різні за своїм змістом та складом. Основну групу становлять документи партійних органів (постанови, циркуляри, інструкції ЦК РКП(б), ВКП(б), ЦК КП(б)Б, його відділів, національних бюро, секретаріату ЦК КП(б)Б та ін., доповіді, огляди, довідки про економічне становище, розвиток народного господарства БРСР, а також документи про діяльність політичних та суспільних діячів СРРБ: А. Адамовича, М. Гикала, М. Голодеда, М. Горецького, Д. Жилуновича, В. Ігнатовського, В. Кнорина, Якуба Колоса, Янки Купали, А. Криницького, І. Опанського, В. Пічети, П. Пономаренка, О. Славинського, О. Хацкевича, О. Червякова,

В. Шаранговича [33, л. 20]. У НАРБ (у фондах ЦК КПБ, ЦВК, РНК та ін.) зберігаються документи про формування територіальної цілісності БСРР та її укрупнення в 20-х рр. XX ст. [34, л. 197, 12; 47, л. 104, 22; 24, л. 371, 1 – 2, 151 – 152, 158]. Значне документальне підтвердження знаходиться у фондах НАРБ про історію становлення Радянської влади на території білоруських земель, вирішення національного та земельного питань, націоналізації промисловості, про формування частин Червоної Армії для боротьби із німецькими та польськими інтервентами, про події громадянської війни, відновлення народного господарства після її закінчення, проведення районування та змін адміністративно-територіального поділу Білорусі [5, л. 43; 34, л. 197, 9, 12]. У цих фондах є документи про стан та розвиток народного господарства та культури БСРР, хід колективізації, формування місцевого апарату управління, участь населення в суспільно-політичному житті [36, л. 25]. Численні документи та матеріали про стан і розвиток народного господарства країни, з історії народної освіти [4, л. 19, 25], відображені у фондах промислових підприємств, будівельних організацій, організацій та підприємств сільського господарства, транспорту, торгівлі, установ народної освіти (шкіл, технікумів, інспекцій народної освіти та ін.), організацій соціально-культурного комплексу.

Також у фондах НАРБ є матеріали про політичні репресії 20 – 50-х рр. XX ст. у Білорусі. Зберігаються дані про Ризький мирний договір, про підпільні організації та партизанські загони, колекції листівок, плакатів [37, л. 3].

У партійному фонді (Центральний Комітет Комуністичної партії більшовиків Білорусі), великий інтерес становить перший опис, що охоплює своїми документами період 1918 – 1924 рр. та розкриває тактику та дії суспільно-політичних організацій періоду становлення радянської державності. Документи представлено у вигляді протоколів, резолюцій, телеграм, листів та їх копій, які показують діяльність партійних та радянських установ, Народний комісаріат внутрішніх справ, Надзвичайний

комітет, Комуністична партія (більшовиків) Білорусії та різних народних комісаріатів БСРР [38, л. 41].

Дослідження зазначених матеріалів надає можливість простежити позицію щодо становлення радянської державності, організацію боротьби в Соціалістичній Радянській Республіці Білорусь та на білоруських територіях проти радянської влади [39, л. 3].

У 60-му партійному фонді (Інституту історії партії та Жовтневої революції при ЦК КП(б)Б містяться матеріали, які висвітлюють події 1921 – 1938 рр. та характеризують розвиток історичної науки в Соціалістичній Радянській Республіці Білорусії, а також розкривають основні напрямки вивчення національного руху та становлення радянської моделі державності на території Білорусі. Матеріали першого опису представлено протоколами засідань ЦК КП(б)Б, циркулярами ЦК РКП(б), а також листуванням із учасниками революцій 1917 р., громадянською та польсько-радянською війною в Білорусі [3, л. 9, 12].

Еволюцію становлення радянської державності в білоруських землях дозволяють доповнити матеріали із Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (далі ЦДАВО). Серед таких для нас важливим є фонд № 3766 «Міністерства іноземних справ УНР 1918 – 1922 рр.». Там зберігаються матеріали пов'язані з визначенням та закріпленням міждержавного кордону, білорусько-українські переговори, вимоги та пропозиції сторін.

Матеріали про формування радянської державності розміщуються в 1-му фонді (Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів), 2-му (Рада Міністрів Соціалістичної Радянської Республіки України, Рада Народних Комісарів СРРУ) складається із 15 описів, 68763 справ, які охоплюють період 1918–1988 рр. та 4-му (Народний комісаріат іноземних справ СРРУ) складається із 3 описів, 1670 справ, які охоплюють період 1918 – 1925 рр., у яких Білорусь розглядається лише через призму взаємодії з Радянською Росією.

Таким чином, на основі джерельної бази фондів НАРБ та ЦДАВО можна відтворити особливості формування радянської державності в білоруських землях та простежити всі зовнішні й внутрішні чинники, які сприяли цьому процесові з грудня 1918 по грудень 1922 рр.

Опубліковані архівні матеріали, які видані в збірниках документів є не менш важливими для дослідження нашої теми. Частину архівних матеріалів було видано в збірниках документів та матеріалів, присвячених подіям 1917 – 1922 рр. Досить широко представлено збірники документів, які показують тактику національно-демократичних організацій. У збірнику «Польсько-радянська війна 1919 – 1920 рр.» розкривається роль Західного фронту в період протистояння Польщі та Радянської Росії. У збірнику «Образование СССР (1917 – 1924 гг.): сборник документов» [77] наводиться низку документів, які засвідчують роль військово-політичного союзу від 1 червня 1919 р. у встановленні взаємодії між Білоруською та Українською радянськими республіками в період радянсько-польської війни.

У дисертаційному дослідженні, окрім опублікованих збірників документів, використано матеріали періодики, що відображають участь сучасників у процесах становлення радянської державності в Білорусі. На території Білорусі джерела опубліковано в таких виданнях, як: «Борьба», «Вестник», «Вольная Беларусь», «Борьба за Советскую власть в Белоруссии, 1918 – 1920 гг.», «Крах немецкой оккупации в Белоруссии в 1918 г.» [51; 52; 63]. Переважно такі збірники містили документи, які сприяли закріпленню в самосвідомості білоруського народу значущості та легітимності радянської влади, а також спонукали білорусів до самовизначення на радянській основі.

Окрім того, матеріали архівних фондів суттєво збагачуються періодичними виданнями більшовицьких органів влади 1918 – 1922 рр. У них представлено дані про організацію та діяльність повітових й губернських осередків білоруських політичних партій та організацій, статті-звернення членів партій та організацій до сучасників із закликом розбудови радянської

державності в Білорусі. Важливу роль у періодиці було надано налаштуванню народу на радянську форму існування, формуванню радянської ідеї.

На сторінках журналів загальноросійських партій друкували різноманітні види творів газетної публіцистики: статті, замітки, огляди, репортажі. Особлива увага зосереджувалась на переписуванні виступів та доповідей В. Леніна.

Вагомим джерелом вивчення формування радянської державності в білоруських землях є тематичні збірники документів із зовнішньополітичних та правових питань: «Документы и материалы по истории советско-польских отношений», «Документы внешней политики СССР», «Образование СССР: сборник документов (1917 – 1924)» та «История Советской Конституции: в документах, 1917 – 1956 гг.» [57; 56; 61]. Зазначені матеріали підтверджують реалізацію ідеї державності у формі Соціалістичної Радянської Республіки Білорусь.

1997 р. було опубліковано перший том документів та матеріалів «Знешняя палітыка Беларусі» [59], вивчаючи який, ми можемо говорити про наміри та прагнення окремого прошарку білорусів до створення власної держави.

Наступною групою джерел є листи, статті, постанови, доповіді В. Леніна [65; 66; 67; 68; 69]. Листи голови уряду А. Луцкевича розкривають стратегічні плани та напрямки дій білоруського національного руху в 1917 – 1921 рр. [70; 71; 72; 73; 74; 75; 76]. Часто у своїх роботах автор звертався до теми окупації поляками білоруських територій, описує білорусько-литовські відносини, звертає увагу на історичне прагнення «москалів» контролювати слов'янофільське населення, а зокрема, і білорусів.

Важливі спогади про період 1917 – 1920 рр. залишили Я. Варонко [92; 93], О. Пуршинський (О. Гапрун), О. Цвікевич (Іван Тризна) [266; 267], К. Єзавітов [58] та ін. Особливу увагу вони приділяли проблематиці I Всебілоруського з'їзду та питанням міжнародної політики Білоруської

Народної Республіки. Для більшості зазначених авторів більшовицька влада була тимчасовим явищем.

Таким чином, дослідження про формування радянської державності в білоруських землях у грудні 1918 – грудні 1922 рр. базується на вивченні як опублікованих, так і неопублікованих джерелах, частина яких введена в науковий обіг вперше.

Незважаючи на достатньо широкий пласт наукової літератури в постперебудовний період, проблематика державності Білорусі на радянській основі та генезис самовизначення останньої висвітлено недостатньо. В українській історіографії вказана проблема належить до малодосліджених сторінок.

Джерельна база досліджуваної проблеми не є вичерпною, але достатньою для вивчення процесів формування радянської державності в грудні 1918 – грудні 1922 рр.

Виникнення та формування радянської державності в білоруських землях (грудень 1918 – грудень 1922 рр.) є серйозною теоретичною, історико-філософською та методологічною проблемою. Сутність полягає в її термінології. Адже якщо виходити із зафіксованого в словниках поняття «держава» (наявність чітко окреслених територій, населення, влади, суверенітету), то Білорусь до утворення БСРР (1 січня 1919 р.) власної держави не мала. Тому слід говорити не про виникнення та розвиток держави, а про становлення радянської державності в Білорусі. Ідеологія радянської державності в білоруських землях є передісторією останньої, а також значно ширшим політичним та духовним утворенням. З цього погляду, вивчення ідеології радянської державності в Білорусі передбачає виявлення культурно-історичних та духовно-моральних підстав для формування особливостей такої державної моделі. У структурі ідеології радянської державності в білоруських землях важливу роль відіграють вірування, традиції, ментальні характеристики білоруського етносу. У колективній підсвідомості, менталітеті білорусів поступово формувалися важливі

соціокультурні якості та особливості «радянської ідеї», які відображали рівень ідеї білоруської державності.

У методології дослідження радянської державності в білоруських землях необхідно враховувати:

1) білоруська народність як самостійна етнічна спільнота сформувалася порівняно пізно (у рамках поліетнічної держави на чолі литовської династії – Великого Князівства Литовського (далі ВКЛ), пізніше захопленої Польщею), а поширення термінів «Білорусь», «білоруси» на всю етнічну територію Білорусі відбулося лише в другій половині XIX ст.;

2) територія сучасної білоруської держави в різний історичний проміжок часу входила до складу Київської Русі, Великого Князівства Литовського, Речі Посполитої, а також Російської імперії та Радянського Союзу. У духовному вимірі білоруська культура тривалий час знаходилася під впливом процесів полонізації та русифікації. Це відбилося на особливостях їхньої віри та мови, цінностей та ідеалів.

Особливістю формування радянської державності в Білорусі була взаємодія православної та католицької конфесій. Це проявилось як у відкритій конкуренції, так і у формі особливого духовного союзу – унії чи уніатства. На території Білорусі діяли єзуїтські, католицькі та уніатські чернечі ордени та православні братства, що наклало відбиток на організацію освіти, виховання, просвіти – всієї білоруської культури загалом.

Виходячи із вище перерахованого, можна говорити, що методологія вивчення формування радянської державності в Білорусі у грудні 1918 – грудні 1922 рр. повинна базуватися на широкому цивілізаційному підході до вивчення проблеми, де важливу роль відіграють соціокультурні та релігійні фактори, а також вплив на духовні традиції та вірування народу Російської імперії.

Окрім того, мета та завдання наукового дослідження зумовили необхідність використання комплексу дослідницьких методів:

- загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення, класифікація історичних джерел, систематизація), що дозволило вивчити, узагальнити та систематизувати погляди науковців на проблему дослідження;

- історичних: історико-системний (розподіл досліджуваних феноменів минулого на їх складові в загальному системному явищі діяльності політичних діячів), історико-генетичний (спостереження за зміною феномена в просторі та часі і встановлення його науково обґрунтованої періодизації), історико-порівняльний (визначення регресу і прогресу різних явищ минулого);

- спеціально-наукових, які дозволили цілісно вивчити об'єкт дослідження – аксіологічного (забезпечення взаємозв'язку і взаємозумовленості загальнолюдських і національних цінностей системи державотворення), персоналістично-біографічного (аналіз життєдіяльності окремих політичних діячів та громадських осіб), монографічного (цілісне вивчення діяльності конкретних політичних угруповань, партій, що діяли на території БРСР у період грудня 1918 – грудня 1922 рр.

Також було використано конкретно-історичні методи. Під час дослідження пріоритет віддавався соціально-історичній реконструкції та соціально-функціональним методам, які дозволили вивчити особливості формування радянської державності в білоруських землях в тісному взаємозв'язку з іншими соціально-економічними та суспільно-політичними явищами. Значну увагу зосереджено на вплив іноземних інтервентів на історичну дійсність білоруських перетворень у період 1918 – 1922 рр.

Історико-генетичний метод дозволив показати умови та причини виникнення БСРР, еволюцію її державного творення на різних етапах існування.

Однак застосування цього методу не вичерпувало розуміння суті предмета дослідження. Тому було використано історико-порівняльний метод, який дозволив виявити різні погляди з питань формування радянської

державності в білоруських землях у грудні 1918 – грудні 1922 рр. та особливостей цього процесу.

Історико-порівняльний метод тісно пов'язаний з історико-типологічним. Він дозволив зіставляти досліджувані явища з аналогічними, вже дослідженими, розкрити суть подібних однорідних та одночасових явищ, встановити спільне та відмінне між ними. Порівнюючи історію Російської імперії та радянський період в Білорусії, ми побачили, що Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка зробила все для повного контролю над білоруськими територіями, хоча вдало це приховувала наданням прав білорусам на національне самовизначення. Також за відповідними ознаками було виявлено сутність регіонального становлення державності на білоруських територіях за радянським зразком та особливості роботи, що проводилася в різних губерніях із грудня 1918 – грудня 1922 рр.

За допомогою системного методу було проведено структурний аналіз наслідків діяльності більшовицької системи та відродженої Польщі на білоруських територіях. Системний підхід допоміг виявити спільні та особливі риси їх функціонування та впливу, а також проаналізувати ті процеси і явища, які відбувалися в ідеологічній, військовій, господарській та культурних сферах білорусько-російських відносин протягом досліджуваного періоду.

Проблемно-хронологічний метод дозволив нам розподілити досліджувану тему на її складові частини (державний статус БСРР, вплив радянської влади на структурну організацію БСРР, фантомне утворення Литовсько-Білоруської СРР, міжнародні зв'язки БСРР, входження БСРР до СРСР), кожна з яких розглядається в хронологічній послідовності та притаманній їй динаміці. Цей метод дав можливість прийти до висновку, що радянська державність в білоруських землях (грудень 1918 – грудень 1922 рр.), її особливості формування є важливою проблемою історії цих народів. А державницький аспект має наукове та практичне значення для сьогодення.

Цей метод дозволив визначити і період дослідження. Остаточне закріплення радянської влади в білоруських землях наприкінці грудня 1918 р. та утворення СРСР визначають початок і кінець періоду, протягом якого БСРР трансформувалася в державне утворення радянського типу з обмеженою автономією – Соціалістичну Радянську Республіку Білорусь.

Для виявлення сутності подій та процесів, що вивчаються, досягнення необхідного теоретичного рівня дослідження застосовувалися і загальнонаукові методи (узагальнення, аналіз, синтез та ін.). Логіко-методологічний аналіз, використаний у дослідженні, базується на репрезентативному історико-науковому матеріалі, тісно пов'язаний із історією держави у сфері діяльності радянської системи.

Для аналізу та тлумачення історичних подій, було використано формаційний підхід із теорією модернізації.

Результативність від сполучення формаційного підходу із теорією модернізації пояснюється їх певною спорідненістю, що робить таке поєднання, по-перше, можливим, по-друге, надає такому сполученню натурального характеру.

Доцільність такого підходу ми бачимо в тому, що при значній спорідненості згадані методологічні напрямки все ж таки істотно відрізняються. Можна зазначити, що усі марксиста – модерністи, але не всі модерністи є марксистами. Об'єднує ці два підходи те, що вони схильні розглядати суспільство як співтовариство, яке трансформується. Тільки при цьому марксизм виходить у методології та аналізі соціальної трансформації переважно із внутрішніх причин, у той час як теорія модернізації приділяє значну увагу і зовнішнім обставинам.

Таким чином, методологія – це сукупність особливих прийомів, способів, засобів наукового пізнання дійсності. Якщо предмет науки показує, що вивчає наука, то метод – як і яким чином вона це робить.

Методи дослідження ґрунтуються на таких концептуальних принципах, як науковість та історизм. Важливі компоненти названих принципів –

встановлення історичної послідовності аналізованих процесів, проблемний та хронологічний методи розгляду історичних подій, без чого неможливе здійснення узагальнюючих висновків, рекомендацій та пропозицій.

Комплексний аналіз всіх джерел дозволяє розкрити умови та особливості створення та розвитку адміністративно-територіального облаштування БСРР, еволюцію та результат діяльності БСРР, участь у створенні СРСР.

РОЗДІЛ 2.

УТВОРЕННЯ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РАДЯНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСІЇ (ГРУДЕНЬ 1918 – ЛЮТИЙ 1919 рр.)

2.1 Білоруські землі після завершення німецької окупації та державотворення національно-політичних сил

Наприкінці 1917 – на початку 1918 рр. ідея про незалежність у Білорусі була поширена серед невеликого кола представників місцевої інтелігенції, шляхти, нечисленної білоруської національної буржуазії. Вузька соціальна база ідеї білоруської державності пояснюється тим, що в умовах війни та економічної розрухи першочерговими для простого народу були потреби миру, землі та хліба [261, с. 36].

Питання про державне будівництво та взаємовідносини між радянськими республіками були пріоритетними у сфері діяльності більшовицької партії. Після створення Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки, Української Соціалістичної Радянської Республіки та Соціалістичної Радянської Республіки Литви постали актуальними питання взаємовідносин між республіками. Продиктовані вони були внутрішніми (відновлення господарства) та зовнішніми (оборона від інтервенції) чинниками.

У першій половині грудня 1918 р. проблеми міжреспубліканських взаємовідносин торкнулися й білоруського народу. На той час більшість територій Білорусі знаходилися під німецькою окупацією. Для проникнення радянської ідеології в білоруські землі було чимало перешкод. Ситуація змінилася в першій половині грудня 1918 р. Окупаційні війська у зв'язку з листопадовою революцією в Німеччині та закінченням Першої світової війни покинули білоруську територію. У Мінськ формування Червоної Армії вступили 10 грудня 1918 р. [25, л. 5].

До активних дій щодо вирішення «білоруського питання» за більшовицьким сценарієм центральні органи Радянської Росії спонукав той факт, що дещо раніше (25 березня 1918 р.) було проголошено Білоруську Народну Республіку (далі БНР) та діяльність її урядових структур. Інтереси Радянської влади були викликані бажанням мати на західних кордонах ряд радянських республік або, як зазначав М. Сташкевич, «коридор» [247, с. 28], на який покладалася роль буфера у взаємовідносинах між більшовицькою Росією та західними країнами, а особливо, з відродженою Польською державою.

Початок встановлення радянської політики в білоруських землях розпочався з вирішення питання білоруської національної державності. Головними учасниками такої політики в білоруських землях були політичні об'єднання, сформовані після революційних подій [43, л. 43]. Одним із таких був Обласний виконавчий комітет Західної області та фронту (Облвиконкомзах) та обласний комітет Російської комуністичної партії (більшовиків) (далі РКП(б)). Це одна із сторін, що впливала на хід історичних подій під час формування державності в Білорусі. На кінець 1918 р. значний авторитет «обласників» виразно проявлявся на чолі з головою Облвиконкомзаху О. Мясниковим [139, с. 267]. Ця група політичних діячів не бажала змінювати позиції у сфері національної політики після того, як німці покинули білоруські землі. Представники групи О. Мясникова негативно ставилися до створення білоруської державності, не сприймали ідею формування білоруської державності. Заручившись підтримкою Наркому внутрішніх справ, «обласники» прагнули законодавчо оформити Західну область (Віленська, Вітебська, Могильовська, Смоленська та Мінська губернії), спираючись на Всеросійський Центральний Виконавчий Комітет (далі ВЦВК). На початку грудня 1918 р. питання про форми державного будівництва в Білорусі стало предметом розгляду Адміністративної комісії при ВЦВК. Вона повинна була вирішити питання подальшої долі обласних об'єднань, у тому числі і Західної області. 2 грудня 1918 р., як інформував

О. Мясников на засіданні Північно-Західного обласного комітету РКП(б), Адміністративна комісія ВЦВК вважала за доцільне зберегти лише три області – Західну комуну, Північну комуну та Уральську область. Недоцільним визнали існування Московської області тому, що її функції виконувались безпосередньо РНК. Західну область було окреслено в складі Смоленської, Вітебської, Могильовської, Чернігівської, Мінської, Віленської та Ковенської губерній з обласним центром у Мінську [28, с. 62].

Схожі кордони були затверджені в постанові Наркому внутрішніх справ РСФРР про Західну комуну від 31 жовтня 1918 р., згідно з якою остання повинна була охопити територію Мінської, Могильовської, Вітебської, Смоленської, Гродненської, Віленської та Ковенської губерній із населенням у 15 млн. чоловік [78, с. 74]. Автори документа посилались на національно-етнографічні факти, ігнорували право на самовизначення таких народів як білоруського та литовського.

23 грудня 1918 р. на сесії ВЦВК було прийнято постанову про збереження Західної області у складі Мінської, Гродненської, Могильовської, Вітебської і Смоленської губерній [21, л. 101 – 102]. Таке рішення демонструвало політичну підтримку Облвиконкомзаху в питаннях подальшого державного будівництва в Білорусі. О. Мясников вважав, що білорусам не потрібна власна державність. На його думку, вони мали задовольнитися входженням до складу РСФРР як звичайна адміністративна одиниця – російська область [137, с. 91]. Секретар Північно-Західного обкому РКП(б) В. Кнорін обґрунтовував позицію так: «Ми вважаємо, що білоруси не є нацією і що ті етнографічні особливості, які їх відділяють від решти росіян, мають відмерти. Нашим завданням є не створення нових націй, а знищення старих національних рогадок» [137, с. 90]. Отже, можна говорити про те, що концепція західнорусизму*, яка посилено пропагувалася в білоруському суспільстві наприкінці XIX – початку XX ст., відбилася на ідеологічних

* Західнорусизм – напрям суспільно-політичної думки, був поширений серед міського населення (інтелігенції, чиновників, православного духовенства). Західнорусизм спирається на твердження, що білоруси не самостійний етнос, а відгалуження російського народу.

установках та політичній практиці керівників більшовицьких організацій Білорусі. Також про те, що на законодавчому рівні за Білоруссю зберігався статус області – адміністративно-територіальної одиниці РСФРР, тобто проголошене революцією право на створення національної державності не поширювалося на білоруські землі.

На противагу позиціям Облвиконкомзаху та обласного комітету РКП(б) виступала інша сторона процесу формування державності в білоруських землях. Таким політичним опонентом був недостатньо розвинений рух у Білорусі за створення республіки на радянській основі – Білоруський національний комісаріат (Білнацком).

Рішення центральної влади про створення спеціального органу, який буде посередником з білоруських питань при Наркомі було винесене 31 січня 1918 р. Його безпосередня діяльність розпочалась 2 лютого 1918 р. Це було перше центральне більшовицьке утворення. Головним завданням Білнацкому було здійснення інформаційного зв'язку уряду Радянської Росії з Білоруссю в її національному аспекті [301, с. 104]. В емігрантській білоруській історіографії існує думка, що акт створення Білнацкому мав першочергове значення для білоруського руху. Адже Радянський уряд визнавав значущість білоруського національного питання та існування білоруської нації, яка до цього часу ставилась під сумнів більшовиками [301, с. 105].

Діяльність Білнацкому стала результатом історичного розвитку. Він обумовив надзвичайно швидке дозрівання національної тенденції в громадсько-політичному житті колишнього Північно-Західного краю [104, с. 384]. Білоруська національна ідея вжила у свідомості найбільш освіченої частини населення. Самосвідомість білорусів зростає. Більшість із тих, хто під час перепису 1897 р. у Мінську вважали себе росіянами, під час польського перепису в 1920 р. визнали себе білорусами. Коли в 1897 р. білорусами себе вважали 9,3 % населення, поляками – 11,4, євреями – 51,2, росіянами – 25,5 %, то в 1920 р. ці цифри склали відповідно 22,9 %; 18,2; 44,8; 12,3 %. Литовцями себе назвали 0,6 %.

У Мінський губернії, за переписом 1897 р., білорусів нараховувалося 76 %. За переписом 1917 р., проведеному після Лютневої революції, їх чисельність зросла до 89,3 % [104, с. 384 – 385].

Отже, прихильники національної державності в білоруських землях – діячі лівого крила національного руху Білорусі, нерозривно пов'язували класові та національні питання. Діяльність останніх формувалася під впливом більшовицької партії. На початку 1918 р. вони склали основу створеного згідно з декретом В. Леніна від 31 січня 1918 р. Білоруського народного комісаріату, який функціонував на правах відділу Народного комісаріату в справах національностей РСФРР.

Комісаром Білоруського національного комісаріату до травня 1918 р. був О. Червяков, його заступником – В. Скаринка, за партійною приналежністю лівий есер. Надалі, лідером став соратник О. Червякова – Д. Жилунович (літературний псевдонім Тишка Гартний) [137, с. 95]. Білоруський національний комісаріат мав відділення в Петрограді, Вітебську, Саратові та Смоленську. Серед співробітників Білнацкому були Г. Богданович, А. Вазіла, І. Дварчанін, К. Душевський, Д. Жилунович, Я. Канчар, І. Лагун, З. Сабалевський, Б. Тарашкевич, Ф. Турук, А. Устилович [104, с. 385]. Зазначений керівний актив було створено у вересні 1917 р. Білоруською соціал-демократичною робітничою партією (БСДРП) [139, с. 260]. Більшість вказаних осіб брала участь у роботі I Всебілоруського з'їзду. У травні – липні 1918 р. у діяльності Білоруського національного комісаріату важливу роль відігравали члени секції білорусів при ЦК партії лівих есерів: М. Семянович, В. Чадович, І. Петрович. Разом із білоруськими секціями РКП(б) Білнацком провадив політичну та культурно-просвітницьку роботу серед білорусів на території Радянської Росії, клопотався про біженців, брав на облік білоруські організації та установи, евакуйовані під час Першої світової війни, засновував білоруські школи та клуби, видавав літературу білоруською та російською мовами. Під впливом цих організацій розвивалася ідея Білоруської Радянської Республіки. Внаслідок цього було

укладено ряд відповідних резолюцій білоруськими зборами, конференціями та з'їздами. Переважно це були три основні пункти: невизнання БНР та її уряду, декларації щодо підтримки радянської влади, протиставлення Білоруської Народної Республіки ідеї федерації Білорусі з Росією [139, с. 277].

Скликаний за ініціативою Білоруського національного комісаріату Всебілоруський з'їзд біженців із Білорусі, який проходив 15 – 21 липня 1918 р. у Москві, висловився за «вільну єдину робітничо-селянську Білорусь у тісному братерському єднанні з Російською Радянською Республікою» [104, с. 385]. За місяць, 23 – 24 серпня 1918 р. у Петрограді за ініціативою Петроградського відділення Білнацкому була скликана Перша конференція білоруських радянських організацій та партій, у якій взяли участь представники всіх місцевих відділів Білнацкому, моряків Балтійського флоту, робітників Петрограду та Кронштадту, Петроградської білоруської секції РКП(б), соціал-демократів-інтернаціоналістів та есерів. На обговоренні доповідей комісара Петроградського відділення Білнацкому І. Лагуна «Політичний стан Білорусі» та старшини Білоруського обласного комітету* (далі БОК) Я. Канчара «Чим повинна бути Білорусь?», учасники конференції прийшли до спільного рішення, що «Білорусь повинна бути автономною державною одиницею і увійти у великий федеративний Російський Союз рівноправним товаришем» [104, с. 386].

Протягом усього 1918 р. наміри створити білоруську державність навіть на автономних правах і у федеративній формі з Радянською Росією ігнорувалися керівництвом Північно-Західного комітету РКП(б) та Облвиконкомзахом. Вищі органи влади не приділяли особливого значення проявам національної ідеї білоруського суспільства. Вони не сприяли проголошенню права білорусів на самовизначення. Облвиконкомзах не визнавав форму абсолютної автономії Білорусі, яку відстоював Білнацком.

* Білоруський обласний комітет – створений в Петрограді із числа делегатів від білоруських губерній на Всеросійському з'їзді селянських депутатів, членів Установчих зборів, а також представників армії та флоту. Діяв у листопаді 1917 – на початку 1918 р. виступав за автономію Білорусі в складі Російської федеративної республіки. Ініціатор скликання Всебілоруського з'їзду 1917 р. у Мінську. На початку 1918 р. безуспішно намагався забезпечити скликання II Всебілоруського з'їзду.

Прагнення до національного відродження, консолідації білоруської нації в державі, яка б існувала на федеративних засадах із Російською Радянською Федеративною Республікою, діячі Північно-Західного обкому РКП(б) та Облвиконкомзаху розглядали як прояви сепаратизму та націоналізму. Вони вважали, що «їх ідея тотожна інтернаціональній єдності робітників Західної області в боротьбі з буржуазією» [188 с. 118 – 119]. Підтвердженням цьому є рішення II обласного з'їзду Рад у квітні 1918 р. У прийнятій Декларації з національного питання учасники БНР охарактеризовані як група самозванців, що «намагалася створити національну буржуазну державу під опікою Німеччини, яка прагнула закабалити білоруських робітників для німецьких, польських та білоруських поміщиків» [104, с. 386]. Наголошувалося, що білоруський пролетаріат не відокремлює себе від великої Федеративної Радянської Соціалістичної Республіки та від робітників і селян усієї решти Росії. Право народів на національне самовизначення в Декларації не обговорювалося [68, с. 299].

Таку позицію О. Мясникова, В. Кноріна та інших керівників Західної області у сфері національної політики можна пояснити їх небілоруським походженням або впливом теорії західнорусизму. Керівництво області вважало себе безпосереднім виконавцем волі центру, який навесні – влітку 1918 р. не йшов далі позиції «обласництва» у вирішенні національного питання. Це видно з пропозиції Адміністративної комісії ВЦВК РСФСР на території колишньої царської Росії ліквідувати будь-яке національне розшарування та створити в додаток до Московської ще три області (комуни): Західну, Північну та Уральську [50, с. 114].

Таким чином, стає зрозумілим ситуація протиборства двох політичних угруповань Білорусі в грудні 1918 р. Основним приводом для розбіжностей було різне розуміння сторонами взаємовідносин майбутньої республіки та ЦБ КП(б)Б. Події, пов'язані зі створенням білоруської державності розвивалися в силу різних об'єктивних та суб'єктивних обставин, серед яких особливу роль відігравали внутрішні та зовнішні фактори, специфіка національного руху в

Білорусі, дії класових та соціальних сил, логіка політичної боротьби. Саме на фоні цього формувалась радянська державність у Білорусі.

Політична ситуація в грудні 1918 р. на білоруських територіях була наслідком діяльності вищезазначених національних угруповань. Першими розпочали процес становлення білоруської радянської державності, обмеженої рамками офіційного «обласництва», керівники Білнацкому [188, с. 118].

На відміну від останніх, велика частина партійних діячів та радянських робітників вважали, що формування національної держави – давно в минулому, і принципами національного самовизначення можна користуватися лише з тактичних міркувань [50, с. 114]. Тому спроби керівництва Білнацкому реорганізувати обласну форму управління на III з'їзді Рад Західної області були безрезультатними. На з'їзді у вересні 1918 р. було відхилено стару та затверджено нову назву області – Західна комуна. Змінена назва підкреслила курс Північно-Західного обкому РКП(б) та Облвиконкомзаху на проведення класової політики. Партійне та радянське керівництво Західної області та фронту за участі О. Мясникова, К. Ландара, В. Кноріна, І. Алібегова відстоювало пріоритет соціально-класових, а не «абстрактних» національних інтересів [104, с. 386].

Позицію Білнацкому в питаннях державності підтримували білоруські секції РКП(б), які існували в 1918 – 1919 рр. в Петрограді, Москві, Воронежі, Казані, Невелі, Саратові, Тамбові та інших містах. Їх ставлення до проблеми білоруської державності було значущим через домінуючу роль РКП(б) в громадсько-політичному житті Радянської Росії. Через друкований орган Московської білоруської секції РКП(б) газету «Дзянниця», білоруські секції РКП(б) почали реалізацію права білоруського народу на самовизначення в союзі з РСФРР. Відображаючи настрій вихідців із Білорусі, білоруські секції у вересні 1918 р. через Білнацком пропонували Північно-Західному обкому РКП(б) надати неокупованим районам Білорусі автономію в складі РСФРР або перейменувати Західну область на Білорусько-Литовську комуна [250, с. 197 – 198]. Пропозицію обкомом партії було відхилено.

Окрему позицію відстоювали представники Могильовського, Вітебського та Смоленського губернських виконавчих комітетів. Вони заперечували необхідність самовизначення Білорусі у будь-якій формі та виступали проти збереження області як адміністративно-територіальної одиниці. Наприклад, у «Резолюції по відношенню Білоруської республіки: спільне зібрання Вітебської Організації РКП(б), заслухавши доповідь про роботу першої конференції Білоруського комітету партії, постановляє: втілити в життя всі її постанови про партійну та радянську роботу, членів партії для наближення цієї роботи до потреб робітничих мас Білорусі, поступового об'єднання радянських органів в один спільний господарчий орган, правильно спрямовуючий соціалістичне будівництво – з найбільшою економією сил та засобів і найбільшою вимушеністю вітати акт оголошення незалежності БСРР як початок у ліквідації національних господарств для закріплення міжнародного імперіалізму, в результаті Білорусь ще тісніше пов'язана культурно–економічними відносинами із РСФРР і не лише не бажає організовуватися в окрему державу зі всіма партійними органами, а й не має для цього ніякої необхідності» [30, л. 14].

Радянське керівництво підійшло до вирішення проблеми білоруської державності, орієнтуючись на розвиток подій у прибалтійських країнах, Польщі та Центральній Європі. Розраховуючи на перемогу пролетарської революції у Європі вже 3 жовтня 1918 р. В. Ленін зазначав: «Криза в Німеччині лише розпочалася. Вона завершиться неминучим переходом політичної влади до рук німецького пролетаріату... Тепер навіть засліплені робітники різних країн побачать, що більшовики мали рацію, коли зосередились на підтримці всесвітньої робітничої революції і не боялися приносити різні пожертви» [69, с. 234]. Навіть прем'єр-міністр Великобританії Д. Ллойд-Джордж у листі прем'єр-міністру Франції Ж. Клемансо та президенту США В. Вільсону навесні 1919 р. констатував про те, що «вся Європа насичена духом революції» [104, с. 386]. Революційні процеси кінця 1918 р. в Європі розцінювалися більшовиками як початок

всесвітньої пролетарської революції. Білорусь у цьому контексті розглядалася як територія, через яку проходить найбільш прямий шлях для надання допомоги пролетаріату Німеччини та Польщі [166, с. 81].

Закономірно, що й передача німцями Мінська радянській владі 10 грудня 1918 р. [25, л. 5] не призвела до проголошення Білоруської Радянської Республіки та утворення її уряду. У наказі Мінського губревкому «члени Ради БНР та її агенти підлягали арешту і невідкладній передачі до рук Воєнно-революційного комітету» [139, с. 342].

2 грудня 1918 р. на засіданні Північно-Західного обласного комітету РКП(б) була прийнята постанова про скликання 27 грудня 1918 р. в Смоленську VI чергової обласної партійної конференції. На порядок денний конференції питання про проголошення БСРР так само не було винесене [104, с. 386].

На початку грудня 1918 р. не було потреби кардинально змінювати статус Західної комуни. На думку білоруського історика М. Сташкевича, В. Ленін сподівався на те, що польська національна буржуазія не зможе втриматися при владі після відходу німецьких окупаційних військ з територій Білорусі. Проте Польщу очолили сили, які стали на шлях відновлення останньої в межах 1772 р. Це потребувало своєчасної реакції з боку ЦК РКП(б) та Радянського уряду. Адже відновлення кордонів Речі Посполитої означало включення до її складу території Західної Білорусі. Тому було визнано необхідним створення вздовж західного кордону «санітарної зони», куди мала б увійти і Білоруська Радянська Республіка [261, с. 26 – 27]. Таким чином, утворення білоруської державності для радянського керівництва було наслідком ряду подій, у першу чергу військово-політичного характеру.

Позиція керівництва Північно-Західного обкому РКП(б) та Облвиконкомзаху про державне будівництво в білоруських землях під час підготовки VI обласної конференції РКП(б) залишалася незмінною. Про це свідчить телеграма, відправлена О. Мясниковим до Москви за кілька днів до конференції на ім'я секретаря ЦК РКП(б) та голови ВЦВК РСФРР

Я. Свердлова. Пропозиція Мінського губревкому від 13 грудня 1918 р. включити до порядку денного обласної конференції питання про утворення Білоруської Радянської Республіки було розцінено вороже і як «власна думка» місцевих радянських робітників [172, с. 179].

21 грудня 1918 р. в редакційній статті «Національні республіки Рад», розміщеній у газеті Облвиконкомзаху «Західна комуна», простежено ідею недоцільності утворення національних республік. Проголошення Радянської Республіки Білорусі не відповідало б інтересам боротьби з націоналістичними тенденціями дрібної буржуазії. А це суперечило інтересам соціалістичної революції [104, с. 392].

Такий підхід партійно-радянського керівництва Західної області до розуміння проблем державності на територіях Білорусі можна пояснити абсолютизацією поняття інтернаціональної єдності робітників. Дотримувався курс на проведення виключно класової політики. Про це свідчить лист О. М'яникова від 25 грудня 1918 р. у Мінський районний комітет РКП(б) та Мінський губревком. У ньому вимагалось не допускати висвітлення на сторінках газети «Бідняк» питань про Білоруську комуна, щоб уникнути «білорусько-республіканської химери» [104, с. 392].

Нігілістичні позиції центрального радянського керівництва та керівництва Західної області по відношенню до Білорусії викликали занепокоєність з боку Білоруського Національного Комісаріату та білоруських секцій РКП(б). 19 листопада 1918 р. з'явилася стаття Д. Жилуновича в газеті «Дзянніця» під характерною назвою «Як же з Білоруссю?» [137, с. 91]. У статті на адресу Народного комісаріату з національних справ РСФРР та керівництва Західної області робилися відкриті запити з приводу того, що на той час не було жодного проекту державного облаштування Білорусі. У статті було висунуто вимогу про подальшу долю білоруських земель. Характерно, що стаття завершилася пропозицією надати Білорусі статусу автономної частини федеративної республіки [104, с. 392].

Вирішальним кроком на шляху самовизначення Білорусі стали рішення конференції білоруських секцій РКП(б), яка відбулася 21 – 23 грудня 1918 р. у Москві. Конференція визнала необхідним створення Тимчасового робітничо-селянського уряду Білорусі [139, с. 278]. Було обрано Центральне бюро білоруських секцій РКП(б) з 5-х членів: Д. Жилуновича (голова), Ф. Балбека, І. Няцецькі, М. Драка-Дракона, О. Червякова і В. Дила. Центральному бюро було доручено після призначення на кінець 1918 р. VI Північно-Західної обласної конференції РКП(б) скликати Всебілоруський з'їзд комуністів та створити національний партійний центр. Останній мав би взяти під свій контроль не лише секції, але і місцеві організації, у тому числі й ті, що діяли підпільно на окупованій території Білорусі. Дещо вже було зроблено ще на початку грудня 1918 р.: члени Московської секції П. Клиш та М. Радзіловський за дорученням Білнацкому побували в Мінську. Від Петроградської секції на окуповану територію Білорусі виїздили Р. Кавшило та М. Сосна [104, с. 392]. Відповідно діяльність діячів Білнацкому та білоруських секцій РКП(б) спиралась на попередньо пророблену роботу.

Секретаріат ЦК РКП(б) запросив відомості про кількість делегатів, про представлені організації, про їх зв'язок із Білоруссю, завдання, порядок дня та резолюції. Прийняті конференцією документи поставили ЦК РКП(б) перед необхідністю терміново вирішити проблему білоруської державності.

Із «Копій телеграм і листів Сталіна про утворення Білоруської республіки...» від 22 грудня 1918 р. перед нами відкривається цікава сторінка процесу білоруського державотворення. З архівного документу ми бачимо авторитет та позицію Й. Сталіна, щодо створення Білоруської Радянської Республіки на кінець грудня 1918 р. Голова з питань національностей у листі висловлюється чітко в наказовій формі, що не передбачає будь-якого оскарження. Свідченням є приклад: «...ЦК погодився з такими поправками (Ю. В. Кудіна – йдеться про склад уряду нової радянської держави, що мала бути створена у вигляді БСРР) і нагально просить Вас (Ю. В. Кудіна – О. Мясникова та М. Калмановича) без зайвих розмов погодитися з ним [21,

л. 2]. Вплив та рішення центру в той час були обов'язковими і обговорювалися лише для формального підтвердження того чи іншого питання.

Проблема самовизначення Білорусі стала вирішуватися в останній тиждень грудня 1918 р. 24 грудня 1918 р. питання про білоруську державність було розглянуто в ЦК РКП(б), а наступного дня голова Наркомнацу РСФРР Й. Сталін запросив до себе на розмову відповідальних співробітників Білнацкому [171, с. 109]. Було прийнято рішення оголосити Білорусь незалежною Соціалістичною Радянською Республікою. За вказівкою Й. Сталіна представники Білнацкому мали скласти список кандидатів на заміщення посад у Тимчасовому робітничо-селянському уряді Білорусі [171, с. 109].

25 грудня 1918 р. Й. Сталін викликав до телефонної розмови голову Північно-Західного обласного комітету РКП(б) О. Мясникова. Між ними відбулася така розмова.

Сталін: – ЦК партії вирішив із багатьох міркувань, про які тепер говорити не доводиться, погодитися з білоруськими товаришами про утворення білоруського радянського уряду. Питання це вже вирішене і обговоренню не підлягає, необхідно лише провести деяку реконструкцію Облвиконкомзаху. Що Ви можете сказати на це?

О. Мясников: – Що до реконструкції Облвиконкомзаху, то технічно це легко зробити... Чи не можете Ви сказати, про яких білоруських товаришів іде мова у Вашому повідомленні?

Й. Сталін: – У зв'язку з рішенням ЦК форму партійної та радянської роботи у вашому краї доводиться переробити на новий лад. Ковенська та Віленська губернії відійдуть до Литовського уряду та відповідної партійної організації, Мінська, Смоленська, Гродненська губернії відійдуть до Білоруського уряду та відповідної партійної організації. Кажу все це за дорученням ЦВК та партії [8, л. 2].

Уривок із телефонної розмови є доказом того, що рішення про утворення Білоруського радянського уряду приймалося не в Білорусі, а в Москві. Можемо погодитися, що Центральне партійне та радянське керівництво погодилося на проголошення СРРБ, виходячи не з права білоруського народу на державне облаштування, а з політичних міркувань [171, с. 109]. Так само визначалася і територія майбутньої Білоруської Радянської Республіки. Віленська губернія передавалась Литві [21, л. 9], хоча серед складу населення губернії в той час білоруси кількісно переважали.

Спільне засідання членів колегії Білнацкому, представників Центрального бюро Білоруських комуністичних секцій та комітету Московської білоруської секції РКП(б) відбулося ввечері 25 грудня 1918 р. Д. Жилунович повідомив присутнім про переговори Й. Сталіна з співробітниками Білнацкому [261, с. 57]. За свідченнями Д. Жилуновича, внаслідок зазначених переговорів було визначено, що «зважаючи на сучасні міжнародні відносини та з метою зміцнення і поширення завоювань соціалістичної революції у світовому масштабі, назріла необхідність проголошення Білорусі як самостійної у всіх відношеннях, незалежної Соціалістичної Радянської Республіки» [247, с. 5].

27 грудня 1918 р. Й. Сталін провів нараду в Москві з О. Мясниковим та М. Калмановичем. На ній було окреслено територію Білоруської республіки. До складу увійшло п'ять губерній: Гродненська, Мінська, Могильовська, Вітебська та Смоленська [171, с. 112]. Також було визначено кількісний склад уряду (голова й 15 членів) та упорядковано повноваження республіки. Унаслідок зустрічі 28 грудня 1918 р. з представниками обласного центру були прийняті «Шість умов товариша Сталіна»:

«1. Уряд Білоруської Республіки складається з Голови та 15 членів уряду.

2. Для наступних справ існує президія з 3 осіб: голови уряду та двох членів із його складу.

3. До складу республіки входять губернії: Гродненська, Мінська, Могильовська, Вітебська та Смоленська (остання спірна: на розгляд місцевих товаришів).

4. Ока партії Північно-Західної області перетворюється в Центральне Бюро КП (більшовиків) Білоруської Республіки.

5. Голова ЦК партії повинен бути представником ЦК партії та уряду.

6. Права ЦБ партії та відділів уряду залишаються такими ж, як колишнього ока партії та відділів Облвиконкомзаху» [21, л. 18].

Згідно з пунктом 6 директив Наркомнацу права та обов'язки ЦБ партії та відділів уряду мали залишитися незмінними, тобто такими, якими були в Обласного Комітету та відділу Облвиконкомзаху. Про самостійність майбутньої БСРР мова не йшла. Фактично планувалося залишити її на правах обласної автономії РСФРР [201, с. 148].

Це була остання офіційна нарада Центру з представниками білоруських політичних та громадських структур, які дотримувалися різних поглядів з питань державності в Білорусі та ілюстрували настрої різних соціалістичних прошарків та груп білоруського суспільства. Керівництво Північно-Західного обласного комітету РКП(б) та Облвиконкомзаху в питаннях національно-державного самовизначення Білорусі практично ігнорувало настрої та бажання більш як 1,5 млн. біженців-білорусів, робітників, матросів, які мали за межами Білорусі, наприклад у Петрограді та Москві, свої впливові громадсько-політичні структури. Ця група населення була доволі активною. Партійні лідери Західної області, які передбачали інституційні зрушення в системі управління, не були готові поділитися владою [104, с. 399].

30 грудня 1918 р. почала роботу VI Північно-Західна обласна конференція РКП(б). «На з'їзд прибуло більше 150 чоловік з правом вирішального голосу та більше 25 з правом дорадчого. Цей склад є представником біля 18-и тисяч організованих членів партії» [5, л. 2]. Окремого питання про проголошення білоруської державності на порядку денному конференції винесено не було. О. Мясников інформував присутніх

про зростання авторитету всесвітньої революції [5, л. 3 – 6]. Але зазначав: «...ми стоїмо перед загрозою оточення Радянської Росії з боку світового капіталу: 1) створення навколо нас ряду ворожих нам національно-буржуазних держав та 2) економічною ізоляваністю Росії» [5, л. 7]. Згідно з директивою ЦК РКП(б) у доповідь О. Мясникова до питання «Поточного моменту» [6, л. 8] було включено пункт «Білоруська Радянська Республіка». Вона містила пропозицію «проголосити Західну комуну самостійною Соціалістичною Радянською Республікою» [5, л. 8]. Як аргумент висувався міжнародний фактор: «Замкнути ланцюг утворень, що самовизначилися» [5, л. 8]. Делегати погодилися з такою пропозицією і без обговорень одноголосно прийняли спільну резолюцію про проголошення Західної комуні Білоруською Соціалістичною Радянською Республікою. При голосуванні п'ятеро осіб утрималися.

Тоді ж, 30 грудня 1918 р., О. Мясников зробив заяву: «Беручи до уваги, що на VI Північно-Західній обласній конференції РКП(б) представлено повністю всі комуністичні організації, що знаходяться на території Білорусі, Конференція оголошує себе I з'їздом Комуністичної партії (більшовиків) Білоруської Республіки [5, л. 15].

30 грудня 1918 р. одноголосно було прийнято постанову про територію Білорусі. «Основним ядром Білоруської Республіки вважалися такі губернії: Мінська, Смоленська, Могильовська, Вітебська та Гродненська з прилеглими до них місцевостями сусідніх губерній, населених переважно білоруським народом. Такими визнати: частину Ковенської губернії Ново-Олександрівського повіту, Віленський повіт, частину Свенцяньського та Ошмянського повітів Віленської губернії, Суражський, Мглинський, Стародубський та Новозибський повіти Чернігівської губернії. Із складу Смоленської губернії можуть бути виключені такі повіти: Братський, Сичевський, В'яземський та Юхновський, а з Вітебської губернії частини повітів Свинського, Речицького та Люцинського» [5, л. 41].

Своє уявлення про новий адміністративно-територіальний поділ більшовики Білорусі також сформували на I з'їзді КП(б)Б, який визнав необхідним попередній поділ «губернія – повіт – волость» замінити системою «район – підрайон – волость»: всю територію республіки планувалось поділити на райони «з назвами, що походять від їхніх економічних центрів», а кожен район на підрайони. Загалом планувалося створити 7 районів та 54 підрайони [295, с. 27 – 28]. (Додаток №6).

Слід погодитися з білоруським істориком С. Єлізаровим про мотив такого поділу, який вказує, що ще 4 вересня 1918 р. V обласна конференція прийняла рішення про перехід на нову територіальну систему побудови парторганізацій: «район – підрайон – повіт». Тому й такий принцип було зафіксовано й в рішеннях I з'їзду КП(б)Б, адміністративно-територіальний поділ намагались налаштувати під систему партійного будівництва. Реалізувати цей проект на практиці не вдалося. Зіграло роль рішення ЦК РКП(б) від 16 січня 1919 р. про скорочення території [295, с. 27 – 28].

Підготувати проект Маніфесту Тимчасового революційного робітничо-селянського уряду було доручено Д. Жилуновичу та О. Червякову.

Однак постанови КП(б)Б не ліквідували усіх суперечностей між білоруськими секціями РКП(б) та ЦБ КП(б)Б. Дискусії не припинялися. До складу Центрального бюро увійшли майже всі члени Північно-Західного обкому РКП(б) (13 чоловік), і лише Д. Жилунович та І. Лагун були представниками білоруських секцій РКП(б) [171, с. 114].

31 грудня 1918 р. та 1 січня 1919 р. відбулися засідання ЦБ КП(б)Б. Розгорнулися гострі суперечки у зв'язку з формуванням Тимчасового уряду республіки. Д. Жилунович вимагав 10 з 17 місць в уряді для представників Білнацкому та ЦК білоруських комуністичних секцій, а також наголошував на виключенні зі складу уряду О. Мясникова, М. Калмановича та Р. Пікеля [104, с. 394].

Конфліктом, що стався між Д. Жилуновичем та О. Мясниковим, займався Й. Сталін. Він планував приїхати в Мінськ на початку січня 1919 р.,

але за вказівкою ЦК РКП(б) був відряджений на Східний фронт у зв'язку з критичною там ситуацією. У телеграмі до керівників СРРБ говорилося: «через 10 днів буду у Вас, поведіть себе спокійно і не ворогуйте, а то буде погано» [171, с. 114]. Також Й. Сталін у телеграмі з Москви в Смоленськ заявляв: «Пропозицію Жилуновича про не включення 3-х членів розцінюю як ту, що дезорганізовує, і в корні ту, що суперечить рішенням партії, ніяких особистих рішень групи Жилуновича не може бути. Список членів загалом 17 є остаточним. Я вимагаю від Жилуновича і його групи категоричної відповіді на запитання, чи підкоряється він рішення ЦК партії. Чекаю термінової відповіді по дорученню ЦК партії. Сталін» [8, л. 6]. На місцях у Білорусі питання вирішувались та диктувалися з центру Москви.

Увечері 1 січня 1919 р. було остаточно сформовано Тимчасовий робітничо-селянський уряд Білорусі, до складу якого увійшло 7 представників Білнацкому та білоруських секцій РКП(б) та 9 представників Північно-Західного обкому та Облвиконкомзаху. Головою уряду було призначено Д. Жилуновича.

Отже, можна стверджувати, що початок формування основи для радянської державності в білоруських землях набув у край проблемного характеру. Після закінчення німецької окупації та з прибуттям в білоруські землі червоноармійців пріоритетним стало питання радянзації вказаних територій. Усі спроби національного самовизначення були спростовані вказівками Радянського уряду РСФРР. Зверхнє ставлення Наркому з питань національностей до створення національної державності пояснюється бажанням встановлення радянської влади. Особливістю вказаного періоду в розбудові державності білорусів було непорозуміння між національними політичними силами. Конфлікт назрівав із середини країни. Внутрішні протиріччя та нехтування національними інтересами під час виконання вказівок і зовнішніх директив з боку центру прискорювали процес утворення БСРР.

2.2 Проголошення Соціалістичної Радянської Республіки Білорусії та становлення органів влади

Невизначеність внутрішніх політичних сил, ворожнеча їх всередині країни, втручання зовнішніх сил у питання розбудови державності у Білорусі завершилося втіленням політики продиктованої з центру Радянської Росії.

1 січня 1919 р. по радіо було зачитано Маніфест Тимчасового робітничо-селянського радянського уряду Білорусі, підписаного 5 членами уряду (Д. Жилуновичем, О. Мясниковим, С. Івановим, О. Червяковим та І. Рейнгальдом). Текст Маніфесту було написано російською мовою [21, л. 3]. Білоруський переклад, написаний Д. Жилуновичем, було виправлено О. Мясниковим. Тому тексти документу в деяких місцях відрізняються між собою. У Маніфесті Білорусь урочисто проголошувалася «вільною незалежною Білоруською Соціалістичною Республікою» [21, л. 4]. Законодавчо було закріплено основні положення громадського та політичного ладу Білорусі [21, л. 5]. СРРБ виокремлювалася зі складу РСФРР як самостійна державна одиниця. На той час поняття «незалежна республіка», «вільна республіка» сприймалися як «суверенна республіка». Однак суверенність не означала розриву політичних, економічних та партійних зв'язків, які історично склалися між Білоруссю та Росією. Нагальним було завдання знайти нові правові форми реалізації відносин. Зробити це виявилось складно.

У зв'язку з утворенням Білоруської Соціалістичної Радянської Республіки Облвиконкомзах 3 січня 1919 р. прийняв постанову про саморозпуск і про перехід усієї влади до Тимчасового революційного робітничого селянського уряду Білорусі [10, л. 7]. Це було бажання центру, що описано раніше в розмові по телефону між Й. Сталіним та О. Мясниковим про реконструкцію Облвиконкомзаху. Цю постанову було затверджено Президією ВЦВК 11 січня 1919 р. 5 січня 1919 р. уряд СРРБ переїхав із Смоленська до Мінська [171, с. 119].

На першому засіданні 7 січня 1919 р. уряд СРРБ прийняв рішення про скликання I Всебілоруського з'їзду Рад із метою юридично-правового оформлення факту утворення республіки. Було визначено норми представництва – 1 делегат від 25 тис. населення. Ця норма представництва була запозичена з Конституції РСФРР для вибору делегатів на обласні з'їзди Рад. Для оперативного керівництва господарським та громадсько-політичним життям у республіці було створено Президію в складі Д. Жилуновича, О. Мясникова та М. Калмановича. Було створено Реввоєнрада Білоруської республіки. До її складу увійшли О. Мясников, І. Алібегов, В. Краснов, В. Селезньов та А. Пижів [171, с. 119]. Особливістю цього процесу є пряме виконання розпоряджень РСФРР, а також використання норм із Конституції Радянської Росії.

16 січня 1919 р. делегація уряду СРРБ у складі Д. Жилуновича, І. Няцецького, В. Фальського та Ф. Шантира прибула до Москви для переговорів про взаємовідносини між республіками та для надання економічної допомоги Білорусі. Напередодні Раднарком РСФРР надав Білоруській республіці десятимільйонну позику[2, с. 5]. Делегація вела довгі переговори з головою ВЦВК Я. Свердловим та уповноваженим ЦК РКП(б) та ВЦВК у Білорусі та Литві емісаром А. Йоффе [104, с. 396].

Привертає увагу визначення в «Енциклопедії історії Білорусі» [283]. про те, що створення СРРБ було тактичним маневром московської влади і означало серйозну поразку національного руху в Білорусі. Створення СРРБ з системою центральних та місцевих органів влади, з правоохоронними установами і т. ін. стало безпосереднім наслідком тривалої та цілеспрямованої боротьби лівого крила білоруського національного руху. Це був новий етап у його розвитку. Закладений фундамент білоруської державності витримав випробування часом. Хоч утворення базувалася і не на глибинних інтересах більшості населення краю, але відповідало об'єктивному розвитку етнічних процесів у національних регіонах колишньої царської Росії.

В одній із резолюцій I з'їзду КП(б)Б підкреслювалося, що Білоруській раді та її Народній Республіці «робітники протиставляють свою робітничо-селянську владу, свою радянську республіку». Це можна розцінювати як фактичне визнання ролі БНР в утворенні білоруської державності, а також як об'єктивну обумовленість процесів національного державотворення [104, с. 396].

У більшості діячів Ради БРН ставлення до факту утворення СРРБ не було категорично негативним. Незважаючи на різницю підходів до вирішення національно-соціальних проблем, прем'єр-міністр Ради БНР А. Луцкевич від 10 січня 1919 р. у своєму щоденнику зазначав, що ще раніше в газеті «Ехо» з'явилася новина про те, що «у Мінську 2 січня 1919 р. радянська влада проголосила незалежність Радянської Білоруської Республіки. Це так вплинуло на всіх наших, що вони як один готові були їхати до Мінська та працювати разом із більшовиками» [185, с. 104]. Ця заява говорить про те, що утворення СРРБ не сприймалася націоналістичними силами вороже. Інший приклад із щоденника А. Луцкевича від 7 січня 1919 р. про реакцію національних сил Білорусі на взяття Вільно більшовиками: «За інших обставин це викликало б загальний сум, але тепер ми щиро тішимося, бо це єдиний порятунок від польського панування» [138, с. 337].

Частина білоруських незалежників-демократів, у зв'язку з проголошенням Радянської Білорусі, за свідченнями члена Ради БНР А. Смолича, приведені в його рапорті А. Луцкевичу від 13 січня 1919 р., «готові прийняти й інші варіанти, лише б вони вели до національного та соціального визволення білоруського народу. Хоча А. Смолич уважав, що від більшовизму для краю більше шкоди, ніж користі, хоч він нас міцніше прив'язує до Москви, чим цього хотілося б, але коли він дає можливість для широкої культурницької роботи, пізнає та боронить нашу державність і, головне, коли він доведе її до природних кордонів – створить Білорусь єдину, яка хоч декілька місяців проживе тепер спільним життям, Білорусь із Вільно, Білостоком, та Брянськом, та Гомелем, то ми мусимо ухопитися за таку ідею,

визнати її національним завданням часу та просто стати в лави оборонців цього порядку й воювати в лавах хоч би з усім світом» [185, с. 104 – 105].

Більшість національних демократичних партій не визнали білоруську державність на радянській основі. Вони розглядали її як дещо незаконне, штучне, привнесене ззовні. ЦК БПС-Р, залишаючись прихильником ідеї незалежності БНР, заявляв, що СРРБ не є державою певною мірою, і тому закликав своїх політичних союзників не підтримувати її. Не визнав Радянську Білорусь і ЦК БСДП, відмовившись від співпраці з більшовиками у створенні білоруської соціалістичної держави. Керівництво Білоруської партії соціалістів-федералістів повідомило, що «БСРР не може бути достатньою мірою незалежною і тому юридично не є державою в загальноприйнятому значенні» [104, с. 398].

На початку 1919 р. політична ситуація для самовизначення Білорусі була несприятливою. Західна частина Гродненської губернії залишалася окупованою німецькими військами. Керівництво польської держави оголосило намір відновлення Польщі в межах 1772 р. [166, с. 25]. Цьому сприяли країни Антанти. У січні 1919 р. командувач об'єднаними силами Антанти маршал Фош вимагав від німецького командування забезпечення вільного проходу польських військ до Гродно і далі на Схід. Тому радянське керівництво в цей час дотримувалося плану створення республік-буферів, щоб протистояти Антанті. Це повністю відповідало більшовицькій доктрині про пріоритетні наміри пролетарської революції.

Факт утворення СРРБ був сприйнятий неоднозначно не лише прихильниками Білоруської Народної Республіки, але і деякими учасниками комуністичного руху [30, л. 4]. Суперечливу резолюцію прийнято на загальних зборах Вітебської організації РКП(б) 16 січня 1919 р. [30, л. 8]. У ній проголошення БСРР розглядалося як «початок ліквідації національних держав..., після цієї заяви Білорусь ще більше тісно пов'язана культурними та економічними відносинами з РСФРР і не лише не бажає об'єднуватися в окрему державу з усіма партійними органами, але і не має для цього ніякої

потреби» [30, л. 14]. Після встановлення радянської влади в Білорусі представники Вітебської та Могильовської ради робітничих та селянських депутатів до складу Облвиконкомзаху не входили. Склалася парадоксальна ситуація: формально ці губернії знаходилися в складі Західної області і одночасно були адміністративно-територіальними утвореннями, які підпорядковувалися безпосередньо уряду РСФРР. Унаслідок такого організаційного дистанціювання від Мінська партійно-радянський актив, громадськість Могильовської та Вітебської губерній психологічно та ідеологічно були не підготовлені до факту створення білоруської державності. До того ж партизанський та підпільний рух розгортався на окупованій німецькими військовими частинами території Білорусі під лозунгами єдності з Радянською Росією. Зміна негативного ставлення керівництва Північно-Західного обласного комітету РКП(б) та Облвиконкомзаху до позиції білоруської національної державності було неочікуваним для партійного та радянського активу Могильовської та Вітебської губерній, причому конкретно-правові форми міждержавних відносин ще не було розроблено. Ця обставина непокоїла багатьох місцевих партійних та радянських робітників. Державна самостійність ототожнювалася з економічною та політичною ізоляваністю, послабленням господарських зв'язків із Росією [104, с. 397].

Утворення державності в Білорусі викликало негативну реакцію учасників Особливої наради, яка контролювала забезпечення інтересів Радянської Росії. Акцентувалася увага на проблематиці територіального характеру, що принесе Білоруська республіка державним утворенням у прибалтійському регіоні, особливо Литві. Так, на 4-му засіданні Особливої наради 4 січня 1919 р. зазначалося, що «для визначення території Білорусі та встановлення її кордонів із сусідніми державами важко знайти іншу особливість, окрім білоруського діалекту». Тому, говорилося далі, якщо керуватися цим принципом, то до Білорусі «відійде велика частина так званих литовських губерній, а Литві залишиться невелика територія з декількох

повітів Ковенської, Віленської та Сувалкської губерній із незначною кількістю населення» [104, с. 398].

На засіданні Особливої наради 14 січня 1919 р. ще раз було підкреслено, що «питання про встановлення основ фінансово-економічних взаємовідносин між Росією та новими політичними утвореннями висувуються як першочергові й вже обговорюються Радою народних комісарів» [104, с. 398].

Було вирішено підготувати спеціальну доповідь про білоруське питання. На початку попереднього обговорення питання учасники наради констатували, що серед корінного населення нема губерній, які підлягають самовизначенню, серед мас непомітним було прагнення до відокремлення від Росії [137, с. 89]. Мотивація для таких висновків була детально сформульована в загальній доповіді «До питання утворення Білоруської республіки» та спеціальній доповіді представника Наркому фінансів Я. Воронова про економічне становище Білорусі. Вони були заслухані на засіданні наради 18 січня 1919 р. Негативний для білоруської державності висновок було зроблено в доповіді «До питання утворення Білоруської республіки». Зазначалося, «що нема ніяких засад для утворення не лише самостійної Білоруської республіки, але навіть штату як частини федеративного організму з міцно розвиненою автономією». Причому учасники наради не прийняли до уваги факт самовизначення білоруського народу, який уже відбувся. Це експертне рішення Особливої комісії Наркому держконтролю та Наркому фінансів РСФРР стало поштовхом для подальших дій російського політичного керівництва. На пленумі ЦК РКП(б) 16 січня 1919 р. було заслухано питання про Білорусь. Прийняте рішення наказувало виділити з Білоруської республіки губернії Вітебську, Смоленську та Могильовську, залишивши в складі Білорусі дві губернії: Мінську та Гродненську [104, с. 399]. Характерно, що в першому тексті рішення Пленуму, замість слів «... і Могильовської», був текст: «..., а в подальшому випадку, можливо, і Могильовську». Голова ВЦВК, секретар ЦК РКП(б)

Я. Свердлов був більш категоричним. Він викреслив цю частину фрази, додавши текст про склад Білорусі, яка включала губернії Мінську та Гродненську. Я. Свердлов також власноручно дописав пункт 7 постанови, у якому наказував винести на з'їзд Рад Білорусі рішення про об'єднання з Литвою. Для реалізації прийнятої постанови до Білорусі вирушив як уповноважений ЦК РКП(б) А. Йоффе [139, с. 360].

У білоруській історичній літературі такі дослідники, як В. Круталевич, В. Ладисев схиляються до того, що рішення про об'єднання республік було продиктовано причинами зовнішньополітичного характеру, а саме через наступ польських військових частин. Передача зі складу СРРБ трьох губерній із розвиненим військово-економічним потенціалом не сприяла військово-політичному зміцненню республіки.

Матеріали Особливої наради Наркому держконтролю свідчать, що рішення Пленуму про передачу до складу Російської Федерації Вітебської, Могильовської та Смоленської губерній було причинами економічного характеру. В умовах громадянської війни, переходу до політики продрозкладки основною проблемою для радянської влади стала харчова. Це призвело до додаткових господарчих труднощів. Така передача губерній створила додаткові труднощі для функціонування господарчих зв'язків західних губерній із Центром, які традиційно склалися.

Рішення ЦК РКП(б) внесло непорозуміння в діяльність місцевих радянських та партійних організацій Вітебської, Могильовської губерній, особливо в питаннях національно-державного будівництва. Для більшості місцевих робітників, котрих спочатку орієнтували на необхідність створення однієї білоруської національної державності в її етнографічних межах із центром у Мінську, нова стратегія Москви була не зрозумілою. Тому керівництву Могильовської, Вітебської та Смоленської області було надіслано телеграму з підписом Я. Свердлова. У ній наказувалося «провести через місцеві ради, потім через з'їзд Ради Білорусі рішення про виокремлення з

Білоруської республіки Вітебської, Смоленської та Могильовської губерній, залишивши в складі Білорусі дві губернії – Мінську та Гродненську» [10, л. 120].

Із постановою ЦК РКП(б) від 16 січня 1919 р. не погодилася більша частина уряду БСРР. Д. Жилунович та його однодумці вважали, що поділ республіки недоречний. Вони неодноразово зверталися до ЦК РКП(б) з пропозицією скасувати рішення. Однак ці спроби не дали результату. На губернських партійних конференціях, які відбулися 20 січня 1919 р. у Вітебській та Могильовській, а 24 січня 1919 р. – у Смоленській губерніях, були прийняті рішення про включення трьох останніх до складу Російської Федерації. Такі постанови прийняли губернські з'їзди Рад. Тим не менше дискусія про шлях державного будівництва в Білорусі тривала. Так, на засіданні Президії Могильовського губернського комітету КП(б)Б від 28 січня 1919 р. була заслухана телеграма В. Кноріна про збереження Могильовської губернії в складі Білорусі. 29 січня 1919 р., на засіданні Президії Могильовського губернського комітету спільно з представниками Клімовицької, Чавуської, Коптської, Сенненської та Оршанської партійних організацій одноголосно прийнято постанову, в основу якої було покладено телеграму Я. Свердлова, що «Могильовська губернія не входить до складу Білорусі» [30, л. 15].

Характерно, що на засіданні III Невельської повітової партконференції від 29 січня 1919 р., відповідно до доповіді І. Рейнольда, більшістю голосів (21 – за, 2 – проти) була прийнята резолюція проти виокремлення Вітебської губернії зі складу БСРР [104, с. 401].

На знак протесту проти волюнтаристських методів вирішення територіально-державного питання в кінці січня 1919 р. уряд БСРР покинуло три наркоми – Ф. Шантир, В. Фальський, Я. Дило.

Незважаючи на аргументовані виступи членів Центрального бюро КП(б)Б М. Петрова, С. Іванова, І. Рейнольда, О. Мясникова та І. Лагуна, які дорікали партійному та радянському керівництву РСФРР у центрально-бюрократичному підході до вирішення питання передачі до складу Російської

Федерації Вітебської, Могильовської та Смоленської губерній та його шкоді для майбутнього національно-економічного розвитку Білорусі, А. Йоффе наполіг на фактичному прийнятті білоруським партійним центром рішення ЦК РКП(б) [30, л. 20 – 21].

Рішення ЦК РКП(б) про об'єднання Мінської та Гродненської губерній із Литовською СРР ніби знімала з порядку денного питання про правомірність приєднання східних етнічних білоруських земель до РСФРР. Один із головних ініціаторів створення Литовсько-Білоруської РСР Я. Свердлов у телеграмі від 30 січня 1919 р. у ЦК КП Литви про факт, який уже стався, повідомляв, що «на з'їзд Ради Білорусі буде винесено рішення про об'єднання Білорусі та Литви. Пропонував литовським товаришам якомога швидше скликати з'їзд для проведення рішення. ЦК вважає це рішення відповідним нашим загальнополітичним завданням та цілком відповідним міжнародній кон'юктурі» [12, л. 48].

Посаду голови ЦВК майбутньої Литовсько-Білоруської Соціалістичної Радянської Республіки мав зайняти А. Йоффе. Останній був досить жорстокої позиції щодо партійно-державного керівництва чинної БСРР [104, с. 401]. Це підтверджується низкою конфліктів останнього з білоруською частиною уряду. Як приклад, лист А. Йоффе Я. Свердлову та копії В. Леніну, Л. Троцькому, Г. Чичеріну від 24 січня 1919 р., де він повідомляв про «ідіотське рішення тутешнього ЦБ КП(б) щодо прохання ЦК переглянути рішення перерозподілу територій СРРБ».

У іншому листі А. Йоффе від 28 січня 1919 р. Я. Свердлову зазначалося, що обидві групи білорусів нічого не варті. Білоруси (мається на увазі група Д. Жилуновича) – націоналісти, а тому насаджують сепаратизм, а інші (група О. Мясникова), хоч і не націоналісти, але сепаратисти іще гіршої марки [139, с. 345]. Далі він підкреслював, що рішення ЦК наштовхується на неймовірний опір і не лише відкритий, а й скритий саботаж (напевно, малася на увазі вищезгадана телеграма В. Кноріна в Могильовський губернський комітет КП(б)Б) про перегляд рішення на підставі листа А. Йоффе.

Необхідно, підкреслив А. Йоффе, відвести всі спроби спровокувати ЦК переглянути рішення. А. Йоффе пропонував розігнати обидві групи, і, перш за все, ЦБ КП(б)Б, та суворо попередити деяких членів ЦБ і уряду в інших містах (Могильов, Вітебськ, Смоленськ та ін.), а О. Мясникова звільнити з посади і відправити в інше місце і якомога далі. Він стверджував, що «Білорусь повинна злитися з Литвою. При підготовці, вважав, слід ще більше старатися для того, щоб не залишити тут тих, хто здатний лише шкодити» [104, с. 401]. А. Йоффе був стурбований майбутнім складом нового керівництва республіки. Тому він просив Я. Свердлова повідомити його, «кого планується прислати сюди і на які посади і кого з місцевих куди направити» [104, с. 401]. Причому, підкреслював А. Йоффе, це потрібно зробити якомога швидше, до відкриття з'їзду.

Занепокоєння А. Йоффе було невинновим, на те були причини як особистого, суб'єктивного, так і об'єктивного характеру. Він добре розумів становище, яке склалося в краї. Воно не відповідало контексту вимог центру. Ідея національної державності Білорусі знаходила все більше прихильників серед радянсько-партійного активу колишньої Північно-Західної області. Такі настрої яскраво проявилися в кінці січня 1919 р. на Мінській губернській партійній конференції. У прийнятій резолюції конференції за підписами членів Бюро І. Рейнольда, Р. Найденова та В. Кноріна висловлювалася недовіра А. Йоффе, містилася вимога відкликати його з Білорусі. Серйозні закиди було зроблено й на адресу Я. Свердлова [171 с. 120].

Така позиція радянського партійного керівництва Білоруської республіки викликала серйозне занепокоєння в ЦК РКП(б). Врегулювання конфлікту між ЦБ КП(б)Б та Центром було покладено на Й. Сталіна, який повернувся до Москви. Й. Сталін надіслав телеграму, у якій зазначалося, що ЦК партії висловлює повну довіру словам А. Йоффе, а від І. Рейнольда, Р. Найденова та В. Кноріна, котрі підписали резолюцію, прийняту Мінською губернською конференцією, вимагалася «підтвердження» доказами обвинувачення в націоналізмі А. Йоффе». В іншому разі «будуть притягнуті

до відповідальності за наклеп». Однак ЦК РКП(б) був змушений врахувати негативне ставлення радянського партійного керівництва Білорусі та Литви до діяльності А. Йоффе. Тому пізніше, при формуванні керівництва Литовсько-Білоруської СРР, Й. Сталін пішов на поступки білорусам. У телеграмі до Вільно, адресованій радянському уряду Литви та Білорусі, Й. Сталін повідомляв про позицію ЦК РКП(б) щодо кандидатури на посаду голови президії ЦВК Лит-Біл СРР: на А. Йоффе не наполягаємо, нехай буде Циховський» [32, л. 3].

2 – 3 лютого 1919 р. відбувся I Всебілоруський з'їзд Рад, на якому був присутній Я. Свердлов. З 230 делегатів найбільша кількість була представлена від Мінської губернії – 121 чоловік, а від Гродненської – 11, Могильовської – 10, Віленської – 25, Смоленської – 49. Від Вітебської губернії представників, взагалі, не було. У доповіді Я. Свердлова звертав увагу присутніх на всесвітню пролетарську революцію, яка охопила країни Європи, і на необхідність єдності пролетарів Білорусі, Литви та Росії. Я. Свердлов також зачитав постанову ВЦВК РСФРР від 31 січня 1919 р. про визнання незалежності Соціалістичної Радянської Республіки Білорусії. Це був факт того, що РСФРР таким чином стала першою державою, яка офіційно визнала державну незалежність Білорусі.

З'їзд прийняв Конституцію республіки, яка містила основні принципи державного та суспільного ладу. Вищою владою в республіці визнано з'їзд Рад, який мав скликатися не рідше двох разів на рік. У час між з'їздами питання вирішував Центральний Виконавчий Комітет. З'їздом прийнято Декларацію про встановлення федеративних зв'язків із РСФРР та об'єднання Радянських Соціалістичних Республік Білорусії та Литви в одну державу [104, с. 402].

При формуванні ЦВК республіки виникли серйозні проблеми. Кожен кандидат, обраний для участі в ЦВК, попередньо обговорювався на засіданні комуністичної фракції з'їзду. Це стосувалося практично всіх делегатів з'їзду. Від кандидатів у ЦВК вимагалася тривала приналежність до більшовизму,

партійний стаж. Тому на з'їзді розгорнулася гостра дискусія між прихильниками колишнього обласного керівництва та представниками білоруських комуністичних секцій, яких звинувачували в націоналізмі. Делегати не шкодували, за свідченнями В. Кноріна, «найяскравіших фарб для того, щоб схарактеризувати нікчемність білоруського націоналізму, непотрібність білоруської мови для Мінської губернії, повну нездатність керування країною Д. Жилуновича...» [62, с. 53]. В результаті гострих дискусій було створено новий ЦВК Білорусі. До нього увійшли представники національно-білоруської групи, які відійшли від політики Д. Жилуновича і пройнялися комуністичною та радянською ідеологією. Серед таких представників були: І. Пузирьов, О. Червяков, Д. Чернушевич, І. Лагун та інші. Д. Жилунович, комісар праці Я. Дило та комісар закордонних справ В. Фальський не отримали на свою підтримку жодного голосу.

До нового ЦВК увійшло 50 чоловік. Очолив його О. Мясников. До складу Великої Президії увійшов ЦВК республіки, який повинен був виконувати функції постійного уряду СРРБ, кількістю 17 чоловік. А злиття Білоруської та Литовської радянських республік, яке повинно було відбутися, ставило на порядок денний питання керівництва майбутньої держави, а також заміщення урядових та партійних посад.

Суперечливими виявилися результати початкового етапу створення білоруської державності на радянській основі. Радянському та партійному активу Білорусі надано предметний урок пролетарського інтернаціоналізму. Як писав у своїй роботі «Восемь месяцев Советской Белоруссии» В. Кнорін, «...в тимчасовому уряді Соціалістичної Радянської Білорусі було ліквідовано будь-які можливості націоналістичної політики..., національно-білоруський елемент і різні сепаративні тенденції» [62, с. 303].

Білоруська національна державність була створена внаслідок взаємодії суб'єктивних та об'єктивних факторів, як наслідок логічного розвитку процесу національного руху в колишньому Північно-Західному краї. Було здійснено на практиці більшовицьку політику у національному питанні.

Прийняті конференцією білоруських секцій РКП(б) у грудні 1918 р. рішення про утворення Тимчасового робітничо-селянського уряду Білорусі та обрання Центрального бюро білоруських секцій РКП(б) прискорили втілення ЦК РКП(б) постанови 24 грудня 1918 р. про створення державності Білорусі. Юридичне створення СРРБ було оформлено рішенням VI Північно-Західної конференції РКП(б) 30 – 31 грудня 1918 р. Але слід враховувати факт впливу на процес формування державності в білоруських землях рішення Пленуму ЦК РКП(б) від 16 січня 1919 р. про передачу Вітебської, Могильовської та білоруської частини Смоленської губерній РСФРР. Створення Литовсько-Білоруської Соціалістичної Радянської Республіки на основі об'єднання Мінської та Гродненської губерній із Литвою призупинило процес становлення державності в білоруських землях. З утворенням штучної державності Лит-Біл СРР, ініційованої головою ВЦВК та деякими іншими учасниками процесу радянзації білоруських територій, знімало з порядку денного питання про правомірність приєднання етнічних білоруських земель до РСФРР. Існування БСРР було прямо залежним від рішень уряду Радянської Росії, а формування органів влади мало відбуватися під керівництвом ЦК РКП(б), що обмежувало права власне національних білоруських сил.

РОЗДІЛ 3.

БІЛОРУСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ ЛИТОВСЬКО–БІЛОРУСЬКОЇ СРР В ЧАСИ РАДЯНСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ ВІЙНИ (ЛЮТИЙ 1919 – ЛИПЕНЬ 1920 рр.)

3.1 Становлення Литовсько-Білоруської СРР та формування державних органів

Литовсько-Білоруська Соціалістична Радянська Республіка була своєрідним державним утворенням. Його сутність та роль дослідники до сьогодні оцінюють неоднозначно. Білоруські історики ідею створення Литовсько-Білоруської СРР віддають керівництву ЦК РКП(б). Адже у створенні Литовсько-Білоруської Соціалістичної Радянської Республіки не брали участі ні партійні організації Комуністичної партії (більшовиків) Литви та Комуністичної партії (більшовиків) Білорусі, ні широкі народні маси Білорусі та Литви.

Однією з причин проголошення Литовсько-Білоруської СРР сучасна білоруська дослідниця Л. Малихіна називає факти зовнішньополітичного характеру [305, с. 37]. На думку ЦК РКП(б), об'єднання двох невеликих республік Литовської Соціалістичної Радянської Республіки та Білоруської Соціалістичної Радянської Республіки мало б більший ефект в протистоянні політичним намірам Польщі. Така думка визріла після того, як у січні 1919 р. було урізано території БСРР. До БСРР входили не всі п'ять губерній колишньої Західної області, а лише Гродненська та Мінська. Могильовська, Вітебська та Смоленська губернії переходили до складу РСФРР [171, с. 134]. Слід погодитися з думкою білоруського історика В. Круталевича, що саме на це посилалися представники ЦК РКП(б), повідомляючи керівництву БСРР про необхідність створення Білорусько-Литовської держави. Головний мотив військово-політичний: Білорусь та Литва мали стати ареною боротьби соціалізму та імперіалізму [171, с. 145].

2 лютого 1919 р. на засіданні Центрального Бюро Комуністичної партії (більшовиків) Білорусі голова ВЦВК Я. Свердлов у § 1 «Про об'єднання Республік» вказував на те, що «...мотивом створення єдиної Білорусько-Литовської Республіки є бажання ЦК убезпечити ці Республіки від можливості прояву в них національно-шовіністичних намірів» [17, л. 7].

На 2-й конференції компартій Литви та Білорусі у Вільно від 2 – 4 лютого 1919 р. зазначалося, що «...при радянському будівництві потрібно за основу брати Конституцію РСФРР, пристосовуючи її до місцевих умов Литви» [49, л. 10]. Також у Резолюції про об'єднання Литви та Білорусі зазначалось, що «1) метою комуністичного руху є не розділення, а об'єднання пролетарських мас різних держав та народів; 2) Литва і Білорусь як за своїми господарськими характеристиками, так і за національним складом подібні; 3) що спільна боротьба з наступальною з боку буржуазної Польщі контрреволюційною загрозою вимагає створення єдиного фронту, 2-а конференція Комуністичної партії Литви та Білорусі вважає унію Литви та Білорусі важливою, висловлюючи надію, що об'єднання буде першим кроком до подальшого об'єднання на федеративних засадах всіх радянських республік» [49, л. 12]. Мотив створення Лит-Біл СРР у Вільно обґрунтовано переконливо, але наведені аргументи прорадянського типу детально підібрані та перебільшені.

У Декларації I Всебілоруського з'їзду Рад про об'єднання Радянських Соціалістичних Республік Литви та Білорусі від 3 лютого 1919 р. зазначалося: «Робітники та селяни Білорусі та Литви, пов'язані історичною спільністю своїх інтересів, були тісно пов'язані політично, коли в боротьбі за перемогу Радянської влади в Білорусі та Литві вони об'єднали свої зусилля і створили єдину керівну комуністичну організацію. Враховуючи спільність своїх економічних інтересів, Всебілоруський з'їзд Рад в повному погодженні з намірами та пропозиціями Литовського радянського уряду, постановляє: «Визнати за необхідне термінове об'єднання Білоруської Радянської Республіки з Литовською Радянською Республікою» [138, с. 351].

Вказана причина, безумовно, важлива, зважаючи на складні зовнішньополітичні умови на початку 1919 р. Але не лише військовими завданнями керувалися лідери більшовиків, плануючи утворення Лит-Біл СРР. Обороздатність радянських республік, утворених за прикладом Радянської Росії, цілковито залежала від підтримки, яку керівництво РСФРР

могло їм надати. Після проголошення національних республік усі принципові питання залишалися у сфері компетенції ЦК РКП(б), російських наркоматів та установ.

З метою створення «коридору» з радянських республік, ще до моменту проголошення Соціалістичної Радянської Республіки Білорусії й до прийняття відповідних рішень центральними органами в Москві, проводилася робота, орієнтована на зближення, а потім об'єднання майбутнього білоруського радянського національно-державного утворення з Литовською Соціалістичною Радянською Республікою [7, л. 30]. Показовою в цих відносинах є резолюція ради селянських депутатів Мінської губернії, що відбулася 12 – 13 грудня 1918 р. в Мінську. Учасники ради виступали за організацію радянської Крайової влади на основі «об'єднання з братами робітниками та селянами Литви, а також за необхідність швидкого скликання з'їзду рад Білорусі та Литви в Мінську, який мав вирішити питання державності радянської Білорусі та Литви» [50, с. 189].

Така робота проводилася і Мінським губернським воєнно-революційним комітетом (далі Мінгубревком) – надзвичайним органом, який було створено 10 грудня 1918 р. Після того як місто покинули німецькі війська, а на їхнє місце вступили частини Червоної армії [25, л. 6]. З моменту створення представники Мінгубревкому запропонували обласному комітету партії в Смоленську включити до порядку денного обласної партконференції питання про національно-державне будівництво. Пропозицію було відхилено. Як наслідок, з Мінгубревкому було відправлено телеграму до Москви голові Всеросійського центрального виконавчого комітету Я. Свердлову, де мова йшла про створення «Білоруської та Литовської комуни на федеративній основі з Радянською Росією» [104, с. 435].

Таким чином, питання про створення спільного білорусько-литовського державного утворення на радянській основі розглядалися як варіант ще до проголошення Білоруської Соціалістичної Радянської Республіки. Такі

пропозиції вносилися від Мінського губревкому ЦК РКП(б), але їх було відхилено.

Тому проголошення Литовсько-Білоруської СРР у середині січня 1919 р. можна розглядати як закономірний, плановий хід подій. Це не виглядає несподіваним громадсько-політичним та адміністративно-державним актом. Він, як бачимо, завчасно був обумовлений центральним більшовицьким урядом у Москві, ще із середини грудня 1918 р.

У зв'язку з діяльністю центральних органів влади в Москві по створенню Білоруської республіки на радянській основі, простежувалися взаємовідносини між радянськими білоруськими та литовськими керівниками. У записці від 24 грудня 1918 р. за дорученням ЦК РКП(б) народного комісара в справах національностей Й. Сталіна в Смоленськ керівникам обласного комітету партії О. Мясникову та В. Алібегову було попередження, у якому Й. Сталін наголошував, «що представники Литовського радянського уряду знаходяться в безпосередньому зв'язку із Центральним Комітетом партії і ви не повинні втручатися» [104, с. 435].

Й. Сталін проінформував і литовську сторону. Це підтверджується тим, що 28 грудня 1918 р. він телеграфував у Двінськ керівнику Литовської радянської республіки В. Міцкевичу: «...повідомляю, що Облвиконкомзаху більше не буде. Сьогодні були в мене в Москві О. Мясников та М. Калманович, і я з ними це питання остаточно вирішив. Деякі робітники Облвиконкомзаху ввійдуть до складу Білоруського радянського уряду, який буде створено обов'язково на днях» [104, с. 435]. До того ж, у телеграмі зазначалося, що «литовська територія залишається недоторканою і ніхто вам заважати більше не буде» [104, с. 435]. Мова йшла про території, що входили до Західної комуни. На них історично претендували литовці. Тиск та ультимативна форма повідомлення Й. Сталіна вочевидь демонструють вплив ЦК РКП(б) та вказівки з Москви.

Про контроль із боку Народного комісаріату в справах національностей Й. Сталіна свідчить його телеграма від 27 грудня 1918 р. представнику НКВС

РСФРР у Білорусі та Литві Д. Гопнеру. У ній повідомлялося про домовленість із О. Мясниковим та М. Калмановичем щодо Білорусі. «З білорусами також питання не викличе на конференції жодних непорозумінь, тому що учасники конференції будуть мати справу із ЦК партії. Думаю, – телеграфував він, – що вам можна не їхати в Смоленськ. Білоруси самі розмежуються з литовцями. Усі питання, пов'язані із змінами Облвиконкомзаху, – вирішено. Думаю, що до звільнення Вільно вам також їхати не має потреби, а доцільніше було б триматися неподалік від литовського уряду у Двінську, тому вам туди необхідно їхати, до Міцкевича» [104, с. 435].

Ситуація, що склалася, свідчить про загострення взаємовідносин між Радянською Литовською та Білоруською державними утвореннями, які відбулися ще до проголошення СРРБ.

Протоколи засідань ЦК РКП(б), переписка більшовицьких лідерів, директиви та накази, які потрапляли з Москви керівництву СРРБ та ЛСРР, свідчать про те, що в ЦК РКП(б) були інші, окрім концентрації сил та ресурсів, вагомі наміри для об'єднання Литовської та Білоруської республік. Перш за все утворення Литовсько-Білоруської СРР сприяло вирішенню конфлікту між ЦК РКП(б) та ЦБ КП(б)Б і попередженню його повтору в майбутньому. Група О. Мясникова, яка мала більшість в ЦБ КП(б)Б та в уряді СРРБ, демонструвала незалежність від центру, дозволяючи саботувати рішення ЦК РКП(б). Створення Литовсько-Білоруської СРР та відповідного нового уряду дозволяло швидко та без особливих перешкод відсторонити обласників від влади. Надалі ніхто з лідерів Облвиконкомзаху та СРРБ не посів керівної посади в уряді Литовсько-Білоруської СРР. О. Мясникова було відкликано з Білорусі, а його прихильники змушені були задовольнитися другорядними вакансіями в державних органах новоствореної Литовсько-Білоруської Республіки [139, с. 279]. Таким чином, з утворенням Литовсько-Білоруської СРР колишні обласні лідери були відсторонені від політичного керівництва.

2 – 3 лютого 1919 р. на I Всебілоруському з'їзді від участі в процесі створення білоруської державності були відсторонені білоруські комуністи, які виступали за утворення Білоруської держави на радянській основі. Їх звинуватили в націоналізмі та виключили з нового складу уряду СРРБ. Пізніше питання про надання безпосередньо білорусам керівних посад об'єднаної республіки вже не ставилося. Як результат, білоруські політичні діячі не брали участі в керівництві Литовсько-Білоруської СРР. Помітною є тенденція переваги литовського елемента в побудові нової спільної держави білорусів та литовців. Про це говорить сама назва республіки – Литовсько-Білоруська СРР, хоча, враховуючи розміщення назв об'єднаних республік в алфавітному порядку, нове утворення повинно було б називатися Білорусько-Литовською СРР [104, с. 407]. Деякий час в офіційних документах зустрічався варіант Білорусько-Литовська СРР, але остаточно було затверджено назву Литовсько-Білоруська СРР. Прикладом може слугувати той факт, що напередодні об'єднання 2 лютого 1919 р. двох республік голова ВЦВК Я. Свердлов, вказуючи на мотив створення такої держави, називає її «...єдиною Білорусько-Литовською» [17, л. 7].

Не виглядав правомірним вибір столиці на користь Вільно. З військово-стратегічного погляду, на роль столиці більше підходив Мінськ: і за розміщенням, і за внутріполітичними обставинами – у Білорусі радянська влада користувалася більшою підтримкою, ніж у Литві. Член Мінського губерньського Військового Революційного Комітету А. Славінський пояснював цей факт тим, що литовські робітники «не пройшли революцію, а тому для них радянська влада здається окупаційною. Інша справа в Білорусі, де робітники та селяни пережили революцію, а потім німецьку окупацію і розуміють, що таке радянська влада» [15, л. 6]. За розміщення уряду в Мінську виступали практично всі лідери СРРБ. Але керівництво в Москві віддало перевагу Вільно. Д. Гопнер у своїй телеграмі від 3 лютого 1919 р. Наркому закордонних справ Г. Чичеріну та Наркому в справах національностей Й. Сталіну повідомляв: «ЦБ погодилося, незважаючи на

практичні незручності і деякі афери, поступитися з політичних міркувань та невідкладно перенести урядові установи до Вільно» [104, с. 407]. Отже, остаточні рішення приймалися ЦК РКП(б).

Разом із завданнями відновлення партійної дисципліни важливе значення при створенні Литовсько-Білоруської СРР, на наш погляд, мало територіальне питання. Як Литва, так і Білорусь претендували на спірні території. Перш за все, це місто Вільно та Віленська область. Тимчасовий уряд Литовської СРР вважав, що кордон Литовської республіки з Білоруською повинен проходити приблизно по лінії першої німецької окупації, включаючи до складу Литви Вільно та Віленську область, а також значну частину Гродненської губернії [104, с. 407]. БСРР, до якої тривалий час було включено зазначені території, також претендувала на них.

Під час переговорів із Наркомом у справах національностей Й. Сталіним Д. Жилунович наполягав на включенні Вільно до складу Радянської Білорусії. Вирішення питання було відкладено до більш слушної нагоди. Проблема була в тому, що Віленську губернію вважали своєю і керівники Західної комуни, які прагнули одразу ж після відступу німців приєднати її, поширивши на неї свою владу. На цьому підґрунті виникли певні непорозуміння між литовськими комуністами та лідерами Облвиконкомзаху. Врегулюванням конфлікту займався Й. Сталін, який ще в грудні 1918 р. повідомляв В. Міцкевичусу-Капсукасу*, що всі непорозуміння з обласниками вирішено і останні більше не будуть втручатися в керівництво литовською територією.

Надії ЦК РКП(б) покладалися на вирішення основних гострих питань. Прагнення литовців та обласників до влади одночасно непокоїло більшовицьке керівництво. Останнє бачило в наведених вище прикладах прояв сепаратизму та націоналізму [36, л. 15]. Тому, створюючи Литовсько-

* В. Міцкевичус-Капсукас (1880 – 1935). Учасник революційного руху, партійний діяч. 3 грудня 1917 р. працівник відділу Наркомату національностей з литовських справ. Був членом Тимчасового та Центрального бюро литовських секцій при ЦК РКП(б), брав участь у створенні компартії Литви. 27 лютого 1919 р. на першому засіданні ЦВК ЛитСРР та ЦВК БСРР був обраний головою РНК Литовсько-Білоруської СРР, надалі партійний та літературний діяч.

Білоруську СРР, ЦК РКП(б), окрім вирішення зовнішньополітичних питань, прагнув, як говорив голова ВЦВК РСФРР Я. Свердлов, оберігати Білорусь та Литву від прояву в цих республіках національно-шовіністичних намірів [17, л. 7].

Мала місце також ще одна підстава для створення Литовсько-Соціалістичної Білоруської Радянської Республіки. Ідея такого політичного об'єднання виникала раніше. У 1915 – 1917 рр. пропозицію висувала Віленська білоруська рада. У грудні 1918 р. білоруські національні лідери були близькими до здійснення цього плану. 27 листопада 1918 р. між Віленською білоруською радою та Литовською Тарибою було підписано погодження. Його можна було розглядати, як перший крок на шляху до утворення майбутньої білорусько-литовської держави. Створене у відповідності із цим погодженням Міністерство білоруських справ розпочало активну діяльність [104, с. 407]. У Народному комісаріаті в справах національностей РСФРР, чиї опоненти уважно стежили за подіями в національних регіонах колишньої Російської імперії, про цю подію знали. Тому інформація про спробу білоруських та литовських демократів створити самостійну державу могла навести більшовицьких лідерів на ідею зробити дещо подібне, але на радянській основі. Тим більше, що в історії діяльності більшовицької партії уже були моменти, коли Литва та Білорусь розглядалися як цілісне утворення, а саме в березні 1918 р. діяв Крайовий комітет комуністичних організацій Литви та Білорусі [29, л. 2 – 3].

Із копій протоколів та матеріалів преси про об'єднання Литви та Білорусі ми маємо ще декілька фактів радянської влади на підсилення правомірності та цілеспрямованості такого рішення: «...окреме існування не лише гальмує нашу спільну справу... Усе економічне життя окремих республік настільки сильно пов'язане між собою, що було б нерозумно встановлювати між ними кілки. Зараз на практиці ми побачили, що створення в епоху переваги великого капіталу невеликих самостійних республік абсолютно неможливо» [20, л. 18]. Наступні причини щодо спільного існування республік, як і раніше, були наслідком радянського типу мислення.

«Ми перемогли своїх поміщиків та капіталістів, але проти нас ополчилися поміщики та капіталісти всього світу. Вони утворили єдиний фронт контрреволюції і прагнуть в її залізному кільці удушити радянські республіки. Програш однієї з них буде означати поразку іншої. Тому боротьба за існування радянських республік вимагає тісного їх єднання, вимагає, перш за все, військового союзу [29, л. 20].

Таким чином, простежуються деякі підвалини для об'єднання республік на радянській основі. Рішення про створення Литовсько-Білоруської СРР втілювалося в життя в декілька етапів. І Всебілоруський з'їзд Рад, який проходив у Мінську 2 – 3 лютого 1919 р., прийняв Декларацію про об'єднання радянських соціалістичних республік Литви та Білорусі [18, л. 1 – 2]. У тексті йшлося про те, що «усвідомлюючи необхідність скорішого розгрому білогвардійського білорусько-литовського уряду і враховуючи спільність своїх економічних інтересів, Всебілоруський з'їзд Рад, в повній згоді з намірами та пропозиціями Литовського радянського уряду, постановляє необхідність термінового злиття республік» [138, с. 351]. Аналогічну постанову винесли на конференції компартії рад Литви і Білорусі. І з'їзд Рад, який законодавчо оформив утворення Литовської СРР і одночасно прийняв постанову про створення Литовсько-Білоруської СРР [29, л. 74].

Ініційована керівництвом РСФРР та примусово підтримана білоруською стороною лінія на утворення Литовсько-Білоруської СРР на практиці виявилася несприятливою для покращення загальнополітичного становища радянських республік, а тим більше, для розвитку білоруського народу. Вище керівництво Литовсько-Білоруської СРР (а це були переважно литовські діячі) розгорнуло навіть справжній наступ на білоруську культуру. Проявом стало погіршення становища у виданні друкованих органів білоруською мовою, у розвитку національної системи освіти та ін. Зокрема, уже в лютому 1919 р. було припинено випуск газети «Дзянніца» білоруською мовою [104, с. 414].

Не менш важливим було питання територіального облаштування. Залишилися невирішеними між республіками проблеми державних кордонів. Литовсько-Білоруська СРР не суперечила передачі до складу РСФРР Деснянського повіту Віленської губернії та Річицького повіту Мінської губернії. Ці території спочатку знаходилися в складі СРРБ. Без обговорення керівництвом Литовсько-Білоруської СРР була прийнята постанова про тимчасове підпорядкування РСФРР Мозирського повіту Мінської губернії та Пінського повіту Гродненської губернії [52, с. 37].

Наступним важливим етапом стало об'єднане засідання ЦВК Литовської та Білоруської СРР від 27 лютого 1919 р., на якому було створено один Центральний Виконавчий Комітет Литовсько-Білоруської СРР та обрано спільний уряд республіки – Раду Народних Комісарів [15, л. 23]. До складу уряду увійшли переважно представники Литви, фактом підтвердження слугує переписка з газетних матеріалів про діяльність Центрального Комітету КП Литви та Білорусі за 1918 – 1919 рр.: «1) Міцкевич-Капсукас – голова та Міністр іноземних справ; 2) Лещинський – Нарком просвіти; 3) Калманович – НК Продовольства; 4) Субакі – соціальне забезпечення; 5) Авіднанне – охорони здоров'я; 6) Барановський – фінансів; 7) Діманштейн – Праці; 8) Савіцький – шляхів сполучення; 9) Розенталь Козловський – пошта; 10) Гінзбург – раднархоз; 11) Бельський – земельні справи; 12) Уншліхт – НК війська» [44, л. 11].

З утворенням Литовсько-Білоруської СРР виникла необхідність злиття двох компартій Литви та Білорусі. З 4 по 6 березня 1919 р. у Вільно пройшов Об'єднавчий з'їзд КП(б)Б та КП(б)Л [15, л. 8].

До складу Литовсько-Білоруської СРР увійшли Мінська, Гродненська, Віленська, Ковенська губернії та частина Сувалкської губернії. Населення республіки перевищувало близько 4 млн. чоловік [281, с. 33]. Територія СРРБ у новоствореній Литовсько-Білоруській республіці була представлена однією адміністративною одиницею – Мінською губернією. 25 лютого 1919 р. було створено Мінський губернський революційний комітет. Влада Мінського

губревкому поширювалася на всі повіти Мінської губернії, а також на Віленський повіт Віленської губернії. Решта адміністративно-територіальних одиниць Литовсько-Білоруської СРР знаходилася в прямому підпорядкуванні уряду Литовсько-Білоруської СРР*.

2 березня 1919 р. Рада Народних Комісарів затвердила офіційну назву – Соціалістична Радянська Республіка Литви та Білорусії (СРРЛіБ). До Президії ЦВК було обрано К. Циховського (голова), І. Уншліхта, Я. Дилецького, С. Іванова та Р. Пікеля. Як вже зазначалося, головою Ради Народних Комісарів став В. Міцкевичус-Капсукас, який одночасно очолив і Наркомат закордонних справ. До складу уряду Лит-Біл СРР не увійшов Д. Жилунович. На початку лютого 1919 р. його відрядили на посаду журналіста до Харкова. О. Мясникова у травні 1919 р. було відряджено на Східний фронт у ранзі командувача Поволзьким фронтом. Р. Найденкова, якого на I Всебілоруському з'їзді Рад було обрано членом ЦВК БСРР і його Президії, а в березні членом ЦК КП(б)Б ЛіБ, згодом було заарештовано та розстріляно [139, с. 282]. Таким чином, радянське керівництво забезпечувало собі впевненість у свободі дій під час формування радянської державності в білоруських землях.

Серед завдань, що стояли перед урядом Литовсько-Білоруської СРР та ЦК Комуністичної партії Литви і Білорусі, можна виділити деякі головні: необхідно було створити та зміцнити радянську владу на всіх її рівнях – від центральних до нижніх, захищати республіки від загарбницьких зазіхань із боку капіталістичних держав, у першу чергу, з боку Польщі, вирішити продовольчу проблему та відновити економіку республіки, яка стала збитковою після багаторічних військових дій.

Формування державних органів Литовсько-Білоруської СРР знаходилося під пильним контролем ЦК РКП(б). Призначення на керівні посади в уряд Литовсько-Білоруської СРР в обов'язковому порядку

Одночасно із утворенням Мінського губревкому було ліквідовано Гродненський губревком у зв'язку з тим, що до цього моменту значна частина Гродненської губернії була окупована поляками.

проходило процедуру затвердження кандидатури ЦК РКП(б). Детальні звіти про організаційні заходи, пов'язані з формуванням державних органів влади Литовсько-Білоруської СРР, були розміщені в повідомленнях представника ЦК РКП(б) А. Йоффе. Він передавав їх до Москви. Можливо, саме ґрунтуючись на цих повідомленнях, ЦК РКП(б) затвердив кандидатуру К. Циховського як голову ЦВК Литовсько-Білоруської СРР та В. Міцкевичуса-Капсукаса як голову Раднаркому республіки. Головні комісаріати очолили: Наркомат із закордонних справ – З. Алекса-Ангареціс, держконтролю – С. Берсан, юрисдикції – Ю. Ляшчиський, військових справ – І. Уншліхт [7, л. 10].

У процесі формування державного апарату центральних та місцевих органів влади керівництво Литовсько-Білоруської СРР постало перед гострою кадровою проблемою. Вона була характерна не лише для центру, а й для провінції. Складно було знайти людей, відданих більшовицькій ідеї та одночасно дисциплінованих, ерудованих і здатних виконувати керівні функції [104, с. 409]. Розподіляючи посади в уряді Литовсько-Білоруської СРР, литовські, білоруські та польські комуністи, які працювали під керівництвом А. Йоффе, не змогли самотійно замістити всі вакантні місця і змушені були звернутися за підтримкою до Москви. ЦК РКП(б) обіцяв надати допомогу з підбором відповідних керівників для комісаріатів землеробства, охорони здоров'я, соціального забезпечення [104, с. 409].

Кадровий дефіцит частково був викликаний тим, що представник ЦК РКП(б) А. Йоффе не хотів надавати керівні посади у литовсько-білоруському уряді колишнім діячам Облвиконкомзаху. Віленські ж комуністи запрошували до уряду Литовсько-Білоруської СРР представників інтелігенції. Така ситуація загострила невдоволення між колишніми обласними працівниками і стала причиною різкого незадоволення відносно дій уповноваженого ЦК РКП(б) А. Йоффе. Делегати Мінської губернської конференції КП(б)Б 2 березня 1919 р. заявили, що «створений за безпосередньої участі представника ЦК об'єднаний Радянський уряд, який має на окремих керівних

посадах людей безпартійних і без досвіду радянської роботи, не може вважатися здатним беззастережно провадити політику радянської влади, оскільки сам по собі підбір членів цього уряду не дає гарантії рішучої та послідовної боротьби з націоналістичними тенденціями всередині самого уряду». На Мінській губернській конференції було звинувачено А. Йоффе в поведінці, яка суперечить комуністичній. Конфлікт між ним та КП(б)Б став результатом переважаючого в партійних верхах «духу бюрократизму та відірваності від партійних мас» [47, л. 36].

ЦК РКП(б) проблему заміщення вакансій вдалося владнати, хоча становище з кадрами на місцях залишалося вельми складним. Органами влади в Литовсько-Білоруській СРР були ради, які утворювалися з розрахунку 1 депутат на кожні 50 виборців. У деяких невеликих населених пунктах чи, навпаки, великих містах співвідношення могло бути іншим. Депутати обиралися терміном на три місяці. Керівництво Литовсько-Білоруської СРР уважно стежило за тим, щоб переважну більшість рад складали більшовики [104, с. 410 – 411]. У багатьох випадках дотриматися цього було надзвичайно складно, особливо в Литві, де прихильників радянської влади було менше, ніж у Білорусі. У зв'язку із цим РНК Литовсько-Білоруської СРР прийняла рішення про позбавлення виборчих прав до 35% власників селянських садіб [281, с. 47]. Така постанова, з одного боку, забезпечила пробільшовицький склад рад, однак, з іншого, істотно зменшила популярність компартії в Литві.

Проте, навіть гарантуючи собі більшість у радах, ЦК Комуністичної Партії Литви і Білорусі не вирішив проблему кадрів в установах та організаціях Литовсько-Білоруської СРР. Потреба в спеціалістах була висока. Як результат, підхід до відбору кандидатів при прийомі на роботу в радянські установи був досить ліберальним, тому високі посади обіймали люди, ворожі радянській владі. Наприклад, у липневому 1919 р. повідомленні секретного відділу з надзвичайних справ зазначалося, що «у радянських установах, на телеграфі, на залізничній лінії приховуються білогвардійці-саботажники» [14, л. 1]. Систематичними були повідомлення про зловживання владою. Колишні

пригнічені та експлуатовані, отримавши владу, ставали такими самими експлуататорами для своїх односельчан, як і колишні поміщики. У політичних звітах відділу з надзвичайних справ від 7 липня 1919 р. повідомлялося, що в одному з волосних рад Мінського повіту «голова ради та два міліціонери брали хабарі від бідних, гнали самогон, цілими ночами гуляли в карти та влаштовували бійки» [104, с. 411]. Таких повідомлень було багато. Розраховувати, що власне такі прихильники радянської влади здолають політичного ворога та будуть здійснювати супротив наступаючим польським військам, не було жодних підстав. Часто населені пункти залишали, коли для паніки не було підстав.

Чимдалі від центру, тим слабша радянська влада та вплив уряду Литовсько-Білоруської СРР. Це ілюструють декілька виписок із справ завдань військових комітетів, які дають уявлення про реальне становище на місцях у ситуації на 6 квітня 1919 р.:

«Вільно. Комісаріати організовані у всіх областях. Потрібні агітатори. Зброї нема... На облік населення не йде.

Ошмяни. Свідомість населення слабка. Агітаторів не вистачає. У волостях контрреволюція бере верх.

Свянцяни. У шести з десяти волостей є комісаріати. Люди з комісаріатів розбігаються, боячись насилля та голоду. Патрульної роти нема. Населення до неї не вступає, окрім того, нема чим утримувати. Є два агітатори. Нема зв'язку між владою.

Ковенськ. Настрій населення, особливо селян, ворожий до радянської влади. Причина – хуліганська поведінка наших частин, які оперують проти німців...» [104, с. 411].

Керівництво Литовсько-Білоруської СРР робило різні спроби задля зміцнення державного апарату, проводило заходи проти зловживань. Зокрема в справі «оздоровлення установ, які перетворилися, за словами В. Міцкевичуса-Капсукаса, у «бюрократичні канцелярії», була направлена Надзвичайна комісія, яка проводила «доволі енергійну діяльність» [104,

с. 411]. Однак за таких умов, коли порушення мали місце в органах, що знаходилися на території Литовсько-Білоруської СРР, але підпорядковувалися Москві, можливості уряду Литовсько-Білоруської республіки були обмежені. Доказом може послугувати стан на залізниці. Голова Мінського губревкому РВК І. Савацієв повідомляв у Москву про значні пограбування коштів: «Контори переповнені підозрілими особами. Комісія від РВК нічого не змогла вдіяти, тому що це тягнеться далі цих контор. У нас немає можливостей змінити що-небудь тому, що нам вказують на диктаторських правах, жодних комісій чи ревізій не допускають» [104, с. 411]. Серйозні зловживання мали місце і в Габсаунаргасі: при обліку заготівлі дерева були випадки їх подвійного перепродажу. Однак представник Головлісу, який спробував доповісти про це у Вільно, так і не зміг зустрітися з уповноваженими уряду Литовсько-Білоруської СРР [104, с. 411].

Влада уряду Литовсько-Білоруської СРР на території республіки була виключно номінальною. В умовах військових дій, коли потрібно було приймати термінові рішення та оперативно впроваджувати їх у життя, багато постанов, які стосувалися Литви та Білорусі, ЦК РКП(б) затверджував, не порадившись із комуністами Литовсько-Білоруської СРР і навіть не попередивши останніх. Усе, чого змогло домогтися керівництво Литовсько-Білоруської СРР від ЦК РКП(б), – це обіцянки про інформування рішень, що будуть прийматися [239, с. 170].

На заваді виконанні завдань у сфері економіки постала слабкість державного апарату Литовсько-Білоруської СРР. Унаслідок військових дій промисловість та сільське господарство Литви і Білорусі прийшли в занепад. З встановленням радянської влади, як і в інших радянських республіках, там почала впроваджуватися політика воєнного комунізму*, яка передбачала повну централізацію виробництва та його розподілу [139, с. 282 – 283]. У

Військовий комунізм – економічна політика радянського уряду в роки громадянської війни та іноземної інтервенції. Основними заходами були: загальна трудова повинність, націоналізація промисловості, централізація управління, заборона вільної торгівлі, введення продрозверстки. Остання передбачала обов'язкову здачу селянами всіх залишків, а часто й необхідного, у фонд держави за твердим цінами. 1921 р. замінені непом.

січні – лютому 1919 р. у Білорусі та Литві були націоналізовані всі фабрики та заводи, господарі яких втекли за кордон. Проводилася націоналізація підприємств, банків, транспорту. Для зменшення економічної кризи і отримання додаткових фінансових доходів уряд Литовсько-Білоруської СРР застосовував також такі заходи, як введення надзвичайного податку для буржуазії. Однак такі дії не принесли бажаного результату [104, с. 411].

Самостійно, без зовнішньої допомоги з боку РСФРР, керівництво Литовсько-Білоруської республіки не могло вирішувати економічні проблеми. Уряд Литовсько-Білоруської СРР, його установи постійно відчували дефіцит фінансових доходів. Вони постійно зверталися за матеріальною допомогою до центру. Становище було критичним. У телеграмі уряду Литовсько-Білоруської СРР від 12 червня 1919 р., адресованій В. Леніну та Народному комісаріату харчування РСФРР, повідомлялося, що «Литовсько-Білоруська СРР переживає вкрай тяжку продовольчу кризу. Фронт і тил залишилися без хліба. У найкращому випадку зможемо взяти з території Литовсько-Білоруської СРР не більше 20 вагонів. На сьогодні без хліба залишилися мобілізовані. Борисівський та Бобруйські повіти голодують. У Мінську нема хліба навіть для лікарень та дітей» [227, с. 98]. Стосовно Мінської губернії, то в ній мова йшла про погіршення ситуації, пов'язаної з голодом, нестачею запасів сировини, зменшення посівних площ, через відсутність працездатного населення. [104, с. 411].

Чимало прикладів значної фінансової підтримки, яку Радянська влада надавала Литовсько-Білоруській СРР, зустрічається в літературі та архівних матеріалах. Лише в березні 1919 р. уряд Литовсько-Білоруської СРР отримав від РСФРР кредит у розмірі 180 млн. крб. на видатки по керівництву. Значна допомога надходила і в наступні місяці. Однак, говорячи про фінансову допомогу, яку Литовсько-Білоруська СРР отримувала від Радянської Росії, слід враховувати той факт, що переважно допомога, яка виділялася Литовсько-Білоруській СРР, спрямовувалася на військові потреби. Лише по Мінській губернії витрати на кожен день визначалися декількома млн. крб.,

при тому, що головні суми припадали на організації, які мали значення не лише для Литовсько-Білоруської СРР, але й для всієї Радянської Росії, мова йде про військові та залізничні установи [227, с. 98].

Незважаючи на значущість економічної допомоги, яку уряд Литовсько-Білоруської СРР отримував від РСФРР і яка мала велике значення для підтримки населення, Литовсько-Білоруську СРР не слід розглядати як республіку виключно споживчу, яка нічого не давала центру взамін за надану допомогу. Бюлетень інформаційно-статистичного відділу Об'єднаної делегації по забезпеченню продовольством Західного і Північного фронту та Литовсько-Білоруської республіки отримували великі рахунки, які підтверджують економічну співпрацю між урядами Литовсько-Білоруської СРР та РСФРР [104, с. 411].

Відповідно до даних відділів товарообміну, за період часу з 8 березня по 15 червня 1919 р. з Литовсько-Білоруської СРР в Україну було вивезено 1130 вагонів з різними матеріалами і переправлено по воді 606 кубічних сажнів лісу (для прикладу, це складає ще 200 вагонів). Усього 1330 вагонів. У той самий час з України було експортовано 531 вагон із продовольством. Причому більше 300 вагонів було направлено до Смоленська для військових частин Західного та Північного фронтів. 132 вагони розійшлися в міста Росії. 79 вагонів потрапили в Петроград. Народний комісаріат харчування Литовсько-Білоруської СРР отримав лише 21 вагон із харчами [104, с. 411].

Таким чином, новостворена Литовсько-Білоруська СРР була продовженням втілення радянської влади в державність в білоруських землях, повністю залежна, не лише в політичній сфері, а й економічній, культурній. Більшовицька форма правління повністю накладалась на політичну діяльність Литовсько-Білоруської СРР. Створення Литовсько-Білоруської СРР було політичним маневром Радянського керівництва. Для формування новоствореної республіки було здійснено переоблаштування БСРР. Відокремлення трьох областей від останньої та приєднання до складу РСФРР політичні діячі Радянської Росії не пояснювали. Особливістю цього

процесу є безперешкодне виконання ставлениками на місцях установок центру. Апеляції «обласників» та націоналістів нехтувались ЦК РКП(б). Однак, створення Литовсько-Білоруської СРР та формування її державних структур було результатом досить послідовної політики більшовицької влади. Це була активна демонстрація нової радянської влади, яка спиралася на силу Червоної Армії, прокладаючи шлях на Захід до Німеччини та розгортання «всесвітньої пролетарської революції».

3.2 Білоруська влада у період радянсько-польської війни

У листопаді 1918 р. було відроджено польську державу. Її керівництво ставило за мету відновлення Речі Посполитої в кордонах 1772 р. Радянський уряд, ЦК РКП(б) добре розуміли настрої польського керівництва, яке було налаштоване на реалізацію своїх задумів: включення білоруських територій до Великої Польщі.

На думку білоруського історика М. Сташкевича, «реальна військово-політична ситуація на початку 1919 р. для здійснення білоруським народом права на самовизначення була вкрай складною» [252, с. 6]. Несприятливі умови склалися для політичного, соціального, економічного та культурного розвитку. Територію білоруських земель вже в грудні 1918 р. очікували нові інтервенти – поляки. Уже в лютому 1919 р. вони захопили Брест, Волковиськ і впевнено продовжували просування вглиб Білорусі [151, с. 258]. У березні в північно-східній частині республіки польські військові формування наступали в напрямку на Гродно та Мінськ. 2 березня 1919 р. вони захопили Слонім, а 5 березня – Пінськ. 8 квітня 1919 р. ЦВК Литовсько-Білоруської СРР впровадив у республіці воєнний стан.

Життєздатність Литовсько-Білоруської республіки залежала від організації армії. З другої половини лютого 1919 р. військова загроза з боку Польщі стала реальністю – польські війська перейшли в наступ на річці Неман між Ковно та Гродно, а також у напрямку Барановичів та Пінська. На шляху просування поляків знаходилася Західна армія, до складу якої входили

Литовська (спочатку Псковська), Західна, 17-а та 18-а радянські дивізії. Реввоєнрада РСФРР перейменувала Західну армію в Білорусько-Литовську, однак вона все одно залишалася частиною одних збройних сил [52, с. 43].

Щодо військового становища, то Литовсько-Білоруська СРР цілком залежала від Радянської Росії. Московське керівництво визначало, яке обладнання, озброєння, поповнення живою силою, коли і в якій кількості потрапить до Литовсько-Білоруської СРР. Враховуючи той факт, що на початку 1919 р. Західний фронт не був у числі пріоритетних більшовицького керівництва, то відповідно військова частина, що знаходилася на території Литовсько-Білоруської СРР, була вкрай у тяжкому становищі [39, л. 4]. Повідомлення, які направлялися з Вільно та Мінська до Москви від різних установ, різного рівня отримували інформацію про низький моральний рівень та бойовий дух армії Литовсько-Білоруської СРР. На початку лютого 1919 р. Д. Гопнер направляв повідомлення до Москви про відсутність дисципліни у військових частинах, що знаходилися в Мінську і навколо міста: «Частини західної дивізії недисципліновані, поширюється бандитизм, пияцтво, реквізиції. Скрізь грубе поводження солдат» [104, с. 414].

А. Йоффе в листі голові ВЦВК РСФРР Я. Свердлову після з'їзду рад в Литві висвітлив ситуацію таким чином: «Військове становище безнадійне, частини розпадаються з кожним днем. У деяких загонах приймаються рішення залишати позиції та відправлятися по домівках. Посилюються настрої контрреволюції, комісари ні на що не спроможні» [104, с. 414].

Занепокоєність становищем в армії виявили представники керівництва Литовсько-Білоруської СРР. Голова Мінського губревкому І. Савацієв у розмові з інспектором народного банку Кобринером просив останнього передати військовій владі прохання про вивід Західної стрілецької дивізії з фронту, оскільки її склад не викликає довіри: «Частини розпалися, вступати в серйозні бої відмовляються» [104, с. 414].

Для зміни та поліпшення ситуації РНК Литовсько-Білоруської СРР 10 березня 1919 р. прийняла декрети про військову службу та трудову

повинність. Для служби в армії підлягали громадяни від 18 до 40 років. Одночасно військові органи влади отримали право притягнення до оборонних робіт усіх працездатних чоловіків [52, с. 44].

Такі заходи не дали значних результатів. За короткий час, що лишався до початку активних дій на радянсько-польському фронті, керівництво Литовсько-Білоруської армії та Західного фронту не змогло створити надійної армії, яка змогла б протистояти інтервентам. Хоча для здійснення військової мобілізації комуністів віком від 18 до 25 років включно планувалося провести також повторно з 15-го – по 20-е квітня 1919 р. [17, л. 18].

Із середини квітня 1919 р. дії польських військ активізувалися. У ніч на 17 квітня 1919 р. розпочався наступ. Захоплено Ліду, а 21 квітня – столицю Литовсько-Білоруської республіки Вільно [134, с. 193].

Причин невдалої весняної кампанії для Червоної Армії на радянсько-польському фронті було декілька. Головну роль у розвитку подій на Західному фронті відіграв той факт, що військове та радянське керівництво Литовсько-Білоруської СРР слабо орієнтувалося в оперативному становищі, не мало інформації про співвідношення сил та планів противника. Уряд Литовсько-Білоруської СРР і, в першу чергу, керівництво Західного фронту не створили перешкоди консолідованій силі противника і, навіть, до самого початку наступу поляків на Вільно були впевнені, що серйозної небезпеки для столиці нема. У середині квітня 1919 р. голова Мінгубревкому І. Савацієв так доповідав воєнним установам у Москву про військове становище: «Особливо непокоїтися не доводиться, Мінськ у безпеці. Поки Барановичі нейтральні. З тактичних міркувань у найважчі дні можливий наш наступ... Регулярних сил білих не виявлено...» [104, с. 415].

Складні умови, в яких перебувала Литовсько-Білоруська СРР, потребували реорганізації центральних органів влади. 19 квітня 1919 р. РНК Литовсько-Білоруської СРР постановив передати усю повноту громадянської та військової влади Раді оборони Литовсько-Білоруської СРР [52, с. 101].

Зі звіту Центрального Комітету Комуністичної партії (більшовиків) Литви та Білорусі можемо виявити, як проходила робота членів ЦК із часу захоплення Вільно до 31 травня 1919 р. «В останніх числах квітня Центральний Комітет, розкиданий після здачі Вільно по різних містах та містечках по всьому фронту, вирішив обрати центром подальшої своєї роботи, а також уряду Литви та Білорусі, місто Мінськ.

До Мінська терміново виїхали члени ЦК, такі представники, як: Міцкевич-Капсукас, Биховський, Богуцький, Далецький, Калманович та Кнорін. У Мінську до того часу вже знаходились члени ЦК Пікель, Рейнгольд, Перно, Гопнер та Яркін. У такому складі відновив свою роботу ЦК.

Перш за все, треба було взяти курс на реконструкцію самого ЦК. Було створено Політичне бюро ЦК, а також Організаційне бюро ЦК. Вдалось налагодити роботу телеграфів, телефонів, листування та особистий зв'язок.

Політичне бюро ЦК у травні включало до свого складу Міцкевича-Капсукаса, Калмановича, Уншліхта та Алекса. [15, л. 23 – 23 обор.].

Бюро займалося різночинною роботою. Достатню увагу приділяло питанням, пов'язаним із політикою Радянського Уряду, слідкувало за агітаційною пропагандою, редакціями газет. Також робота Політичного бюро керувалась щоденними запитами, що надходили, і давало на них відповіді.

Робота Організаційного бюро «страждала» від постійних змін складу та частих відряджень його представників. Важливим заходом Організаційного бюро було проведення мобілізації як партійної, так і добровільної, а також агітація проти дезертирства. «Беручи до уваги непідготовленість мобілізованих комуністів, які не зможуть надати суттєвої підтримки фронту, запропоновано організаціям негайно розпочати обов'язкове для всіх членів партії загальне військове навчання і примусити всі комітети слідкувати за тим, щоб в рядах партії не було тих, хто не вмів би користуватися рушницею» [15, л. 24 обор. – 25]. Таким чином активно намагалися поновити та розширити сферу роботи Лит-Біл СРР після переїзду до Мінська.

Аналізуючи обставини здачі столиці на засіданні 25 квітня 1919 р., члени ЦК КПЛіБ як головну причину втрати Вільно назвали військову неорганізованість [104, с. 415]. ЦК КПЛіБ був змушений визнати свою помилку. На цьому самому засіданні було прийнято рішення про зміцнення боротьби з внутрішньою контрреволюцією та спекуляцією. Народному комісаріату внутрішніх справ доручалося терміново створити відділи в боротьбі з контрреволюцією. Як тимчасовий захід, у випадку яскраво вираженої контрреволюційності, допускався розстріл без суду через постанову колегії особливого відділу. ЦК КП(б)ЛіБ також наказав брати заручників із числа польської та литовської буржуазії, розстрілюючи їх у відповідь на розстріли комуністів у Вільно. Одночасно Раді оборони було доручено зайнятися «організацією необхідної кількості контрреволюційних таборів» [47, л. 47].

Ще однією причиною військових невдач навесні – влітку 1919 р. стала недостатня узгодженість у діях уряду Литовсько-Білоруської СРР та штабів Західної армії та Західного фронту. Керівництво Литовсько-Білоруської СРР неодноразово у своїх зверненнях до ЦК РКП(б) обвинувачувало військове командування в бюрократизмі та пасивності, небажанні змагатися з противником. Однак реальних можливостей для впливу на Західну армію та Західний фронт серед уряду Литовсько-Білоруської СРР не було – Литовсько-білоруська армія не підпорядковувалася уряду Лит-Біл.

Усе, що могли вдіяти за таких обставин литовські та білоруські комуністи, – це звернутися за допомогою та підтримкою до Москви. ЦК РКП(б) запровадив низку заходів, щоб змінити становище, активізувати діяльність Червоної Армії на Західному фронті та повернути Вільно, але безрезультатно. Тричі частини Червоної Армії підходили до Вільно, але зайняти місто не змогли. На думку керівника Ради оборони Литовсько-Білоруської СРР В. Міцкевичуса-Капсукаса, невдача знову-таки пояснюється помилками військового командування: частини діяли окремо, без загального плану [104, с. 415]. Недоліки військового командування Західного фронту,

малодосвідченість військового керівництва Литовсько-Білоруської СРР призвели до поразки радянських військ на Західному фронті. І все-таки головна причина відступу Червоної Армії на Західному фронті полягала в тому, що радянські частини, які знаходилися на цьому напрямку, були небоєздатними і за всіма показниками поступалися польській армії. Реальна військово-стратегічна ситуація навколо Радянської Росії була такою, що військова допомога Литовсько-Білоруській республіці з боку РСФРР була обмеженою. Усі ресурси, резерви, увага в першій половині 1919 р. були направлені на інші fronti, де становище було гіршим. Тому, коли поповнення і надходило до Литовсько-Білоруської СРР, то якість його була низькою. Були приклади, коли особливі полки (153, с. 148), що прибували з Радянської Росії, доводилося одразу ж роззброювати, оскільки вони становили загрозу для населення та радянської влади [104, с. 415].

Серйозною проблемою армії Литовсько-Білоруської СРР було дезертирство. Особливо це поширилося з початком військових дій. Літом 1919 р. втечі червоноармійців із фронту набули масового характеру. Наприкінці серпня 1919 р. лише в одній Мінській губернії, за зведеннями секретного відділу надзвичайних справ, нараховувалося біля 33 тис. дезертирів*.

Дезертири, організовані в численні озброєні загони, не підпорядковувалися нікому і складали значну силу. Контролюючи становище на місцях, вони значно послаблювали радянську владу. Контрреволюційні повстання мали місце в Речицькому повіті, активну участь в якому взяв загін дезертирів із тисячі чоловік при двох гарматах та шести кулеметах [16, л. 1]. Такі повідомлення в донесеннях з'являлися регулярно.

Значною мірою масові дезертирства пояснюються складним матеріальним становищем червоноармійців. Забезпечення частин Литовсько-Білоруської СРР повсякчас знаходилося на низькому рівні. Частини були

Про масштаби дезертирства на Західному фронті свідчить ще одна цифра. 24 серпня 1919 р. Оперативне управління штабу РВР республіки оцінювало загальну групу сил противника на литовсько-білоруському напрямку у 64 тис. штиків та 7 тис. шабель.

слабо озброєні, погано вдягнені та взуті, виникали проблеми з харчуванням. Керівництво республіки неодноразово зверталось до ЦК РКП(б) і безпосередньо до В. Леніна з проханням покращити становище. У телеграмі В. Міцкевичуса-Капсукаса В. Леніну від 3 травня 1919 р. говорилося: «Частини слабо одягнені та взуті, є цілі батальйони без взуття» [52, с. 99 – 101]. У політичних звітах армії Литовсько-Білоруської СРР за 29 травня 1919 р. також суттєвою була потреба в озброєнні, обмундируванні, санітарних речах. Однак ситуація не змінилася. У телеграмі В. Леніну від 25 червня 1919 р. В. Міцкевичус-Капсукас знову звертав увагу на те, що «незважаючи на неодноразові прохання, гвинтівок з округу армії не отримуємо». Неозброєними в цей тяжкий час для республіки залишалися запасний батальйон та робітничий полк [52, с. 101].

Також неабияких перешкод зазнавала Литовсько-Білоруська СРР від військових формувань Ю. Пілсудського. Уряд Польщі своєю політикою намагався посилити розкол між Литвою та Білорусією, протиставити білорусів литовцям, ліквідувати Литовсько-Білоруську СРР. Ю. Пілсудський у своєму виступі після взяття Вільно заявив, що хоче надати жителям можливість вирішення внутрішніх національних та релігійних справ так, як вони самі цього бажають, «без будь-якого насилля з боку польської сторони» [136, с. 195]. Але це були лише слова, які не мали нічого спільного з дійсним перебігом подій. Ю. Пілсудський не дотримувався «обіцянок».

Як результат таких дій 1 червня 1919 р. юридично було оформлено Військовий союз між РСФРР, УРСР, Лит-Біл, республіками Латвії та Криму на засіданні Всеросійського центрального виконавчого комітету [138, с. 354]. У прийнятій постанові відзначалася необхідність «тісного об'єднання бойових сил, централізації та керівництва у важкій боротьбі... Військовий союз усіх зазначених Радянських Соціалістичних Республік повинен був бути засобом боротьби проти спільного ворога. Тому, стоячи на ґрунті визнання незалежності, свободи та самовизначення робітничих мас України, Латвії, Литви, Білорусі та Криму і виходячи як із резолюції Українського

центрального виконавчого комітету, прийнятої на засіданні 18 травня 1919 р., так і з пропозиції радянських урядів Латвії, Литви та Білорусі, – Всеросійський центральний виконавчий комітет визнає необхідним провести тісне об'єднання:

- 1) військової організації та воєнного командування;
- 2) рад народного господарства;
- 3) залізничного управління та господарства;
- 4) фінансів;
- 5) комісаріатів праці Радянських Соціалістичних Республік Росії, України, Латвії, Литви, Білорусі та Криму з тим, щоб керівництво вказаними галузями народного життя було сконцентровано в руках однієї колегії [138, с. 354]. Як наслідок – військово-політична слабкість Литовсько-Білоруської СРР на початку радянсько-польського протистояння.

«Об'єднання повинно бути проведене, – зазначалося далі в постанові ЦВК РСФРР, – шляхом погодження із центральними виконавчими комітетами та радами народних комісарів зазначених радянських республік» [138, с. 354]. Такі події підштовхували РСФРР до рішучих дій. Для здійснення планів Всеросійський центральний виконавчий комітет обрав комісію, котрій доручив терміново вступати в переговори з представниками відповідних центральних виконавчих комітетів та спільно з ними розробити конкретні норми об'єднання, а надалі, до моменту здійснення остаточного об'єднання, створити форми спільної діяльності» [52, с. 119].

Такий крок у взаємовідносинах радянських республік було зроблено під час активного просування польських військ та захоплення ними великої частини території Білорусі. Політична ситуація вимагала об'єднання військових зусиль, і це робилося при декларуванні суверенітету створених республік на радянській основі.

Укладання військового союзу між радянськими республіками потребувало його затвердження на місцях. Тому 21 червня 1919 р. Центральний виконавчий комітет Литовсько-Білоруської СРР затвердив

договір про вказаний союз. При цьому зверталася увага на те, що білоруські та литовські народи розглядали укладений союз як «перший крок на шляху до об'єднання всіх радянських республік».

Першим кроком реалізації підписаного військового союзу стало перейменування білорусько-литовських військових формувань у 16-у радянську армію, яка була введена в підпорядкування командуванню Західного фронту.

Проведена реорганізація не змінила становище на Західному фронті. Навпаки, становище Червоної Армії на радянсько-польському фронті погіршилося. У червні 1919 р. поляки підійшли до Мінська [52, с. 114 – 116]. Наступ польських військ продовжувався, і до вересня 1919 р. було захоплено велику частину білоруської території, аж до Західної Двіни та Дніпра. Це поставило під сумнів доцільність існування Литовсько-Білоруської СРР. Тому Й. Сталін, який був у той час також членом Реввоєнради Західного фронту, відвідавши на початку липня 1919 р. Мінськ, 13 липня 1919 р. запропонував ЦК РКП(б) розформування Мінської Ради оборони та уряду, владу передати губвиконкому, а захист території РСФРР [136, с. 197]. Керівництво останньої не погодилося з такими умовами і звернулося до вищого партійного органу. Як результат, було прийнято рішення ліквідувати Раду оборони Литовсько-Білоруської СРР, зберігаючи Центральний виконавчий комітет та уряд республіки. Усі справи народних комісарів Литовсько-Білоруської СРР передавалися відповідним відділам Мінгубреввоєнкому [104, с. 417]. По суті, це означало ліквідацію республіки. У цьому рішенні була своя логіка. До середини літа 1919 р. поляки захопили більшу частину Литовсько-Білоруської республіки. Мінськ тримався до 8 липня 1919 р., але його доля вже була передбаченою ЦК РКП(б) – військове командування вважало, що місто не має важливого стратегічного значення, а тому планували залишити Мінськ, «як тільки будуть вичерпані усі ресурси...» для його оборони [52, с. 115]. Рада оборони Литовсько-Білоруської СРР збиралася захищати Мінськ власними силами.

У середині липня 1919 р. було зрозуміло, що Литовсько-Білоруська СРР не виконала завдання, яке спочатку на неї покладалось: Польща достатньо легко зламала бар'єр у вигляді Литовсько-Білоруської СРР і тепер вела військові дії безпосередньо проти РСФРР. Подальше існування Литовсько-Білоруської СРР та її центральних органів влади не мало сенсу. Тим не менше, ЦК КПЛіБ із позицією Й. Сталіна не погоджувався. Посилаючись на негативний зовнішньополітичний резонанс, який буде мати ліквідація республіки, лідери Литовсько-Білоруської СРР вважали, що хоч і формально, але Литовсько-Білоруська СРР повинна існувати. Крапку в дискусії поставило рішення оргбюро ЦК РКП(б), яке визнало необхідним ліквідувати Раду оборони та урядовий апарат [134, с. 197]. Уряд же Литовсько-Білоруської СРР залишався, але реальної влади не мав та існував лише на папері. Вищим органом влади на незайнятій поляками території був Мінський губревком [171, с. 226]. З кінця липня 1919 р. ні ЦВК Литовсько-Білоруської СРР, ні РНК республіки фактично не керували державним життям та не виконували своїх функцій [171, с. 227]. І хоча юридичних документів про ліквідацію Литовсько-Білоруської СРР віднайдено не було, республіка як державне утворення фактично припинила своє існування. Про це свідчить той факт, що в серпні 1919 р. почала свою діяльність ліквідаційна комісія евакуйованих установ Литви та Білорусі [171, с. 231]. У цьому самому місяці припинив своє існування і Мінгубревком. Неокупована територія Лит-Біл СРР була приєднана до сусідніх губерній РСФРР. Але вже 8 серпня 1919 р. польські війська захопили Мінськ, а 27 серпня 1919 р. поляки зайняли останнє місто республіки – Зарасай [52, с. 115].

У зв'язку з окупацією польськими військами практично всієї території Лит-Біл СРР на підставі клопотання Мінського губревкому постановою НКВС РСФРР від 19 серпня 1919 р. Дісенський повіт було приєднано до Вітебської губернії, а до складу Гомельської губернії увійшли Мозирський повіт та вільні від окупації частини Борисівського, Бобруйського та Ігуменського повітів. Фактично, окрім Дісенського та Мозирського повітів,

як самостійна адміністративно-територіальна одиниця зберігся і Борисівський повіт. Спочатку він входив до складу Оршанського повіту, але Гомельський губвиконком рішенням від 9 грудня 1919 р. залишив Борисівський ревком «самостійним» [295, с. 36].

Наприкінці 1919 р. війська Червоної Армії зупинили польські формування на кордоні р. Березина. Лінія фронту стабілізувалася. Наказом арміям Західного фронту від 22 грудня 1919 р. східний кордон прифронтової лінії встановлювався (в межах білоруських територій) по східним кордонам Вітебського, Соненського, Городокського повітів Вітебської губернії, Оршанського, Горецького, Чауського, Старобиховського та Рогачевського повітів Гомельської губернії [295, с. 36].

Друга половина 1919 р. та перша половина 1920 р. не принесли жодних істотних змін у розвиток радянської державності в білоруських землях. Причиною був невизначений державно-адміністративний та правовий статус СРРБ, адже формально існувала Литовсько-Білоруська РСР, а також велику частину білоруських територій було окуповано польськими військами.

Навесні 1920 р. військово-політична ситуація на польсько-радянському фронті змінилася. У березні 1920 р. війська Польщі розпочали військові дії на Поліссі на кордоні Західного та Південно-Західного фронтів. 5 – 6 березня 1920 р. відбулася підготовка до наступу по всьому фронту [52, с. 284]. Було захоплено Мозир, Речицю, Калінковичі. 25 квітня 1920 р. розпочався наступ на Україну. Польський фронт став для Радянської Росії вирішальним, а війна з Польщею – «головним завданням» [104, с. 419 – 420]. Наслідком цього в кінці квітня 1920 р. реввоенрада республіки розробила стратегічний план військових дій Червоної Армії, який 28 квітня 1920 р. отримав дозвіл від Політбюро ЦК РКП(б). Він передбачав, що головний удар проти польських військ нанесуть війська Західного фронту в Білорусі. Планувалося, що тісна співпраця з Південно-Західним фронтом дозволить вирішити основне завдання – розгромити головні сили противника на варшавському напрямку. З 10 березня по 1 червня 1920 р. на Західний фронт прибуло більше 40 тис.

чоловік поповнення [104, с. 420]. Було завершено передислокацію військ. Однак не все, що було виділено військам фронту, прибуло до початку наступу. Особливо це стосувалося забезпечення військ фронту засобами зв'язку, що в подальшому відбилося на ході операції [296, с. 41 – 42].

Спочатку план наступу військ Західного фронту передбачав нанесення головного удару силами 16-ї армії в напрямку Ігумен-Мінськ. Допоміжний удар повинна була нанести 15-а армія, яка діяла на північ від 16-ї армії. Згідно з планом в районі 16-ї армії було сконцентровано головні сили фронту. Однак новий командувач Західним фронтом М. Тухачевський, який змінив 29 квітня 1920 р. В. Гіциса (начальником політвідділу було призначено О. Мясникова), вніс корективи до плану операції. Тепер головний удар повинна була здійснити 15-а армія в загальному напрямку на Вільно, допоміжний – 16-а армія в мінському напрямку [104, с. 420].

На внесення змін до планів не було часу. Це спричинено необхідністю допомоги радянським військам в Україні. Західний фронт не зміг повністю сконцентрувати всі людські сили та матеріально-технічні ресурси, що були призначені для операції.

Про корективи в наступі на Західному фронті стало відомо через агентурну розвідку польському командуванню, яке вирішило зірвати наступ Червоної Армії в Білорусі. На нараді 11 травня 1920 р. в Калінкавичах Ю. Пілсудський наказав командувачу 4-ї польської армії внести корективи до контрудару силами трьох піших дивізій на Жлобин. У разі успіху, вони мали захопити Могильов. Одночасно планувалося розпочати наступ 17 травня 1920 р. з північного флангу силами 1-ї армії. Однак усі розрахунки польського командування були зірвані наступом 14 травня 1920 р. Червоної Армії в Білорусі [104, с. 420].

У перший день наступу війська 15-ї армії просунулися вперед від 6 до 20 км та визволили Лепель. Наступного дня темпи наступу сповільнилися і за 17 днів частина 15-ї армії пройшла вперед від 10 до 130 км. На хід військових дій вплинуло і те, що 16-а армія перейшла в наступ лише 19 травня 1920 р.,

коли сила 15-ї армії стала слабнути. До 23 травня радянські війська захопили на західному березі Березини плацдарм у 40 км на фронті та у 60 км всередині, також було визволено Ігумен [296, с. 41 – 42].

Підтягнувши резерви, польське командування 31 травня 1920 р. нанесло контрудар, маючи на меті оточити війська 15-ї армії. Частину 16-ї армії знову було відкинуто за Березину. З боями змушені були відступити війська 15-ї армії майже до західних позицій. Тільки в районі Полоцька радянські війська утримали плацдарм на лівому березі Західної Двіни. Польський план оточення військ 15-ї армії не здійснився. Польське командування було змушене перекинути значну частину військ із своїх резервів Південно-Східного фронту, що полегшило радянському командуванню завдання нанесення контрудару на Україні [104, с. 421].

У червні війська Західного фронту отримали 58 тис. чоловік поповнення [296, с. 37]. 4 липня 1920 р. радянське командування розпочало наступ на Білорусь. Як і в попередній мобілізації, це були в основному робітники та селяни з Вітебської, Гомельської та неокупованої частини Мінської губернії, яких потрібно було ще навчити і озброїти. Так, Гомельський губернський воєнний комісаріат у червні 1920 р. мобілізував та направив у запасні та інші військові частини більш за 3 тис. військовозобов'язаних, у липні – 16769, у серпні – 14124 чоловік [104, с. 421]. Уперше в складі ударного угруповання 15-ї армії були використані відремонтовані на Путилівському заводі три трофейні танки «Рено». Протягом 4 – 7 липня 1920 р. війська Західного фронту нанесли поразку 1-й Польській армії (командувач генерал Шигадловський). Відхід 1-ї армії створив сприятливі умови для наступу частин 16-ї армії в напрямку на Мінськ Мозирської групи радянських військ. Пізно вночі 7 липня 1920 р. передові частини 16-ї армії перейшли через Березину та з боями 9 липня було визволено Ігумен. Наступ на Мінськ розпочався вранці 11 липня. Супротивник жорстоко відбивав удар, але за допомогою 27-ї та 17-ї стрілецьких дивізій місто було повністю очищено від польських військових

частин. Із розгромом основних сил 1-ї польської армії та звільненням Мінська завершився перший етап наступальних дій радянських військ Західного фронту [296, с. 39]. Спроба польського командування залишитися на лінії старих німецьких окопів була безрезультатною. 13 липня 1920 р. польські війська зазнали поразки, їх було розбито червоноармійцями [52, с. 379].

14 липня 1920 р. радянські війська зайняли Вільно [296, с. 39]. Це активізувало литовських військових, які виступили проти польських військ. Однак спроба скоординувати військові дії радянських та литовських військ вилася в чотириденні безрезультатні розмови з причини небажання литовського керівництва. 15 липня 1920 р. Ю. Пілсудський віддав наказ відвести війська на лінію Пінськ – Агінський канал, р. Шара – р. Неман до Гродно. На меті було затримання радянського наступу, щоб надати військам 1-ї польської армії вийти з-під удару, 4-а польська армія повинна була нанести удар на північ наступаючим частинам Західного фронту, але цей маневр не вдався [296, с. 39].

17 липня 1920 р. війська Червоної Армії зайняли Ліду, 19 липня – Гродно, а 1 серпня після запеклих боїв оволоділи Брестом. Польські війська понесли великі втрати, особливо 1-а Польська армія. Територія Білорусі була визволена. Виникла можливість відновлення радянської білоруської державності.

Пізніше в політичному звіті ЦК РКП(б) (22 – 25 вересня 1920 р.) В. Ленін відкрито заявив, що наступом на Варшаву Центральний Комітет прагнув допомогти «радянзації Литви та Польщі...» [104, с. 422]. Згідно з підписаним 12 липня 1920 р. в Москві мирним договором між Литвою та РСФРР частина етнічної білоруської території з містами Гродно, Щучин, Ошмяни, Сморгонь, а також Віленський край із Вільно були визнані частиною Литви [104, с. 422]. Договір вирішив на користь Литви питання про приналежність історичної столиці Великого Князівства Литовського – Вільно, що був об'єктом гострого протистояння між польським та литовським керівництвом. Окрім договору, державний кордон між Радянською Росією та

Литвою проходив від Двіни по лінії на захід, від Друці – на схід, від Брацлава – Казьїани – Пастави, озер Мядзел та Мястра; на захід від Вклейки – по західних окраїнах Молодечо та Воложина – по річках Волосинка, Іслач, Березина до впадання її в р. Неман біля містечка Дзелячи – далі по р. Неман і за 30 км на південь від Гродно і на південь від Августова [104, с. 422]. Обидві сторони зобов'язувалися не допускати використання своїх територій для військових підготовок, направлених один проти одного. Таким чином, договір гарантував нейтралітет Литви в ході радянсько-польської війни, безпеку правого флангу військ Західного фронту в його наступі на Варшаву. У зв'язку із цим договором колишня Литовсько-Білоруська СРР юридично переставала існувати. Розпочалася практично робота по відновленню білоруської державності. Такі дії свідчили про повне ігнорування білоруських інтересів, прояв великодержавного шовінізму та місцевого націоналізму.

Таким чином, Литовсько-Білоруська СРР проіснувала досить нетривалий час. Така її історія із врахуванням внутрішніх та зовнішніх факторів, які вплинули на створення Лит-Біл СРР, пояснюється як цілком закономірна. Під час проголошення Литовсько-Білоруської республіки значну роль відіграли зовнішньополітичні сили. Приймаючи рішення про створення Лит-Біл СРР, більшовицьке керівництво діяло, виходячи з інтересів всесвітньої революції, одночасно вирішуючи завдання зміцнення контролю над партійними організаціями в Білорусі та Литві. Литовсько-Білоруська СРР не була повноправною державою. Уряд Литовсько-Білоруської СРР, його державні установи підпорядковувалися у своїй діяльності відповідним органам РСФРР. Самостійність була фіктивною, влада уряду Литовсько-Білоруської СРР – обмеженою. Усі принципові рішення в обов'язковому порядку першочергово затверджувалися ЦК РКП(б). Литовсько-Білоруська СРР цілковито залежала від Радянської Росії в економічних та військових відносинах.

ЦК РКП(б) підходив до потреб Литовсько-Білоруської республіки виключно прагматично, залежно від конкретного міжнародного становища.

Протягом першої половини 1919 р. Західний фронт не був доленосним і безпосередньо не загрожував Радянській Росії та російській революції. Відповідними були і відносини керівництва РСФРР до військ Червоної Армії. Республіка отримувала досить обмежену допомогу озброєнням та живою силою, якість поповнення знаходилася на низькому рівні. Такий підхід назрівав і при вирішенні економічних проблем Литовсько-Білоруської СРР.

Більшість державних інститутів Литовсько-Білоруської СРР знаходилися на стадії формування чи відсутності взагалі. Повноцінний державний апарат у Литовсько-Білоруської СРР створений не був. Процес цей було перервано на початковій стадії. Не вистачало кваліфікованих кадрів, які мали б необхідну підготовку та одночасно лояльно ставилися до радянської влади. Головною перешкодою при створенні системи органів влади Лит-Біл стали брак часу та польсько-радянська війна. Білоруська влада була підпорядкована російському Раднаркому, самостійність була фіктивною, а вплив – обмеженим.

РОЗДІЛ 4.

РОЗБУДОВА БСРР ТА ЇЇ УЧАСТЬ У СТВОРЕННІ СОЮЗУ РАДЯНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК (ЛИПЕНЬ 1920– ГРУДЕНЬ 1922 рр.)

4.1 Звільнення Білоруських земель від польської окупації та відновлення соціалістичної державності

Ліквідація Литовсько-Білоруської Соціалістичної Радянської Республіки не означала відмову більшовицького уряду від боротьби за її території від польських окупантів, а також відновлення радянської державності в майбутньому на окупованих польською владою територіях. Наслідком протистояння влітку 1920 р. така можливість стала реальною. Сприятливими були обставини для відновлення державності білоруського народу за радянським зразком. Ситуація на воєнному фронті була слушною для вигнання польської армії з території колишньої Литовсько-Білоруської СРР. Це активізувало не лише роботу ЦК РКП(б), а й білоруський народ.

Початок переможних походів Червоної Армії на Польщу паралельно розвивав інші дипломатичні відносини радянського уряду. Останнім було укладено мирний договір з Литвою. В перші дні радянського просування на Польщу було укладено мир з буржуазною Литвою. Цей мир не означав, що московський уряд відмовляється від встановлення в Литві радянської республіки. Керівництво Російської Радянської Республіки передбачало, що Ковенський уряд буде скинуто поляками.

Керівництво Російської Радянської Республіки вважало, що визнана ними Литовська республіка повинна володіти тими землями, які населені литовцями чи пов'язані з Литвою господарчими відносинами. На цих засадах кордон між Литвою та Росією було проведено по лінії, що проходила по дисненському та вілейському повітах на схід від Ліди та Ошмян, південніше та південно-східніше від Гродно. Таким чином, Вільно, Гродно, Ліда, Ошмяни та Свянцени за цим договором повинні були відійти до Литви. Червона Армія займала ці міста лише через військові наміри, переслідуючи та розбиваючи поляк [37, л. 43]. Цей договір юридично припиняв існування «фантомного» утворення Лит-Біл СРР, яке фактично припинило своє існування влітку 1919 р. Також цей крок стимулював білоруське коло діячів розпочати нову сторінку історії білоруської державності на радянській основі.

Інформація, яку ми почерпнули із політичного звіту Центрального Бюро Комуністичної партії (більшовиків) Білорусі, відкриває широкий спектр тих подій, що сталися на територіях білоруських земель в роки радянсько-польського протистояння. «Початок наступу Червоної Армії та звільнення Білорусі з-під гніту польської окупації застало комуністичні організації повністю розбитими та дезорганізованими тяжкими репресіями, арештами, допитами та розстрілами. Абсолютно були розбиті Мінська, Бобруйська організації. Укладення миру з Литвою та встановлення державного кордону призвело до розділення на той час єдиної Комуністичної партії Литви та Білорусі та до відновлення проголошеної в грудні 1918 р. Комуністичної

партії (більшовиків) Білорусі на чолі з Центральним Бюро. У зв'язку із звільненням Білорусі від польської окупації та укладання миру з Литвою перед ЦБ постало завдання відновлення Соціалістичної Радянської Республіки Білорусі на тих основах, що проголошені були ще на початку 1919 р. З огляду на те що відсутні державні правочинні органи, що могли б взяти на себе відповідальність за політичний акт, ЦБ вступило в переговори з Центральним Комітетом Білоруської комуністичної організації, Центральним Комітетом Бунда та Центральним Комітетом Білоруської партії соціалістів-революціонерів. Результатом цих переговорів стала Декларація 31 липня 1920 р. про проголошення Білорусі як Соціалістичної Радянської Республіки, підписана ЦК Бунда, ЦК Білоруських Комуністичних організацій та ЦБ профспілок, Білоруська ж партія соціалістів-революціонерів Декларації не підписала, виставивши ультимативні націоналістичні вимоги про приєднання до Білорусі земель Смоленської, Вітебської та Могильовської губерній, що ще на початку 1919 р. самовизначилися на бік Радянської Росії і т. ін.». [19, л. 8 – 9].

У цьому ж політичному звіті далі подається інформація про партію білоруських соціалістів-революціонерів як організацію, що збиралася під прикриттям Радянської влади застосовувати принцип дрібнобуржуазної націоналістичної державності. Аргументували цю позицію комуністи тим, що зазначена партія претендувала на території давно самовизначених не на користь Радянської Білорусі територій, а також бажання визнати білоруську мову державною та створення «сепаратної» білоруської армії [19, л. 10]. Матеріали свідчать про зверхнє ставлення в ті часи КП(б)Б до будь-кого опозиційно налаштованого органу, що є доказом абсолютного прагнення до однопартійності та до єдиної правильної позиції радянських діячів.

То ж на підставі джерела можна зробити аналіз подій. Після визволення Мінська, а потім решти територій Білорусі від польських інтервентів БПС-Р, як і інші партії національної демократії, що стояли на радянській платформі, активно включилися в процес відродження білоруської національної

державності, у господарське та культурне будівництво. Однак така співпраця була недовготривалою. Через різні підходи до національно-державного будівництва інтереси політичних діячів розійшлися в поглядах. В. Кнорин, Я. Адамович стояли на позиції підпорядкування керівного активу БПС-Р безпосередньо Мінському губвоєнревкому, який очолив О. Червяков (31 липня 1920 р. був реорганізований у воєнревком СРРБ).

Для підготовки декларації про проголошення білоруської державності вдруге була створена комісія, до складу якої увійшли 4 представники від БПС-Р (Я. Бялькевич, П. Берднік, І. Мамонька та М. Пашкович), 2 від КП(б)ЛіБ (О. Червяков та В. Кнорін) від БКА – В. Ігнатовський, від Бунду – А. Вайнштейн [112, с. 422]. На перших зборах комісії було поставлено на порядок денний такі питання:

- 1) Білорусь та її кордони;
- 2) відносини із сусідами;
- 3) державно-політичний лад в Білорусі і хто має право брати участь у державному будівництві;
- 4) земельні, економічні та військові справи;
- 5) залізниця, пошта й телеграф [104, с. 422].

Фактично з кожного з вищезазначених питань представники БПС-Р мали свій погляд, який не збігався з позиціями комуністів. У питанні про кордони Білорусі був яскраво окреслений принцип етнічного самовизначення. Однак представник від комуністів В. Кнорин відповів, що вони «не можуть допустити, щоб Смоленська, Могильовська та Вітебська губернії відійшли до Білорусі, тому що живуть там російські люди і що там нема білорусів» [104, с. 422]. Як бачимо, думки та дії державних діячів розходилися в планах на майбутнє. Представники БПС-Р офіційно заявили, що під такою декларацією про незалежність СРРБ вони свої підписи не поставлять, а також відмовилися входити до складу Воєнревкому Білоруської республіки [104, с. 422]. Ось чому в підготовленому тексті Декларації, що зберігається в Національному архіві Республіки Білорусь, стоять підписи

представників ЦК КП(б)ЛіБ, ЦК Білоруської комуністичної організації та ЦК Бунду, ЦБ профспілок Мінська та Мінської губернії, а підписи представників ЦК БПС-Р відсутні [32, л. 7].

Вищезазначеним подіям передували липневі міжнародні процеси. 11 липня 1920 р. міністр закордонних справ Англії Дж. Керзон за дорученням Верховної Ради Антанти направив Радянському урядові радіограму з вимогами припинити наступ радянських військ по лінії Гродно – Ялавка – Неміров – Брест-Литовський та далі територією України до Карпат, затвердженої в грудні 1919 р. територіальною комісією Паризької мирної конференції як східної тимчасової межі Польщі. Ця пропозиція розглядалася 17 липня 1920 р. на засіданні ЦК РКП(б). Більшість членів ЦК, у тому числі В. Ленін, висловилися за перенесення бойових дій на захід від «лінії Керзона» [104, с. 425]. Уряд РСФРР у той самий день повідомив уряд Великої Британії про наміри відмовитися від пропозиції про посередництво, зажадавши від Польщі прямого звернення до РСФРР з проханням про перемир'я та укладання миру. Радянський уряд спробував використати цю сприятливу нагоду. Керівникам РСФРР у кінці липня 1920 р. здавалося, що Польща переможена. Це був серйозний політичний прорахунок, який катастрофічно відбився на ході мирних переговорів пізніше.

З перенесенням на початку серпня 1920 р. бойових дій на територію Польщі виразно проявилися політичні наміри та цілі війни з боку радянської влади: з оборонної вона перетворилася на засіб експорту пролетарської революції. Створений 30 липня 1920 р. у Білостоку Тимчасовий революційний комітет Польщі (Польревком) у складі Ю. Мархлевського (голова), Ф. Дзержинського, Ф. Кона, І. Уншліхта проголосив курс на «закладення фундаменту майбутньої Польської радянської республіки» [171, с. 382 – 383]. В умовах, які склалися, можливість мирного вирішення польсько-радянського протистояння була мінімальною. 1 серпня 1920 р. у Барановичах відбулася зустріч польської делегації на чолі з віце- міністром закордонних справ В. Врублевським, з уповноваженим Західного фронту

К. Шутком та уповноваженим Генерального штабу Лбовим. Зустріч закінчилася безрезультатно. Формальною підставою для провалу було те, що повноваження польської делегації були підписані Головним командуванням, а не польським урядом, тому, на думку радянського керівництва, польська делегація не мала повноважень на укладання перемир'я [171, с. 382 – 383].

У цей час радянські війська продовжували наступ. У ніч із 11 на 12 серпня 1920 р. у Седльцях відбулася офіційна зустріч польських парламентарів із представниками Червоної Армії. Підписана ними угода передбачала прийняття польської мирної делегації представниками Червоної Армії на території Седльце – Варшава 14 серпня 1920 р. [57, с. 282 – 283]. Радянське керівництво тоді вважало, що ще один натиск на «панську Польщу» – і перемога забезпечена.

На наступ Червоної Армії відповів польський народ національно-демократичним підйомом. Адже ще на початку липня 1920 р. у Варшаві головнокомандувач польської армії Ю. Пілсудський зробив заклик до власного народу: «Громадяни Польської Республіки, Батьківщина в біді. Вороги, які нас оточують з усіх боків, зібрали усі сили, щоб знищити здобуту кров'ю та працею польського солдата нашу незалежність... Ми повинні дати відсіч, як єдина залізна сила. Більшовицька пошесть має бути розбита. Єдність, згода і напружена робота нехай об'єднає всіх для спільної справи...» [42, л. 12] Такий вступ політичного лідера, на нашу думку, міг змусити замислитися пересічного громадянина польської держави.

Ю. Пілсудський підтримував силу волі армії такими ж закликами: «У момент цієї війни, солдати, ви не самі. Увесь народ не лише серцем і душою, але всіма своїми діями та працею стоїть за вами» [42, л. 14].

Польщі була надана військова, дипломатична та матеріальна підтримка з боку Франції, Великої Британії, Італії, США. У першій половині 1920 р. Англія, Франція та США постачили до Польщі 1494 гармати, 2,8 тис. кулеметів, 385,5 тис. гвинтівок, 42 тис. револьверів, близько 700 літаків, 200 бронемашин, 10 млн. снарядів, 3 млн. комплектів обмундирування, засоби

зв'язку та медикаменти. Радянські війська були ослаблені, понесли великі втрати, не вистачало боєприпасів, їх тили відстали на 200 – 300 кілометрів. Поповнені новими частинами та з'єднаннями, польські війська перейшли 16 серпня 1920 р. у контрнаступ під Варшавою. У боях на польській території 5 радянських армії було цілком розбито, решта понесла тяжкі втрати. Ініціатива перейшла до польських військ, які 21 серпня зайняли Брест-Литовський [171, с. 389].

За таких умов радянське керівництво оголосило про готовність до мирних переговорів. Переговори розпочалися 17 серпня 1920 р. у Мінську за несприятливих умов для радянської сторони. Однак у представленій радянською делегацією Декларації про основні умови миру не враховувалося військове становище і висувувалися вимоги, за якими Польща визнавалася переможеною у війні. На пропозицію керівника радянської делегації К. Данішевського зняти найбільш неприйнятні для польської сторони пункти, враховуючи «надзвичайно тяжке становище на фронті», Нарком закордонних справ РСФРР Г. Чичерін рекомендував не відмовлятися від вилучених вимог, продовжувати переговори, пропонувати польській делегації представити свої конкретні пропозиції з кожного пункту проекту. У територіальному питанні делегація РСФРР наполягала на проведенні радянсько-польського кордону відповідно до «лінії Керзона» з відхиленням на користь Польщі в районах Белостока та Холма (в Україні) [3, л. 4]. Польська сторона не погодилася, посиляючись на те, що запропонована лінія кордону збігається з лінією третього розподілу Речі Посполитої і ображає національні почуття поляків. За таких обставин керівник польської делегації Я. Домський заявив про наміри представити письмовий проект на радянські пропозиції, який буде узгоджено з польським урядом; 25 серпня 1920 р. виїхав у Варшаву [104, с. 425]. Як бачимо, компромісу на мінському етапі переговорів не було знайдено.

Перепочинок у переговорах польське керівництво використало для підготовки нового військового наступу та опрацювання суспільної думки західних країн. На засіданні надзвичайного органу влади Польщі – Ради

оборони держави (далі РОД) 11 вересня 1920 р. було розглянуто перспективи укладання миру з РСФРР. РОД висловилося за включення до складу Польщі Віленщини, Гродненщини та частини Мінської губернії, проведення східного кордону Польщі по лінії «німецьких окопів» [171, с. 397]. Це рішення було покладено в основу практичних дій польської делегації на переговорах у Ризі, які розпочалися 17 вересня 1920 р. Дипломатичні акції польської делегації були підкріплені активними військовими діями. 19 вересня 1920 р. польські війська перейшли в новий наступ, захопили Березу-Картузську, 23 вересня Волковиськ, а в кінці місяця – Пінськ. Одночасно на півдні Росії почався наступ на Врангеля [171, с. 397].

Радянський уряд був зацікавлений у найшвидшому підписанні миру. У військах Західного фронту масового характеру набуло дезертирство. Лише з 1 серпня по 15 жовтня 1920 р. на фронт було повернено більше 17 тис. дезертирів. Негативно налаштовані до радянської влади дезертири об'єднувалися в озброєні загони та наносили удари армійським тиловим комунікаціям. Мали місце відмови від виконання доручень. Керівник радянської делегації А. Йоффе отримав 23 вересня 1920 р. зашифровану телеграму В. Леніна, у якій вимагалось забезпечити «реальну гарантію миру в 10-денний термін» [66, с. 261]. А. Йоффе пропонувалося за необхідності йти на територіальні поступки полякам аж до лінії по річці Щара, Афінському каналу, річок Ясельда та Стир.

Така позиція радянського керівництва щодо територіального облаштування фактично виключала можливість участі в переговорах представників Білорусі. До того ж А. Йоффе занепокоїла ставка керівника уряду БНР В. Ластовського. Останній у своїй ноті від 7 вересня 1920 р. адресованій Г. Чичеріну, вимагав участі представників БНР у переговорах. А. Йоффе в телеграмі до Москви 14 вересня 1920 р. уточнив позицію радянського керівництва відносно представництва Білорусі [104, с. 427]. Стає зрозуміло, чому аж 10 вересня, а не раніше Військово-революційний комітет

БСРР видав мандат уряду РСФРР на проведення мирних переговорів із Польщею.

За таких умов рішення, які визначали долю Білорусі, приймалися на переговорах без участі її представників. Правда, 18 вересня 1920 р. згідно з телеграмою Г. Чичеріна до Риги виїхали голова Воєнревкому СРРБ О. Черв'яков [33, л. 3 – 13]. та секретар Воєнревкому І. Клішевський. За стіл переговорів їх не допустили через те, що польська делегація відмовилася визнавати правочинність представників Радянської Білорусі. На початку жовтня 1920 р. вони, розчаровані, повернулися до Мінська. Не допустили на переговори й делегацію БНР, яка 5 жовтня 1920 р. приїхала до Риги в складі голови ради В. Ластовського, міністра юстиції А. Цвікевича, секретаря Пігулевського. В офіційній заяві, зробленій представниками уряду БНР у зв'язку з недопущенням представників Білорусі до переговорів, відзначалося, що такий мир «білоруський народ не визнає для себе обов'язковим і буде змагатися з ним різними можливими способами» [64, с. 360].

Принципове значення для прискорення переговорного процесу в Ризі мала публікація заяви ВЦВК РСФРР від 23 вересня 1920 р. У ній офіційно проголошено, що радянське керівництво бере до відома заяву польської мирної делегації про неприйнятність для неї російсько-українських умов на етапі мінських переговорів [91, с. 44]. Пропонувалося до 5 жовтня 1920 р. підписати прелімінарні умови миру на основі принципу самовизначення для всіх областей, «територіальні межі яких підлягали оскарженню під час війни» підтвердження принципу незалежності України, Литви та Білорусі. ВЦВК висловив також думку визначити кордон із Польщею «значно далі на схід від лінії Керзона» [37, л. 29].

З метою прискорення переговорів радянська делегація 28 вересня 1920 р. представила новий проект прелімінарного договору, в основу якого було покладено Декларацію ВЦВК. Польська делегація наполягла на перепочинку, який затягнувся на декілька днів.

На польське керівництво тиснув уряд Франції. Керівництво останньої було занепокоєне тим, що укладання миру з Польщею надасть можливість Радянській Росії сконцентрувати сили для ліквідації військ Врангеля. Тому представник Франції у Варшаві наполягав на включення в проект перемир'я неприйнятної для радянського уряду вимоги демобілізації Червоної Армії. Уряд Франції в черговий раз фінансово підтримав Польщу [104, с. 427].

У свою чергу за ініціативою керівника англійської дипломатичної місії в Прибалтиці Таленса відбулося дві таємні зустрічі з А. Йоффе. Таленс від імені англійського уряду обіцяв зміцнити дипломатичний тиск на польський уряд та польську делегацію з метою прискореного укладення прелімінарного договору. Наслідком цього стала відмова уряду Англії надавати позику Польщі. Керівник польської делегації Домбські в час неофіційних зустрічей з А. Йоффе, про що останній невідкладно проінформував Г. Чичеріна, неодноразово підкреслював свою зацікавленість у позитивному вирішенні переговорів, погоджував найбільш прийнятні варіанти вирішення багатьох суперечних моментів. Так, під час приватної зустрічі 2 жовтня 1920 р. Домбські виявив бажання уряду залишити за Польщею залізницю Барановичі – Лунінець – Сарни – Рівне. Східний кордон Польщі на території Білорусі мав проходити приблизно між залізничною лінією Ліда – Барановичі та Мінськ – Жлобин [104, с. 428].

Був одночасно запропонований інший варіант вирішення територіального питання: встановлення східної межі Білорусі по лінії етнографічного розселення білорусів, а західної – приблизно по лінії Керзона, виведення радянських та польських військ на 25 верст від встановлених кордонів та самовизначення Білорусі на основі плебісциту, тобто створення буферу між Польщею та Росією [37, л. 24].

Радянське керівництво віддало перевагу першому варіанту. 5 жовтня 1920 р. після компромісного рішення питання про право вільного транзиту РСФРР до Литви та Німеччини була підписана домовленість та віддана в друк для публікації.

Повідомлення про укладення основних умов перемир'я викликало незадоволення серед частини польських керівних кіл. Міністр закордонних справ Є. Сапега заявив про зняття із себе будь-якої відповідальності за те, що відбувається в Ризі. Однак змінити ситуацію не вдалося.

12 жовтня 1920 р. о 19 годині 30 хвилин у великій залі палацу Чорноголових у присутності 80 журналістів із різних країн світу відбулася церемонія підписання договору про перемир'я та прелімінарних умов миру. Прелімінарним договором підтверджувалась незалежність України та Білорусі, затверджувалась лінія державного кордону між Польщею та радянськими республіками. Військові дії зупинялися через 6 діб після його підписання, тобто 18 жовтня 1920 р. [104, с. 428].

Незважаючи на підписання перемир'я, польські війська продовжували наступальні операції. Бої зав'язалися неподалік Мінська. 15 жовтня 1920 р. війська Польщі знову зайняли Мінськ, але 17 жовтня покинули місто, бо за умовами перемир'я столиця Білорусі залишалася за радянською стороною.

Тим не менш, польський уряд не залишив окупаційних намірів. З Прибалтики на Білорусь у район Турова та Давид-Городка було перекинуто сформовані в Естонії за згодою польського уряду військові формування С. Булака-Балаховича кількістю більше 10 тис. чоловік [313, с. 59]. За даними КП(б)Б їх налічувалося близько 16 тис. чоловік [42, л. 43]. 12 жовтня 1920 р. С. Булак-Балахович підписав угоду з білоруським політичним комітетом, який очолив П. Алексюк, заради виступу політичного характеру. БПК зобов'язався допомогти генералу в організації білоруської армії, той взамін повинен був передати БПК цивільну владу на зайнятій його військами території Білорусі [288, с. 25]. С. Булак-Балахович встановив також тісний контакт із Б. Савінковим, а також білоруськими національними діячами А. Адамовичем, В. Адамовичем, Ю. Сянкевичем, які передали до його розпорядження збройні загони організації «Зелений дуб» [104, с. 429 – 430]. На початку листопада 1920 р. армія С. Булака-Балаховича перетнула демаркаційну лінію й зайняла Петриків, Мозир, Речицю, Калинковичі.

Боротьбу з С. Булаком-Балаховичем вела 16-а армія, частина якої понесла значні втрати в попередніх боях із польськими військами. Загони С. Булака-Балаховича в захоплених місцевостях чинили розправи над радянськими робітниками, грабували місцевих жителів. Отримавши підкріплення, 16 листопада 1920 р. зобов'язані 16-ї армії перейшли в наступ. Протягом тижня «добровільна армія» була повністю розгромлена в районі Мозиря, Калинковичів, Речиці. Але панівною лишалася думка білоруських комуністів про те, що коли армія С. Булака-Балаховича розпорошилася, інша частина втекла до Польщі, то: «...частина старих балаховців не захотіла переходити до Польщі, і на чолі полковника Тяляпт-Келмі сховалася в Мозирських лісах» [37, л. 45].

Одночасно в Слуцькому повіті відбувалися події, які отримали пізніше назву «Слуцьке повстання». Слуцький повіт за умовами прелімінарного договору відходив до СРРБ. Керівники Слуцького БНК, більшість яких складали білоруси, вирішили скористатися нагодою та оголосити територію повіту, яку покидали польські війська, незалежною. Його голова П. Жаврид був направлений у Варшаву до «Найвищої Ради» за інструкцією [104, с. 429 – 430]. Польське командування під різними приводами відтермінувало вивід своїх військ із Случчини, розглядаючи її як своєрідний буфер. Як перший крок до проголошення самостійності Случчини комітет прийняв постанову про скликання з'їзду Случчини. Для підтримання порядку було організовано штаб міліції, на місцях створено волосні комітети. З'їзд Случчини, на який було запрошено представників усіх волостей та поселень повіту кількістю в 107 делегатів, відбувся 14 – 15 листопада 1920 р. [313, с. 129 – 130]. Після гарячих дискусій, під час яких лунали вигуки головним чином на адресу більшовиків та поляків, була прийнята резолюція, згідно з якою Слуцький повіт оголошувався незалежною територією Білоруської Народної Республіки. Нова Рада Случчини на чолі із суддею Слуцька В. Пракулевичем прийняла рішення про формування «першої білоруської бригади». Комісар Ради Жаврид віддав наказ про мобілізацію населення віком від 16 до 50 років

[104, с. 429 – 430]. З урахуванням незадоволення селян політикою продрозкладки була сформована бригада в складі двох полків кількістю близько 4 тис. чоловік. Бракувало озброєння, амуніції, військової підготовки, у тому числі бажання воювати. Білоруська військова комісія прислала на чолі з головою капітаном Якубецьким 12 офіцерів, більшість яких втекла. Командиром бригади було призначено капітана Антиповича, якого потім замінив штаб-капітан А. Сокіл-Кутиловський.

Після 2-го попередження командування радянської сторони польські війська 24 листопада 1920 р. покинули Слуцьк і відійшли за демаркаційну лінію. Також керівництво Слуцької Ради покинуло Слуцьк і розмістилося в нейтральній зоні в Семезаві (8 км від кордону). Початком бойових дій можна вважати 26 – 27 листопада 1920 р., коли 1-й Слуцький полк, а потім і 2-й Грозовський почали наступати на польові застави та варти 8-ї дивізії 16-ї армії. Тому після отримання згоди польського командування частину 16-ї армії було перевезено на нейтральну зону на 3 дні для очистки від антирадянських військових формувань. Після збройного зіткнення під Семезавом 6 – 7 грудня 1920 р. частина Слуцької бригади змушена була перейти польський кордон, після чого поляками було інтерновано 30 офіцерів та 400 солдатів [110, с. 8 – 9].

Скориставшись відступом частин 16-ї армії з нейтральної зони, решта Слуцької бригади знову почала наступ на радянські війська. Були захоплені міста Семезава, Визна. З метою ліквідації ситуації, що склалася, 19 грудня 1920 р. розпочалася операція 8-ї дивізії, унаслідок чого частина Слуцької бригади 28 грудня 1920 р. перейшла річку Лань на польську територію, де була інтернована [110, с. 8 – 9]. І батальйон бригади кількістю близько 400 чоловік залишився на нейтральній зоні, ведучи певний час партизанську боротьбу.

Як бачимо, слуцькі події набули характеру широкомасштабних бойових дій, не маючи підстави. Слуцьке збройне повстання можна кваліфікувати як один із білоруських епізодів польської зовнішньої політики. Воно

підтримувалося польським військовим командуванням, мінімум керівництвом 4-ї Польської армії [313, с. 101].

Визначальним фактором у взаємовідносинах Білоруської СРР із іншими радянськими республіками продовжували залишатися взаємовідносини з РСФРР. Важливу роль у їх формуванні відіграли російські зовнішньополітичні відомства. Часто вони посідали доволі вагомі позиції у відносинах з Білоруською республікою. Про це, зокрема, свідчить лист Наркомату закордонних справ РСФРР, направлений 3 листопада 1920 р. у Політбюро ЦК РКП(б) [110, с. 429 – 430]. Документ було присвячено організації в Білорусі радянського уряду. У ньому відзначалося, що «беручи до уваги офіційне визнання останніми за Паризьким договором незалежності Білорусі, необхідно було приступити до організації в ній радянського уряду. Відносини між Білоруською Радянською Республікою та РСФРР доцільно було б побудувати за українським зразком, тобто залишаючи Білоруську Республіку поза РСФРР, але фактично об'єднуючи цілу низку галузей державної діяльності так, як це вже зроблено щодо українського Раднаркому. Загалом відносини з Білоруссю могли б бути точною копією відносин з Україною. Необхідно, однак, підкреслити, що як Україна, так і Білорусь не входять до складу РСФРР. Для боротьби проти польського буферизму цю систему необхідно проводити з найбільшою послідовністю, не допускаючи ляпсуса» [104, с. 431].

Однак в особливо значущому для білоруського народу питанні про участь його представників на мирних переговорах у післявоєнному урегулюванні становища після завершення радянсько-польської війни 1919 – 1920 рр., російське урядове відомство із самого початку зайняло негативну позицію. Так, у протоколі засідання ЦБ КП(б)Б, яке відбулося 8 листопада 1920 р. і де обговорювалась доповідь В. Кноріна про поїздку до ЦК РКП(б) у справах Білорусі, констатувалося, що відносно участі делегатів у мирних переговорах у Ризі, то Красницький, у якого він був, після розмови по телефону з Г. Чичеріним сказав, що «тепер нема необхідності в цьому» [104, с. 431].

Цей факт свідчить про спробу керівників Білоруської СРР переглянути прийняте раніше рішення, коли 10 вересня 1920 р. Воєнно-революційний комітет республіки затвердив постанову про участь у мирних переговорах, згідно якої БСРР надавала РСФРР найширші повноваження для проведення мирних переговорів із Польщею з приводу визначення територіальних меж Білорусі. При цьому для захисту білоруських інтересів та самостійності республіки представником від БСРР на мирну конференцію призначався В. Ігнатовський. Однак ні його, ні інших представників Білоруської СРР не було допущено на цю конференцію, де вирішувалася доленосна проблема білоруського народу – територіальна [104, с. 429 – 430]. І вирішена була не на користь білорусів, а так як вигідно було радянському керівництву.

Таке становище було закріплено відповідною постановою II Всебілоруського з'їзду рад «Про підтвердження мандата РСФР на укладення мирного договору з Польщею». У ній констатувалася достовірність мандату, виданого Воєнно-революційним комітетом БСРР уряду РСФРР на право встановлення від імені БСРР кордонів, укладення миру і пов'язаних із цим договором економічних питань, про обмін військовополоненими та ін. [52, с. 572].

Після підписання прелімінарного договору знадобилося ще 5 місяців, щоб дипломати Польщі та Радянської Росії взаємовигідно вирішили більшість спірних питань. Лише 18 березня 1921 р. було підписано «почесний та заснований на взаємній згоді мир», як підкреслювалося в преамбулі договору, що не відповідало дійсності. До Польщі відійшла етнічна територія Білорусі розміром 98815 км² з населенням 3 млн. 171 тис. 627 чоловік. Це складало майже половину етнічної території Білорусі.

Білоруська нація та її етнічна територія були поділені на довгий час на три частини. Майже половина етнічної території відійшла до Польщі. Як суверенна держава Білоруська республіка існувала після «другого» проголошення в межах лише шести повітів (Бобруйського, Борисівського, Ігуменського, Мозирського, частково Мінського та Слуцького) колишньої

Мінської губернії. Її площа становила 52,4 тис. км², а населення – 1 млн. 544 тис. чоловік. Фактично здійснився з деякими історичними метаморфозами так званий малий план Ю. Пілсудського щодо білорусів, у якому він вважав доцільним підтримання «білорусизму», але на території Мінщини як буфера проти Росії.

Розуміючи всю складність ситуації, у якій опинилася білоруська держава, радянське керівництво нічого не робило для того, щоб повернути східні етнічні землі. Про це свідчить зміст тексту обговорення на засіданні Центрального Бюро КПБ від 11 листопада 1920 р. питання «Про територію Білорусі». Обговорювалося питання території. Воно враховувало політику Польщі, прагнення Ю. Пілсудського використати військові формування С. Булака-Балаховича за зразком корпусу Жаліговського в Литві,^{*} враховуючи відносини ЦК БПС-Р щодо територіального питання відповідно до рекомендацій ЦК РКП(б). Причому з Москви просили надати детальну інформацію [30, л. 50]. О. Червяков змушений був констатувати у своєму виступі, що «серед населення простежуються, правда неясно, тенденції до незалежності. Білоруське населення не терпить поляків, але особливої любові не відчувається і до комуністів» [104, с. 429 – 430]. Тому була занепокоєність, щоб цю ситуацію не використала БПС-Р. Панувала думка, що населення територій, які могли бути долучені до Білорусі, «звикли до РСФРР, а приєднання населення цих місцевостей буде перешкоджати будівництву радянської влади та розігріє апетит у балаховичів» [104, с. 429 – 430].

Учасники засідання прийшли до порозуміння «вважати необхідним існування Радянської Республіки Білорусь у її сучасних кордонах. Питання про розширення Білорусі вважати несвоєчасним». Позиція секретаріату Центрального бюро КП(б)Б В. Кноріна восени 1920 р. у питанні територіальної цілісності Білорусі різко відрізнялася від його позиції в січні 1919 р. Заява зроблена Центром на адресу В. Кноріна, як і деяких інших

^{*} 8 жовтня 1920 р. генерал Л. Жаліговський за таємним наказом Ю. Пілсудського організував «бунт» литовсько-білоруської дивізії польських військ: захопив Вільно, проголосив створення особливого державного утворення – Середньої Литви.

членів ЦБ КП(б)Б, була врахована. На позицію В. Кноріна в суб'єктивно-психологічному аспекті вплинуло отримання напередодні обговорення цього питання телеграми секретаря ЦК РКП(б) М. Красінського від 5 листопада 1920 р. В. Кнорін запрошувався на партійну службу до Москви на посаду завідувача секретно-оперативного відділу ЦК РКП(б), причому йому дозволялося «взяти із собою з Білорусі декількох товаришів». Однак білоруське питання не сходило з порядку денного партійно-радянського керівництва РСФРР. Переговори про мир із Польщею не були завершені. Територіальні межі Білорусі не визначено [334, с. 87].

Через тиждень після обговорення питання на засіданні Центрального бюро ЦК(б)Б, 17 листопада, в Центральному Комітеті РКП(б) відбулася нарада з білоруського питання. На нараді були присутні від Білорусі О. Червяков, В. Кнорін. Першим серед інших було розглянуто питання про території Радянської Білорусі. У прийнятій постанові констатувалося: «визнати на цьому етапі несвоєчасність вирішення цього питання». Позначилася позиція Наркому закордонних справ Г. Чичеріна, яка напередодні засідання в листі секретарю ЦК РКП(б) М. Красінському була висловлена в небажанім приєднанні «до території Білорусі будь-яких частин Вітебської чи Могильовської губерній». «Ми ще не знаємо, – говорилося далі, – через які перешкоди може пройти доля Білорусі...» [104, с. 435]. Позиція Наркому закордонних справ РСФРР суперечила об'єктивному процесу розвитку білоруської нації, державотворчим процесам, що відбувалися в країнах Східної Європи на початку XX ст. І лише після підписання Ризького мирного договору 18 березня 1921 р. територія Білорусі була визначена. Поділена на три частини. Тепер вона була обмежена однією Мінською областю із шістьма прилеглими повітами. Саме там і проходив подальший своєрідний процес державотворення і боротьба за повернення територій в майбутньому. Однак, незважаючи на територіальні втрати під час польсько-радянського протистояння, була утворена та юридично визнана міжнародною спільнотою білоруська державність. Сподівання радянського керівництва

щодо перемоги над Польщею і всеохоплюючого революційного вибуху в Європі не справдилися. Білорусь у радянських планах розглядалася, головним чином, як плацдарм для розгортання військових операцій проти Польщі.

Отже, повторне проголошення СРРБ 31 липня 1920 р. стало закономірно обумовленим процесом. З одного боку, це було продовженням практичної реалізації курсу на самовизначення білоруської нації, що відстоювали в роки війни О. Червяков, який очолив радянський відділ Реввоєнради Західного фронту, та його однодумці. З іншого боку, не було фактичного визнання радянським керівництвом помилковості створення Литовсько-Білоруської СРР, яка юридично припинила існування після укладення російсько-литовського договору 12 липня 1920 р.

Політичне та військове становище білоруських земель у зазначений період було складним. Після підписання прелімінарного договору радянсько-польські відносини не набули дружнього характеру. Польща не змінила свої плани відносно східної політики. Заборона вести відкриті військові дії спонукали Польщу до інших форм протесту: білогвардійських формувань, ставки на партизанські загони та їхні методи боротьби за сферу впливу. Кожна сторона бажала позитивного вирішення проблеми, а білоруські землі залежали від їхніх міжнародних зазіхань.

4.2 Радянська Білорусія в системі міжнародних відносин

Вивчення історії формування радянської державності в білоруських землях неможливе без докладного розгляду її взаємовідносин із сусідніми країнами. Польсько-радянська війна 1919 – 1920 рр. відобразила серйозні порушення суверенності БСРР. На початку 1921 р. правовим чином було оформлено поділ етнічних білоруських земель між полярними в політичних відносинах державами: Радянською Росією, БСРР та Польською республікою. Вказані історичні події зумовили виникнення складних проблем при державотворенні для білоруського народу в першій половині XX ст.

Політика міжнародного впливу на становлення радянської державності в Білорусі викликає зацікавлення дослідників через велику кількість невисвітлених в історії подробиць.

Однією з таких проблем була участь білоруської делегації на мирних переговорах у Ризі. Зі сторони РСФРР залишалася незмінною негативна позиція щодо участі білоруських представників на переговорах [33, л. 3; 5; 13]. Так було й з іншим комплексом значущих питань у взаємовідносинах двох радянських республік. Про це, зокрема, свідчить лист Наркому закордонних справ РСФРР Г. Чичеріна в Політбюро ЦК РКП(б) про взаємовідносини Білорусі та РСФРР. У листі від 30 грудня 1920 р. зазначалося, що О. Червяков, голова Білоруського Раднаркому, вказував на досить скрутне становище Білорусі через невизначеність у взаємовідносинах із РСФРР. Прохання та звернення білорусів в установи РСФРР не мали позитивних результатів, адже приводом для відмови була їхня приналежність до іншої держави. У БСРР серед селянських мас значно зріс самостійницький рух. О. Червяков пропонував застосувати до Білорусі аналогічну систему заходів, яка діяла в РСФРР щодо України. Необхідною умовою було питання компромісу із самостійницьким рухом у Білорусі, «оскільки за інших обставин, нею заволодіють інші» [104, с. 443]. Однак права участі білорусам на Ризькій конференції надано не було. У ЦК РКП(б) зупинились на використанні мандата, наданого Білоруським урядом РСФРР, та підтвердженого Білоруським з'їздом Рад. «У разі появи безпосередньо білоруської делегації в Ризі вона там переверне всі наші дипломатичні комбінації» [104, с. 443]. НКВС погодився з обмеженням на конференції. У майбутньому планувалося встановити відносини з Білорусією за зразком України, але з врахуванням того, що до складу Білорусі входило лише кілька повітів, а не 12 губерній, як в Україні. Відповідно державний апарат мав бути спрощеним. У Харкові діяли постійні представники московських комісарів, а в Мінську «достатньо тимчасових заїздів представників Москви» [59, с. 240 – 241].

Згідно з постановою Г. Чичеріна, яка містилася у вказаному вище листі, 5 січня 1921 р. ЦК РКП(б) прийняв резолюцію «Про взаємовідносини Білорусі з РСФРР» [104, с. 443]. Розробка договору з БСРР була доручена федеральній комісії на чолі з Л. Каменєвим і з участю Наркомзамсправ та Білоруського Раднаркому.

Договір про взаємовідносини Білоруської СРР із Російською Федерацією було підготовлено й 16 січня 1921 р. підписано в Москві. Він отримав назву «Договір про військовий та господарський союз між РСФРР та БСРР» [59, с. 243]. У ньому констатувалося, що уряд Російської Федеративної Радянської Республіки, з одного боку, та уряд Соціалістичної Радянської Республіки Білорусь – з іншого, виходячи з проголошеного великою пролетарською революцією права народу на самовизначення, визнаючи незалежність та суверенність кожної із сторін, які домовлялися, та усвідомлюючи необхідність об'єднання своїх сил із метою оборони, а також в інтересах їх господарського будівництва, вирішили укласти цей союзний робітничо-селянський договір [59, с. 243].

На початку договору, у статті № 1, було зазначено, що обидві республіки «вступають між собою у військовий та господарський союз» [59, с. 243]. При цьому в статті № 2 наголошувалося, що «обидві держави вважають за необхідне оголосити, що всі загальні обов'язки, які вони надалі беруть на себе у відносинах з іншими державами, можуть бути обумовлені лише загальними інтересами робітників та селян, що укладали цей союзний договір республік, а факт приналежності території СРРБ до колишньої Російської імперії для СРРБ не передбачає жодних зобов'язань відносно будь-кого» [59, с. 243]. Таким чином, РСФРР забезпечувала собі авторитет у сфері зразкових взаємовідносин із радянськими республіками.

Для оптимізації роботи у статті № 3 договору передбачалось об'єднання таких комісаріатів: 1) військових і морських справ, 2) Вищу раду народного господарства, 3) зовнішньої торгівлі, 4) фінансів, 5) праці, 6) шляхів сполучення, 7) пошти та телеграфів. До того ж, наголошувалося,

що об'єднані народні комісаріати обох республік повинні увійти до складу Ради Народних Комісаріатів РСФРР та мати в Раді народних комісарів СРРБ своїх уповноважених. Останні мали затверджуватися та контролюватися Білоруським центральним виконавчим комітетом та з'їздом Рад. Однак існувало уточнення, що керівництво та контроль об'єднаних комісаріатів повинні здійснюватися через всеросійські з'їзди Рад депутатів робітничих, селянських та червоноармійських, а також і Всеросійський центральний виконавчий комітет, у який СРРБ надсилає своїх представників на основі постанови Всеросійського з'їзду [59, с. 243]. Таким чином, Радянська Росія правомірно контролювала білоруську республіку, своєчасно підготувавши для цього юридичне підґрунтя.

Укладений договір передбачав регламентацію діяльності органів Білоруської республіки з боку відповідних структур РСФРР. Наприклад, «командирування своїх представників СРРБ повинна була узгоджувати на Всеросійському з'їзді». Беручи до уваги час укладання цього договору – початок 1921 р., період, коли були закінчені активні військові дії та відбувався перехід до мирного будівництва, слід звернути увагу на нерівноправному характері взаємовідносин між двома радянськими республіками.

Порівнюючи зазначений документ із договором про військовий союз між радянськими республіками, що був укладений 1 червня 1919 р. [138, с. 353 – 355], бачимо проект створення нових об'єднаних комісаріатів пошти та телеграфів, а також зовнішньої торгівлі. Це є свідченням того, що розширення взаємовідносин зорієнтовано на мирну співпрацю, відновлення зруйнованого господарства [138, с. 353 – 355]. Договір не лише підтверджував укладений раніше військовий союз, але й доповнював його більш широкими господарськими відносинами.

24 березня 1921 р. у Москві було засновано Уповноважене представництво Білоруської СРР при Раді Народних Комісарів РСФРР [104, с. 445]. Його створили на основі Договору про військовий та господарський

союз. Ініціативу проявила білоруська сторона. Завданням цього органу було представництво білоруських державних інтересів в уряді РСФРР. Цей орган також виконував функції об'єднавчої ланки у відносинах РНК БСРР із відповідними структурами іноземних країн, візував паспорти осіб, які прибували на територію Білоруської республіки.

У свою чергу інтереси РСФРР у БСРР представляв російський консул, хоча Народний комісаріат іноземних справ Росії не поділяв думку про відкриття в себе консульських установ радянських республік. Консульське представництво, яке було нижчим за Уповноважене представництво, ілюструвало ставлення російської сторони до характеру взаємовідносин між радянськими республіками.

Показовим є факт, що саме в цей час, у середині 1921 р., у БСРР був створений Народний комісаріат закордонних справ, хоча спроби його формування були зроблені ще на початку існування республіки. Однак Рада народних комісарів Білоруської СРР затвердила це Положення лише 22 серпня 1921 р. Воно було досить розгорнутим і всебічно регламентувало діяльність цього відомства. На початку документа було вказано, що НКВС «є органом уряду БСРР, який всебічно реалізує відносини республіки з державами та народами, що не входять до складу Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки» [104, с. 445]. На основі вищевикладеного матеріалу, можна говорити про те, що РСФРР послідовно втілювала ідею державності та контролю в Білорусі за радянським зразком.

Що стосується відносин із республіками, які входили до складу Радянської Федерації, то такі здійснюватися на основі спеціально розробленої Федеративної Конституції.

Незважаючи на те що взаємовідносини між Білоруською СРР та РСФРР з початку 20-х років формувалися на федеративних основах, спостерігалася тенденція до встановлення автономії. Це було закладено ще рішенням III з'їзду КП(б)Б у листопаді 1920 р. Зводилося це до того, що державно-правовий статус БСРР визначався таким чином: «Білорусь як Соціалістична

Радянська Республіка одночасно є складовою частиною РСФРР, і усі органи в області загальних заходів повинні бути підпорядковані відповідним комісаріатам РСФРР, але мати певну свободу у сфері вирішення питань місцевого життя, у яких вони повинні керуватися ЦВК та Раднаркомом Білорусі». Це гостро суперечило пунктам Декларації, яка була прийнята 31 липня 1920 р. та проголошувала незалежність БСРР [138, с. 395], але досить обмежувала БСРР у правах на законодавчо закріпленому рівні.

Певне розмежування функцій між державними органами Російської Федерації та Білоруською республікою було зроблено у зв'язку з підписанням 16 січня 1921 р. Договору про військовий та господарський союз між ними. Тим не менш, поступово на Білоруську СРР стали автоматично поширюватися рішення вищих російських партійно-державних органів влади – ЦК РКП(б), ВЦВК та РНК. Це призвело до того, що основні напрями життєдіяльності БСРР – фінансова, військова, транспортна, зовнішньополітична – усе більше регламентувалася керівними структурами РСФРР [138, с. 445]. Такий характер поведінки з боку РСФРР щодо республік був закономірним та завчасно спланованим.

Таке становище з наростаючими елементами підпорядкованості та деякими спробами самостійного функціонування з боку Білоруської СРР спостерігалось і на початковому етапі після укладання Ризького мирного договору та поділу білоруської території. За таких умов уряд Білоруської Республіки робив як узгоджені з РСФРР та Українською СРР, так і самостійні заходи відносно вирішення суперечливих питань із Польщею. 1 червня 1921 р. представниками РСФРР, УСРР та БСРР, а також Польщі в Мінську був підписаний протокол про погоджувальні комісії з ліквідації прикордонних інцидентів [59, с. 262 – 263]. Інтереси білоруської сторони спочатку представляла РСФРР, а з жовтня 1921 р. Білоруська республіка почала діяти самостійно. Ця поступка була вимушеним кроком РСФРР перед країнами світу.

З метою збереження суверенітету БСРР її Народний комісаріат закордонних справ на початку 20-х рр. неодноразово намагався відстоювати власні позиції. Про це, зокрема, свідчить лист заступника Наркому закордонних справ БСРР А. Бурбіса Наркому закордонних справ РСФРР Г. Чичеріну «Про доцільність вирішення питань, які стосуються Білорусі, безпосередньо її діяльності» [59, с. 291]. У ньому вказувалося, що змішані комісії на території БСРР, пов'язані лише через своїх головних посадових осіб та працюють відособлено від уряду Білоруської Республіки. Нема інформаційного зв'язку навіть у питаннях, які безпосередньо стосуються Білорусі. Наркомзамсправ Білорусі вважав доцільним у випадку неможливості встановлення контактів іншим шляхом ввести до складу комісій своїх представників, які сприяли б встановленню цього контакту [59, с. 291]. Спроби з боку білорусів були обережними, але мали достатньо аргументовані позиції для більшої самостійності.

Однак реальні події свідчили, що на практиці повноваження Білоруської СРР у взаємовідносинах із РСФРР були вкрай обмеженими. Достатньо згадати телеграму керівника розвідки з надзвичайних справ Білоруського Західного округу Наркомату закордонних справ Білорусі, надіслану 3 грудня 1921 р. У ній відзначалося, що паспорти, які видаються білоруським наркомзамсправом, вважаються несправжніми без візи НКВС РСФРР [61, с. 290]. Усі дії білорусів чітко контролювалися ЦК РКП(б).

Основною проблемою у взаємовідносинах Білоруської СРР із РСФРР на початку 20-х років XX ст. була проблема повернення східнобілоруських територій. Із закінченням громадянської війни, іноземних військових інтервенцій, переходом до мирного будівництва та відновлення господарства вона стає нагальною для білоруської сторони. Тому урядові установи, офіційні особи, представники громадськості періодично порушували це питання з метою його вирішення. Серед цих спроб – записка Наркомату іноземних справ БСРР про необхідність урегулювання питання східних кордонів Білоруської Республіки від 15 вересня 1922 р. У ній констатувалося,

що НКВС БСРР визнає необхідним врегулювання питання про східні кордони Білоруської Республіки на підставі об'єднання її з Гомельською, Вітебською та частиною Смоленської губерній. Пропонувалося поставити його на обговорення і після вирішення подати у формі міжнародного договору. При цьому зверталася увага на те, що необхідність вирішення вказаного питання не передбачалося жодним з укладених із РСФРР договорів та погоджень. У записці наводилися аргументи з економічного, культурного, зовнішньополітичного та інших напрямків життя щодо вирішення цієї проблеми в інтересах білоруського народу та його державності [104, с. 446]. Білоруське питання залишалося відкритим для НКВС БСРР, а його вирішення, як завжди, відкладалося на невизначений термін.

Отже, взаємовідносини Білоруської СРР з іншими радянськими республіками в перші роки більшовицької влади характеризувалися становленням співпраці в різних галузях – військовій, господарській, дипломатичній, політичній. Принциповим завданням у цьому процесі було збереження свого суверенітету, території, адміністративних та інших прав.

Нагальним є висвітлення білорусько-німецьких відносин у контексті тогочасної міжнародної ситуації та визначення головних геополітичних інтересів згаданих країн.

Німеччина після Версальського договору зайняла позицію очікування щодо Радянської Росії. Вона сподівалась на дипломатичну домовленість із країнами-переможницями про розподіл вигідних ринків у Східній Європі. Однак ситуація не змінилась. Німеччина була змушена переглянути свої плани. 19 квітня 1920 р. вона підписала договір із РСФРР про повернення на батьківщину військовополонених та громадян з обох сторін. А 6 травня 1921 р. було укладено додаткове погодження до цього договору. Увага зосереджувалася на тому, «що уряди обох сторін приймають на себе зобов'язання в найкоротший час провести повернення на батьківщину військовополонених та цивільних інтернованих» [163, с. 139 – 140].

Також були затверджені права контролюючих органів з обох сторін, які повинні були стежити за виконанням підписаного погодження. Уряд Німеччини гарантував припинення безчинств німецьких військових над військовополоненими. Після цього радянсько-німецькі взаємовідносини набули більшого значення та розвитку. За вимогою широких кіл німецької спільноти 18 лютого 1921 р. було підписано ще один радянсько-німецький протокол, а потім 6 травня того самого року його було доповнено. У майбутньому це призвело до підписання радянсько-німецького погодження. Останнє стало фактично визнанням Німеччиною радянського уряду та стало важливим кроком на шляху до укладання Рапалльського договору, що знаменувало зовнішньополітичну перемогу РСФРР, адже було прорвано політичну блокаду навколо останньої та союзних республік.

У підписаному 16 квітня 1922 р. в Рпалло договорі між РСФРР та Німеччиною інтереси Білорусі не враховувалися [59, с. 305 – 309]. Так, у статті 1 РСФРР та німецька держава взаємно відмовлялися від відшкодування воєнних витрат та збитків. Таким чином, унаслідок підписання Рапалльського договору БСРР як найбільш постраждала від воєнних подій Першої світової війни на своїй території компенсації від Німеччини не отримала.

Статті 2, 3, 4 Рапалльського договору передбачали взаємовигідні дипломатичні відносини між РСФРР та Німеччиною [81, с. 563 – 566]. В цілому, Рапалльський договір характеризувався з німецької сторони як такий, що підписаний із Радянською Росією. Його статті не поширювалися на дипломатичні відносини з БСРР. Очевидно, що німецькі урядові кола, підписуючи Рапалльський договір, не надавали особливого значення існуванню суверенної БСРР і не прагнули налагоджувати з її урядом будь-яких політичних відносин. Ця обставина викликала необхідність змінити ситуацію, що склалася. Адже законодавчо БСРР мала право на самостійну дипломатичну діяльність.

Реалізацію зовнішньополітичних зносин розпочав уповноважений представник РСФРР М. Крестинський на врученні в 1922 р. вірчої грамоти

рейхпрезиденту Німеччини Ф. Еберту. М. Крестинський підкреслив у своїй доповіді, що «наступним кроком, який буде відповідати економічним інтересам обох країн, могло б бути поширення умов щойно затвердженого погодження на республіки, що знаходяться в єдиному робітничо-селянському союзі РСФРР» [56, с. 658 – 662]. У відповідній ноті Ф. Еберт приєднався до цієї пропозиції. 5 листопада 1922 р. відбулася досить важлива подія в зовнішньополітичних відносинах Білорусі та Німеччини. У Берліні було підготовлено та підписано з радянської сторони – уповноваженим представником РСФРР М. Крестинським, а з німецької – керівником східного відділу МВС Німеччини А. фон Мальценом додатковий договір про поширення на союзні з РСФРР республіки (у тому числі і на БСРР) умов Рапалльського договору. У статті 1 вказаного документа зазначалося, що договір, який укладено 16 квітня 1922 р. в Рапалло між Німеччиною та РСФРР, повинен мати відповідні застосування у взаємовідносинах між БСРР як союзною з РСФРР та німецькою державою. Далі стаття 3 зазначеного документа вказувала, що громадяни кожної із сторін, що домовлялися, та перебувають на території іншої країни, мають змогу користуватися правовою охороною їхньої особистості відповідно до міжнародного права та спільних законів держав, у яких вони перебувають. У свою чергу німецьким громадянам, які були направлені на територію Білорусі або які вже там перебували, гарантувалася недоторканність будь-якого майна, що вони привозили із собою, а також придбаного на території Білорусі [56, с. 658 – 662]. Стаття 4 даного договору вказувала, що уряд БСРР мав право відкривати на території Німеччини в тих пунктах, де розміщувалися їхні дипломатичні представництва чи консульства, державних торгових бюро, які користувалися такими самими правовими положеннями, як Російське торговельне представництво в Німеччині. У цьому випадку зазначені уряди повинні визнати для себе обов’язковими юридичні дії, здійснені керівниками їхніх торговельних бюро чи уповноваженими цих керівників, оскільки уповноважені діяли в межах наданих їм повноважень [56, с. 658 – 662].

У статті 5 з метою покращення процесу економічних відносин між союзними з РСФРР державами та німецькою державою були встановлені такі положення:

– договори, що уклалися між урядами держав, союзних із СРФРР, чи згаданих у статті 4 їх державними торговими агентствами, чи фізичними або юридичними особами, або фірмами, що належать до цих держав, з однієї сторони, та німецькими громадянами, юридичними особами, чи фірмами, з іншої сторони, так само як і економічні наслідки цих договорів підлягають діям законів тієї держави, у якій договір укладався та підзвітні юрисдикції тієї держави. Ця постанова не поширюється на договори, які були укладені до вступу в силу чинного Договору;

– договори, що згадані під цифрою 1, можуть містити в собі погодження про третейський суд. У них на рівних умовах може бути обговорено підкорення юрисдикції судів однієї з держав, що домовляються.

У 6-й статті вказаного договору йшлося про те, що держави, які в союзі з РСФРР (у тому числі і БСРР), дозволяють особам, які користувалися правом німецького громадянства, але втратили його, а також їхнім дружинам та дітям виїзд за кордон, якщо доведено, що вони переселяються в Німеччину.

Досить важливе значення мала стаття 7. Вона проголошувала: «Уряди обох Сторін та робітники, зобов'язані утримуватися від будь-якої агітації чи пропаганди проти уряду або державних установ країни, у якій вони перебувають» [56, с. 658 – 662].

10 листопада 1922 р. ЦВК БСРР ратифікував це погодження. А 31 серпня 1923 р. воно було затверджено рейхстагом. Обмін ратифікованими грамотами відбувся в жовтні 1923 р.

Підписання цього договору відкривало широкі можливості для встановлення та розвитку на новому рівні політичних, дипломатичних та економічних відносин.

У ноті рейхсканцлера Німеччини Ф. Вірта уповноваженому представнику РСФРР у Німеччині М. Крестинському у зв'язку з умовами виконання Рапалльського мирного договору вказувалося, що німецький уряд підписанням договору від 5 листопада 1922 р. юридично визнав уряд БСРР і відповідно погоджувався укласти з нею дипломатичні та консульські відносини ще до ратифікації даного договору [56, с. 658 – 662].

У жовтні 1921 р. Білвнешторг – юридична особа, яка представляла БСРР на міжнародній арені у сфері зовнішньої торгівлі та економічної співпраці, провів переговори з німецькою фірмою «Пфайфер і Снайдер» про постачання товарів, необхідних для обох сторін [123, с. 46]. Переговори пройшли досить успішно та мали хороші результати для обох країн. Про взаємовигідний характер білорусько-німецької співпраці в 1921 р. свідчив той факт, що німецька фірма «Ост-Вест» також відкрила в БСРР свої представництва. Наступним кроком у відповідь із боку Білорусі було відкриття в березні 1922 р. представництва Білвнешторга в Німеччині.

Торговельне представництво БСРР відкрилося в Берліні лише після того, як було підписано так званий торговельний договір.

Разом із господарськими білорусько-німецькі відносини розвивалися і в культурній сфері. 1921 р. німецька сторона отримала від білоруського уряду замовлення на виготовлення підручників з арифметики, алгебри, граматики. у тому числі й «Граматики» Б. Тарашкевича, «Алгебри» (ч. 1) А. Круталевича. У Берліні також було видано дві книги Т. Гартного (Д. Жилуновича), вірші «Песні праці і змагання» та роман «Сокі ціліны», «Казакі» Я. Коласа. Усього в 1921 – 1922 рр. в Німеччині було опубліковано для Білорусі дев'ять книг загальним накладом 131 тис. екземплярів [123, с. 46 – 52]. У 1919 – 1922 рр. відбувався процес налагодження єдиної зовнішньої політики для всіх радянських республік. Це знайшло своє відображення в укладанні між республіками ряду погоджень із НКВС РСФРР, спільній участі в договорах та конференціях, постійному погодженні основних аспектів зовнішньої політики між республіками та РСФРР через своїх уповноважених

представників. Єдина зовнішньополітична доктрина для республік СРСР визначала більшою мірою їх формальну участь у багатьох міжнародних політичних акціях.

На початку 20-х рр. XX ст. БСРР фактично залежала від тієї політики, що розроблялася московським керівництвом. Самостійні кроки БСРР на міжнародній арені, у тому ж числі й у відносинах із Німеччиною, такою політикою не передбачалися. Навпаки, вони прямо контролювалися і навіть регламентувалися до найменших деталей із боку управління уповноважених Наркому іноземних справ Радянської Росії при уряді БСРР. Білоруська республіка просто не мала змоги розширити коло співпраці з Німеччиною, оскільки не мала самостійної зовнішньої та культурної політики. І саме цей фактор обумовив ігнорування БСРР на зовнішньополітичній арені з боку Німеччини, яка віддавала перевагу налагодженню відносин, перш за все, з РСФРР.

Як зазначав О. Тихомиров (в. о. завідувача відділом загальної історії нового і новітнього часу Інституту історії Академії наук Білорусі, кандидат історичних наук, доцент): «...у листопаді 1922 р. Німеччина офіційно визнала білоруську державу у формі БСРР. Визнання Білоруської СРР об'єктивно виводило білорусько-німецькі відносини на новий рівень, проте міждержавного розвитку не відбулося, оскільки в грудні того самого року БСРР увійшла до складу Союзу РСР і передала повноваження частиною здійснення зовнішньої політики загальносоюзним органам» [310, с. 99].

Підсумком військово-політичного та економічного розвитку РСФРР, УСРР, ЗСФРР та БСРР стало об'єднання їх в єдиний союз. 30 грудня 1922 р., внаслідок створення СРСР, БСРР увійшла до цього союзу.

Таким чином, можна зробити висновки про те, що на початку 20-х років XX ст. фактично вся зовнішньополітична діяльність Білоруської Республіки контролювалася та регламентувалася з боку управління уповноважених Наркому іноземних справ СРСР при уряді БСРР. Білорусь розглядалася Німеччиною як невід'ємна частина єдиної та неподільної

Радянської Росії. І лише після підписання 5 листопада 1922 р. додаткового договору про поширення на союзні РСФРР республіки умов Рапалльського мирного договору з боку Німеччини Білорусі було надано певні можливості для налагодження політичних, економічних та культурних відносин. Входження останньої до складу СРСР та передача функцій від Наркому іноземних справ БСРР до НКВС РСФРР призвело до обмеження дипломатичних відносин Німеччини та Білорусі. Остання хоч і була юридично визнана, але не сприймалася серйозно Німеччиною в політичному аспекті.

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що за Ризьким мирним договором, який підписали делегати від Польщі, РСФРР та УСРР, майже половина білоруських земель залишились окупованими. Але договір юридично закріплював незалежність Білорусі, надавав білорусам певні гарантії існування держави у межах Польщі. Однак, згідно договору були визначені східні кордони, що підтверджувало унітарну основу Польщі.

З перших років існування взаємовідносини Білоруської СРР із іншими радянськими республіками сприяли становленню національної державності. Все це сприяло відновленню зруйнованого господарства та культурного розвитку. Провідна роль у цих відносинах БСРР належала РСФРР. Для зміцнення відносин між БСРР, Радянською Росією та іншими республіками вагоме значення відіграло укладення 1 червня 1919 р. договору про військовий союз та підписання 16 січня 1921 р. договору про військовий та господарський союз з Радянською Росією. Але, навіть, зважаючи на рівноправний характер відносин, які були сформульовані у цих документах, простежувалася певна підпорядкованість російським інтересам. Однак, білоруське керівництво та громадські діячі прагнули відстоювати територіальні та інші інтереси БСРР.

4.3 Вхідження БСРР до складу Радянського Союзу та обмеження її державних повноважень

Відносини між радянськими республіками в перші роки їх існування визначалися тенденцією до розширення та зміцнення діяльності у військовій, господарській, культурній, дипломатичній та інших сферах. За військово-політичних умов такий зв'язок був актуальним. На це впливала російська історична традиція, тобто досить тривале перебування більшості народів, у тому числі білоруського, у складі Російської імперії, господарчі та інші зв'язки, що мали місце в цій державі.

До того ж, більшовицька партія, прийшовши до влади та проголосивши, насамперед, із політичним розрахунком права націй на самовизначення аж до відділення та створення самостійних держав, зовсім не мала на меті виконувати ці заклики у повному обсязі. Хоча певну гнучкість у вирішенні проблеми національних взаємовідносин було проявлено. Розгортався процес організації національно-державних утворень на радянській основі.

Ініціатором у цих відносинах виступала Радянська Росія, де співіснування багатьох різних народів мало давню історію. Метою більшовицької партії ставало поширення цієї практики на інші національні регіони. Не випадково вже із самого початку існування радянської влади в Декларації прав робітничого та експлуатованого народу, прийнятої Всеросійським Центральним Виконавчим Комітетом та затвердженої в січні

1918 р. III Всеросійським з'їздом Рад, підкреслювалося: «Радянська Російська Республіка засновується на базі вільного союзу вільних націй, як федерація радянських національних республік» [297, с. 8].

Термін «союз» у цьому документі стосовно Радянської Росії, у подальшому стане формою та змістом нового, більш широкого державного утворення, увійде в його назву і буде визначати характер взаємовідносин між «великими» та «малими» народами як на російській, так і на інших суміжних територіях. Протягом перших років радянської влади він неодноразово використовувався в документах різних рівнів.

Це було характерно і для Білоруської СРР. У Декларації I Всебілоруського з'їзду Рад про встановлення тісного федеративного зв'язку між Радянською Білорусією та РСФРР, прийнятої 2 лютого 1919 р., зазначалося те, що робітники та селяни Білорусі усвідомлювали, що вони є частиною «великої пролетарської армії», що без тісного союзу з робітниками та селянами всіх радянських країн їм не закінчить будівництво нового вільного життя, не завершить розпочатих соціалістичних перетворень [104, с. 448]. Не всі однаково оцінювали ідейні заклики агітаторів з РСФРР, але присутні на I Всебілоруському з'їзді попередньо інформовані про роль новоствореної БСРР у федеративному зв'язку з РСФРР.

Для здійснення вищезазначеного та інших завдань I Всебілоруський з'їзд Рад прийняв рішення розпочати переговори з Російською Радянською Республікою про встановлення федеративних зв'язків між нею та радянською Білорусією. Для реалізації мети було обрано відповідальну комісію. Враховуючи тісний зв'язок та залежність, які існували між робітниками та селянами всіх частин колишньої Російської імперії, з'їзд висловив думку, що «лише вільний добровільний союз працівників усіх тепер незалежних радянських республік забезпечить тріумф робітників та селян у їхній боротьбі з рештою капіталістичного світу» [104, с. 446]. Тому з'їзд звернувся до усіх братніх незалежних соціалістичних республік із пропозицією перейти до переговорів про встановлення федеративного зв'язку з радянською Росією.

«Тільки об'єднавшись та згуртувавшись в одну робочу сім'ю, робітники та селяни всіх країн, де перемогла пролетарська революція, – відзначалося в Декларації з'їзду, – зуміють пронести соціалістичний прапор через всю Європу та зіллються в одному Радянському Союзі з робітниками та селянами – працівниками всього світу» [104, с. 446]. Такі заклики були тактичними кроками РСФРР у процесі творення радянської Білорусі.

У зазначеній Декларації говорилося не лише про «вільний добровільний союз працівників усіх новостворених незалежних радянських республік», а й про те, що робітники та селяни «зіллються в одному Радянському Союзі». Фактично тут зазначена назва майбутньої об'єднаної держави. Не можна стверджувати, що це було зроблено з повним політичним усвідомленням і розрахунком, але сам факт є показовим.

Звертає на себе увагу і те, що в основних документах перших років більшовицького правління стосовно встановлення співпраці між радянськими республіками – постанові ВЦВК «Про об'єднання військових сил радянських республік: Росії, України, Латвії, Литви та Білорусі» [138 с. 353 – 355] від 1 червня 1919 р., «Договори про військовий та господарський союз між РСФРР та БСРР» [59, с. 243], підписаним 16 січня 1921 р. та інших – чи в назві, чи в тексті вживався термін «союз». Роль республік була націлена на сприйняття інформації та безперешкодне прийняття її в майбутньому.

Час громадянської війни та іноземних військових інтервенцій створив умови та визначив необхідність військового зближення, створення військового союзу між радянськими республіками, у першу чергу, між РСФРР, Білоруською СРР та Українською СРР. Це забезпечувалося відповідною договірною основою. Фактично, у перші роки радянської влади було пройдено початковий етап у підготовчій роботі щодо створення майбутньої об'єднаної держави.

Із самого початку переходу від мирного будівництва, у січні 1921 р., військовий союз між БСРР та РСФРР був доповнений господарським. Така ж тенденція назрівала й у відносинах РСФРР з іншими радянськими

республіками. Зміст союзу, за таких внутрішніх та зовнішньополітичних обставин, значно розширився та поглибився. Хоча багато в чому було проігноровано національно-державні інтереси радянських республік, включаючи Білоруську СРР [104, с. 449], що було частиною «програми» РСФРР.

Військовий союз між радянськими республіками та його доповнення господарським передбачав політичний мотив. Він скерований на зміцнення більшовицької влади в Росії та на прилеглих територіях, поширення ідеї всесвітньої революції. Важливим напрямком було подальше об'єднання національно-державних утворень, які виникли в національних регіонах на радянській основі. Обов'язковою складовою такого утворення мала стати БСРР.

Окрім військового та господарського союзів, що вели до реалізації важливої політичної мети – утворення об'єднаної союзної держави, – були інші прояви взаємодії, які сприяли зміцненню зв'язків між радянськими республіками. Це, наприклад, співпраця РСФРР, УСРР та БСРР у погоджувальній комісії з ліквідації прикордонних інцидентів [59, с. 243]. Так, уповноважені урядів трьох радянських республік 1 червня 1921 р. підписали в Мінську відповідний протокол, у якому затвердили інструкцію для погоджувальних комісій з ліквідації прикордонних інцидентів.

У ній зазначалося, що в разі виникнення конфлікту між Росією, Білорусією та Україною, з одного боку, і Польщею – з іншого, вони до остаточного встановлення прикордонної лінії, підлягають вирішенню погоджувальним комісіям з ліквідації прикордонних інцидентів. При цьому, було встановлено, що погоджувальна комісія розглядає конфлікти, які виникли з дня підписання цього протоколу. Конфлікти, які виникли до цього часу, підлягали вирішенню в дипломатичному порядку. Протокол також визначав місце з'їзду погоджувальних комісій. У Білоруській СРР ними були Полоцьк та Вілейка, Мінськ та Несвіж [56, с. 150 – 152].

24 січня 1922 р. у Варшаві було укладено додатковий протокол між уповноваженими урядами РСФРР, УСРР та БСРР, з одного боку, і Польщею – з іншого. У підписаному документі сторони погоджувалися зосереджуватися на розгляді та вирішенні всіх прикордонних конфліктів на з'їздах однієї Змішаної російсько-українсько-білорусько-польської погоджувальної комісії з місцеперебуванням з'їзду в Мінську та Несвіжі. Також зазначалося, що з'їзди цієї комісії повинні проходити не рідше двох разів на місяць по черзі у визначених місцях. Проведення першого такого з'їзду було призначено на 8 лютого 1922 р. у Несвіжі [56, с. 60 – 61].

Співпраця та взаємодія трьох радянських республік – Білоруської СРР, РСФРР, Української СРР – у погоджувальних комісіях з ліквідації прикордонних інцидентів на радянсько-польському кордоні на початку 1920-х рр. у зв'язку з укладанням Ризького мирного договору та включенням до складу Польської держави Західної Білорусі та Західної України є важливим кроком у взаємовідносинах цих радянських республік і на шляху їх єднання для створення єдиної держави – Радянського Союзу. Діяльність погоджувальних комісій у більшості проходила на білоруських територіях. Не допущена на мирні переговори в Ризі, Білоруська СРР, незважаючи на територіальне обмеження, була повноправним учасником у ліквідації прикордонних інцидентів [59, с. 298]. Це велике досягнення БСРР у сфері державного творення. Хоча радянська сторона в цих відносинах із Польщею була представлена не лише Білоруською та Українською радянськими республіками, але і РСФРР, яка безпосередньо не межувала з Польщею. Тим не менше, її роль у цьому переговорному процесі була істотною та часто визначальною [104, с. 450].

Враховуючи значний обсяг роботи погоджувальних комісій з ліквідації прикордонних інцидентів, складнощі на радянсько-польському кордоні, нерідко загострення внутрішніх та зовнішніх обставин, дії військового стану у зв'язку з активізацією співпраці радянської влади на території Білоруської СРР з 10 липня 1921 р. по 28 квітня 1922 р. [104, с. 451], спільна

позиція трьох радянських республік на чолі з РСФРР не лише сприяла вирішенню багатьох спірних питань, але й довела ефективність спільних прагнень у цьому напрямку. Це ще один із шляхів, котрий також вів до зближення радянських республік та до створення об'єднаної держави.

Утворенню СРСР безпосередньо передувала й зовнішньополітична активність Білоруської СРР, інших радянських республік, і, в першу чергу, РСФРР. По-перше, з проведенням Генуезької конференції, яка проходила з 10 квітня по 19 травня 1922 р. в Італії [104, с. 451]. 22 лютого 1922 р., як і інші радянські республіки, БСРР підписала погодження «Про представництво та оборону урядом РСФРР інтересів радянських республік Азербайджану, Вірменії, Білорусі, Бухари, Грузії, України, Харизми та Далекосхідних республік на Генуезькій конференції» [138, с. 204].

У документі зазначалося, що діючи на основі вручених кожною з республік уряду Російській Соціалістичній Федеративній Радянській Республіці повноважень, на підставі нерозривних братерських та союзних зв'язків, які пов'язують всі незалежні республіки з Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою, і для найбільш справжнього забезпечення на вказаній конференції інтересів цих республік доручить Російській Соціалістичній Федеративній Радянській Республіці представлять та захищати там інтереси вказаних восьми республік та укладати й підписувати від їх імені як акти, які можуть бути виробленими на цій конференції, так і різного роду пов'язані безпосередньо чи побічно з цією конференцією окремі міжнародні договори та погодження з державами як представленими на вказаній конференції, так і з усіма іншими, і приймати всі з усіма наслідками цього кроки» [56, с. 110 – 111].

У цій угоді було представлено максимальну на той час кількість радянських республік – вісім, включаючи Білоруську СРР. Характерно, що вони констатували наявність «нерозривних братніх та союзних зв'язків» з РСФРР. Таке формулювання в 1922 р. було дещо перебільшеним.

Показовим є те, що голова Всебілоруського Центрального Виконавчого Комітету М. Калінін визнав за необхідне запевнити радянські республіки, у тому числі і Білоруську СРР, у максимальному захисті їхніх інтересів російською делегацією. У його «Заяві» зазначалося, що він «діє згідно з вказаними йому ВЦВК на надзвичайній сесії від 27 січня 1922 р. повноваженнями, із задоволенням приймає від імені Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки закріплене в цьому протоколі та повністю відповідне інтересам та намірам Російської республіки доручення від союзних братніх республік. Уряд Російської республіки зробить усе для того, щоб інтереси пов'язаних із нею нерозривними братніми та союзними зв'язками держав були в необхідною мірою захищені на конференції. Він буде уважно стежити за тим, щоб делегація, уповноважена урядом Російської Республіки представляти Росію та її союзників на загальноєвропейській конференції, захищати їхні інтереси, та неухильно буде інформувати уряди союзних та братніх республік про перебіг подій на конференції» [56, с. 112].

У цій заяві привертає увагу те, що гарантом захисту інтересів російських та інших радянських республік на Генуезькій конференції виступив уряд РСФРР [104, с. 451 – 452]. Голова ВЦВК відкрито констатував доручення від союзних та братніх республік, яке цілком відповідало політичним інтересам Російської республіки. А вираз – союзні республіки – доволі яскраво свідчив про наміри вищого керівництва РСФРР у подальшому національно-державному будівництві на просторах колишньої Російської імперії.

«Якщо підготовка до участі в Генуезькій конференції, внаслідок доручення БСРР та іншими радянськими республіками своїх повноважень делегації РСФРР, сприяла об'єднавчій тенденції в національно-державному будівництві, та укладання між Радянською Росією та Німеччиною Рапалльського договору були спрямовані на підтримку міжнародних прав,

тобто суверенітету радянських республік, у тому числі і БСРР» [104, с. 452]. Однак суверенітет залишався обмеженим.

Це підтверджує «Договір про поширення на союзні РСФРР республіки домовленості, укладеної 16 квітня 1922 р. у Рапалло між РСФРР та Німеччиною». Його було підписано 15 листопада 1922 р. у Берліні. Очевидно, що його спрямованість зумовлена німецькою стороною [104, с. 452].

Характерно, що перед укладанням договору в Берліні 15 листопада 1922 р. інтереси Української СРР були представлені уповноваженим її уряду, членом Українського Центрального Виконавчого Комітету В. Авсемом, а Білоруську СРР, як і радянські республіки Азербайджан, Вірменію, Грузію, а також Далекосхідну Республіку, представляв посол РСФРР у Берліні М. Красніцький [329, с. 113].

На початку підписаного договору зазначалося, що він повинен мати відповідне застосування у взаємовідносинах між Українською Соціалістичною Радянською Республікою, Соціалістичною Радянською Республікою Білорусією, Соціалістичною Радянською Республікою Грузією, Азербайджанською Соціалістичною Радянською Республікою, Соціалістичною Радянською Республікою Вірменією, Далекосхідною Республікою, «які в подальшому називаються державами, союзними з РСФРР, з одного боку, і Німецькою державою – з іншого» [56, с. 658–659]. Таке формулювання є свідченням того, що представники Німеччини розглядали союзні РСФРР радянські республіки як країни зі статусом самостійних держав. Це працювало не лише на їхній суверенітет, підвищувало їхню окремішність на міжнародній арені, але й сприяло авторитету підписаного документа.

У договорі окрему статтю було присвячено Українській СРР. Також було передбачено, що уряди держав союзних із РСФРР мають права відкривати в Німеччині, у тих пунктах, де знаходяться їхні дипломатичні представництва чи одна з консульських установ, державні торгівельні бюро,

які користувалися таким самим правовим становищем, як Російське торгівельне представництво в Німеччині [329, с. 113].

Таким чином, цей документ про поширення на союзні РСФРР республіки Рапалльського договору між РСФРР та Німеччиною, його ратифікація центральними виконавчими комітетами радянських республік, обмін ратифікаційними грамотами переважно були спрямовані на підтримку суверенних прав радянських республік. Усе відбувалося в той час, коли проходила активна підготовка до створення нового державного об'єднання – Радянського Союзу. Однак пріоритет у визначенні частини та прав радянських республік диктувався внутрішніми умовами та документами, прийнятими при створенні нової держави.

Відомства Білоруської СРР прихильно ставилися до виконання підписаних раніше угод із Російською Федерацією, у яких простежувалися суверенні права білоруської державності. Про це конфіденційно свідчить циркулярний лист Наркомату закордонних справ республіки усім центральним відомствам Білорусі з питань відносин з установами РСФРР [104, с. 453]. Цей документ було прийнято 29 липня 1922 р. Він регламентував, що всі взаємовідносини центральних установ Білорусі з установами РСФРР повинні виконуватися при збереженні принципу максимального використання Уповноваженого представництва БСРР у РСФРР. При цьому зроблено зауваження, що місцеві установи Білорусі можуть звертатися в установи РСФРР виключно через центральні органи Білорусі. Очевидна мета цього циркуляру – підкреслення повноважень Білоруської республіки у взаємовідносинах із Російською Федерацією [329, с. 100].

Наприкінці 1922 р. багато задумів, навіть не особливо принципового характеру, відомства Білоруської СРР повинні були узгоджувати з відповідними структурами Російської Федерації чи висловити до них відповідні прохання. Показовим прикладом є «Записка Наркомзему БСРР у митний відділ Наркомату зовнішньої торгівлі РСФРР про організацію в

Мінську польської сільськогосподарської виставки» від 18 листопада 1922 р. Виставка мала загальнодержавне значення, тому Наркомзем Білоруської СРР клопотався про відмову від митної оплати тих предметів, які будуть завезені на цю виставку[104, с. 454].

У Білоруській СРР розгорталася широка агітаційно-пропагандистська кампанія, спрямована на підтримку створення об'єднаної держави та входження в неї радянської Білорусі. 7 грудня 1922 р. з'їзд рад Слуцького повіту підтримував ідею утворення нової держави – Союзу РСР [171, с. 352]. Це зробила й решта повітових з'їздів, а також з'їзди рад у волостях, партійні більшовицькі організації.

10 грудня 1922 р. відбулася конференція робітників та службовців Мінська. На ній була прийнята резолюція, у якій зазначалося: беручи до уваги необхідність більшої концентрації сил радянської Білорусі для подальшої праці, а також враховуючи те, що розвиток та зміцнення радянських республік, у тому числі радянської Білорусі, знаходиться залежно від зміцнення радянської Росії, збори вважають, що з'їзд Рад Білорусі повинен прийняти рішення, яке створило б ще більш міцний союз усіх радянських республік [59, с. 332]. Особливістю було те, що на перше місце все одно виносилися потреби РСФРР.

Наприкінці 1922 р. діяльність щодо об'єднання радянських республік у нове державне утворення вступило в завершальну стадію. Серед заходів було прийняття IV Всебілоруським з'їздом Рад, який відбувся 14 – 18 грудня 1922 р., «Основних пунктів Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік РСФРР, України, Білорусії, Закавказької Федерації» [59, с. 332]. У них зазначалося, що РСФРР, Україна, Білорусія, ЗСФРР (Грузія, Азербайджан та Вірменія) об'єднуються в одну єдину державу під назвою «Союз Соціалістичних Радянських Республік», причому за кожною із цих республік залишалося право вільного виходу із Союзу [59, с. 332].

У документі вказувалося, що з'їзд Рад Союзу РСР є вищою владою СРСР. На з'їзді Рад та в ЦВК СРСР республіки, що домовляються,

представлені пропорційно населенню при гарантії прав меншості. Установлювалося, що з'їзд Рад СРСР скликається один раз на рік і вибирає союзний ЦВК із представників республік, які домовляються. Союзний ЦВК скликається не менш як тричі на рік; він може збиратися за вимогою ЦВК однієї з республік, які домовлялися, чи за постановою Президії союзного ВЦК. У період між сесіями ЦВК вищої влади Союзу є Президія ЦВК СРСР. При цьому встановлювалося, що союзні ЦВК обирає Президія з 15 чоловік, у тому числі старший ЦВК за кількістю республік, які домовляються. Голови союзного ЦВК виконують свої обов'язки по черзі [331, с. 99].

Прийнятий IV Всебілоруським з'їздом Рад документ встановлював те, що виконавчим органом ЦВК є Рада Народних Комісарів СРСР, яка обирається ЦВК на термін його повноважень, у складі голови РНК, його заступника та Наркомата: закордонних справ, військово-морських сил, зовнішньої торгівлі, шляхів сполучень, пошти та телеграфу, Наркомпраці, Наркомхарчу, Наркомфіну. До того ж, було наголошено, що декрети та постанови РНК СРСР обов'язкові для всього Союзу та приводяться у виконання на всій території Союзу безпосереднім розпорядженням РНК СРСР [59, с. 334].

При союзному ЦВК створився Верховний суд із функціями верховного судового контролю. При союзному Раднаркомі було утворено об'єднаний орган державного політичного управління. Його голова входив до союзу РНК з правом дорадчого голосу. Було також встановлено, що затвердження, зміни та доповнення союзної Конституції чи союзного договору, що її замінює, складають виключну прерогативу з'їзду Рад Союзу республік [138, с. 88].

IV Всебілоруський з'їзд Рад також задекларував, що до відання ЦВК Союзу республік належать: представництва Союзу в міжнародно-правових відносинах; зміна зовнішніх кордонів Союзу; укладання договорів та укладання миру; укладання зовнішніх державних позик та затвердження зовнішніх позик місцевого характеру; ратифікація міжнародних договорів; встановлення основ та загального плану всього народного господарства

Союзу, як і затвердження концесійних договорів; встановлення основ організації збройних сил союзу республік; затвердження єдиного державного бюджету СРСР; встановлення монетної та грошової системи; системи загальносоюзних та місцевих податків; а також заснування союзного державного банку; встановлення загальних засад землевкладання та землекористування, як і користування надрами на всій території Союзу; встановлення основ судоустрою та судочинства, а також громадянського та кримінального союзного законодавства; встановлення основних законів про працю; права загальної амністії; встановлення системи міри та ваги; організація загальносоюзної статистики; основне законодавство в галузі союзного громадянства та щодо прав іноземних громадян [316, с. 188]. Роль БСРР була номінальною.

У прийнятому IV Всебілоруським з'їздом Рад документі Центральному Виконавчому Комітету Союзу РСР було надано права відміни постанов з'їздів Рад, ЦВК та РНК республік, що входили до Союзу, які порушують цей договір [104, с. 456].

Згідно з прийнятим документом у Білоруській СРР у порядку змін Конституції як РСФРР, так й інших членів Союзу, у складі їхніх Раднаркомів ліквідувалися наркомати: закордонних справ, зовнішньої торгівлі, шляхів сполучення, пошти та телеграфу, військових та морських справ. Решта наркоматів включалися до складу РНК республік, які утворили Союз [104, с. 456]. До того ж, наркомати продовольства, праці, робітничо-селянської інспекції, фінансів у своїй діяльності повинні були керуватися постановами союзного Раднаркому та розпорядженнями наркоматів СРСР. Вказувалося, що для громадян СРСР встановлюється одне загальне громадянство і що столицею Союзу буде місто Москва [104, с. 456].

Така всебічна та конкретна регламентація характеру та практичної діяльності нової держави, розподіл державних функцій між радянськими республіками та нею на її користь, прийняття всіх цих принципових положень IV Всебілоруським з'їздом Рад, як і з'їздами Рад РСФРР, України,

Закавказької Федерації, свідчили про утворення якісно нового, унітарного державного об'єднання, де вся повнота влади належала центральним органам, а права радянських республік були досить обмежені, у тому числі БСРР.

Основна роль у прискоренні заключної стадії утворення СРСР, належала Всебілоруському з'їзду Рад, який працював 5 днів. Близько половини його делегатів складали робітники. З'їзд затвердив «Основні пункти Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік РСФРР, України, Білорусії, Закавказької Федерації», а також прийняв постанову «Про утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік». У ній обґрунтовано потребу створення нової держави. Зазначалося, що «у своїй боротьбі проти влади Рад всесвітня буржуазія не проти використовувати і моменти національні, і самостійне існування окремих республік» [104, с. 456]. Світова буржуазія прагнула за допомогою дипломатичних махінацій роз'єднати сили робочих та селян радянських республік і розбити кожен республіку окремо, використовуючи національний шовінізм дрібнобуржуазних прошарків населення зазначених республік.

IV Всебілоруський з'їзд Рад зазначав, що «пропозиція Всеукраїнського з'їзду Рад про невідкладне оформлення уже фактично чинного Союзу Радянських Республік, об'єднуючи проти єдиного фронту всесвітнього капіталу сили робітників та селян усіх радянських республік на основі взаємної рівності, міцних політичних та господарських зв'язків, у той самий час забезпечуючи самостійне національно-культурне будівництво та створюючи необхідні гарантії для прояву господарської ініціативи кожного з членів відповідно до життєвих інтересів Радянської Білорусі, і тому повинна отримати якнайшвидше оформлення на майбутньому з'їзді всіх радянських республік» [104, с. 456].

Всебілоруським з'їздом було також проявлено глибоку впевненість, що з'їзд РСФРР спільно з представниками України, Білорусі та Закавказьких республік створить один, міцно об'єднаний союз працівників усіх братніх

республік. Доручить своїй делегації, обраній для участі у Всеросійському з'їзді Рад, зробити час роботи з'їзду урочисте оголошення та формальні акти, які зміцнять братній Союз Радянських Соціалістичних Республік.

Відповідно до цього доручення представник Білоруської СРР, голова її Центрального Виконавчого Комітету О. Червяков, виступивши 26 грудня 1922 р. на Всеросійському з'їзді Рад від імені Білоруської Радянської Республіки, оголосив, що «робітники та селяни Білорусі в особі свого Всебілоруського з'їзду Рад одноголосно постановили увійти в Союз Соціалістичних Радянських Республік» [104, с. 456].

О. Червяков зазначив, що «Радянська Білорусь довгою та вузькою смугою розміщена на кордоні буржуазного світу. Усі удари, які завдає Радянській владі буржуазний світ, у першу чергу падають на Радянську Білорусь. Тому зрозуміло, що в нас на кордоні з буржуазним світом яскравіше за все постає питання про необхідність перегрупування наших сил для того, щоб зробити лави робітників та селян усіх радянських республік більш згуртованими, більш міцними для загальної боротьби та загальної перемоги» [104, с. 458].

Усю роботу стосовно відновлення свого господарства разом з іншими радянськими республіками БСРР, межуючи з буржуазним світом безпосередньо та вступаючи з ним у зв'язок, особливо гостро відчуває гостроту роздрібненості. І якщо вона буде посилюватися, то справа відновлення нашого господарства буде затримуватися. Їй погрожує зникнення. Зрозуміло, що потрібна організація з єдиним верховним штабом, одним керівником на господарському фронті» [78, с. 202]. Про значущість історично складеної процедури спільного ведення господарювання, білоруси радянського спрямування знали ще на початковому етапі проголошення БСРР 1 січня 1919 р. За час державотворення на радянській основі такі позиції ще більш укорінилися у свідомості більшості.

Говорячи про створення нової держави, він зауважував, що «те об'єднання, яке ми пропонуємо вам, не схоже на об'єднання, котрі створює

буржуазний світ у сфері свого впливу на малі народи. Ми знаємо ціну обіцянкам буржуазного світу; ми на своїй спині, завдяки зрадницькій праці «соціалістичних» елементів покуштували обіцянок буржуазної влади... Нам відомі всі ті обіцянки, і тому робітники та селяни Білорусі чітко розуміють різницю, яка існує між добровільною пропозицією, яку ми робимо великій вільній Радянській Росії, і тією пропозицією, яку нам робили буржуазні держави, пропонуючи свою «дружбу» [104, с. 458]. Тут згадуються нещодавні «пропозиції дружби» від Німеччини, а потім Польщі, які закінчилися для білорусів важким уроком.

Закінчення промови представника Білоруської СРР було урочистим та пафосним: «Робітники Білорусі будуть пишатися тим, що вони є одним із перших загонів, які вступають у Союз Соціалістичних Радянських Республік. Вони пишаються тим, що заклали одну з перших цеглин у цьому новому будинку, який завершує 5-річну боротьбу трудящих» [78, с. 203].

30 грудня 1922 р. Договір про утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік було прийнято I з'їздом Рад СРСР. У ньому оголошувалося, що РСФРР, УСРР, ЗСФРР, БСРР укладають цей союзний договір про об'єднання в одну союзну державу – Союз Радянських Соціалістичних Республік.

У документі було визначено основи нової держави, перелічені функції та напрямки діяльності її головних органів, регламентована процедура їх обрання, а також діяльність, конкретизовані найважливіші сторони взаємовідносин із союзними республіками та ін. Договір, таким чином, ґрунтувався на «Основних пунктах Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік РСФРР, України, Білорусії, Закавказької Федерації», прийнятих на початку грудня 1922 р., затверджених IV Всебілоруським з'їздом Рад, як і інших радянських республік [104, с. 458].

Договір було доповнено деякими положеннями. Зазначалося, що декрети та постанови Центрального та Виконавчого Комітету та Раднаркому

Союзу публікуються на мовах, які вживаються в союзних республіках (російській, українській, білоруській, грузинській, вірменській, тюркській).

Принциповими положеннями Договору були уточнення, що центральні виконавчі комітети союзних республік апелюють декрети та постанови Раднаркому Союзу та Президія Центрального Виконавчого Комітету Союзу Радянських Соціалістичних Республік, не припиняючи їх виконання. Встановлювалося також те, що республіки, які входять до союзу, мають власні бюджети, які є складовою частиною бюджету союзного. Заключною статтею Договору було декларовано права кожній союзній республіці на вільний вихід із союзу [104, с. 458].

Таким чином, процес створення СРСР пройшов декілька етапів за участю Білоруської СРР. Перший зводиться до взаємовідносин між БСРР та РСФРР, іншими радянськими республіками в перші роки існування. Однією з основних віх була Декларація I Всебілоруського з'їзду Рад про встановлення міцного федеративного зв'язку між радянською Білоруссю та РСФРР, прийнятою 2 лютого 1919 р. Цей процес був продовжений постановою Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету «Про об'єднання військових сил радянських республік: Росії, України, Латвії, Литви та Білорусії» від 1 червня 1919 р. Потім ці документи були доповнені положеннями, які містилися в «Договорі про військовий та господарський союз між РСФРР та БСРР», підписаним 16 січня 1921 р.

Інтегральний напрямок взаємовідносин отримав розвиток на початку мирного будівництва, відновлення господарства. Він був також пов'язаний із взаємодією БСРР, РСФРР, УСРР по врегулюванню прикордонних питань із Польщею. До цього часу також відноситься передача Білоруської СРР, як і іншим радянським республікам, Російській Федерації своїх повноважень для участі в Генуезькій конференції та підписання Рапальського договору з Німеччиною. Усе це визначає другий етап у діяльності Білоруської СРР, яка вела до утворення об'єднаної радянської держави.

Необхідно зауважити, що деякі відомства Білоруської Республіки у своїй роботі прагнули відстоювати суверенні права БСРР, закріплені у відповідних законодавчих актах. Однак їхні спроби поступилися загальною об'єднавчій тенденції, характерній і для інших союзних республік.

Наприкінці 1922 р. рух за об'єднання радянських республік у єдину державу вступив на завершальну стадію. У Білоруській СРР вирішальне значення в цьому напрямку мали рішення IV Всебілоруського з'їзду Рад. Вони законодавчо закріпили ті позиції, на основі яких створилася нова держава.

Утворення Радянського Союзу та роль у цьому Білоруської СРР, інших радянських республік визначалися як внутрішніми, так і зовнішніми факторами. В умовах громадянської війни та іноземних військових інтервенцій, складному міжнародному становищі, у якому опинилися радянські республіки, інтеграційна тенденція стала більш важливою ніж збереження суверенних прав.

ВИСНОВКИ

Розробка проблеми становлення державності в Білорусі в 20-х рр. XX ст. є одним із пріоритетних напрямків у науково-дослідній роботі білоруських вчених: істориків, політологів, філософів, соціологів та юристів. Українська історична наука зробила лише деякі спроби висвітлення проблеми в цьому напрямку. Особливо актуальною для дослідників є тема про формування радянської державності в білоруських землях (грудень 1918 – грудень 1922 рр.), оскільки після 1990-х рр. ситуацію «методологічного вакууму» було подолано і визначено нові основи для відповідної концепції історичного та наукового пізнання.

У **висновках** сформульовано загальні результати проведеного дослідження та викладено основні положення дисертаційної роботи, котрі виносяться на захист.

– Аналіз стану наукової розробки проблеми засвідчив значні розбіжності у висвітленні історії становлення радянської державності в білоруських землях у грудні 1918 – грудні 1922 рр. Переважна більшість наукових праць не уникли радянської ідеологічної спадщини, що вимагає уважного перегляду, перевірки та введення у загальний історіографічний масив незалежного погляду на ці процеси. В сучасних умовах ці проблеми продовжують залишатися дискусійними. Найбільший внесок у вивченні процесу становлення державності у білоруських землях належить сучасним

білоруським вченим. Достатньо велику увагу приділено цим процесам в радянській історіографії. Але наукову цінність цих праць суттєво знижує їх заангажований характер. Значущими в історіографії є дослідження зарубіжних істориків. Українські науковці побіжно торкалися окремих аспектів вказаної теми, але вона так і не стала предметом спеціального дослідження.

Джерельна база є цілком репрезентативною та дозволяє вирішити поставлені завдання. Завдяки аналізу широкого кола джерел, у тому числі неопублікованих архівних матеріалів, вдалося комплексно висвітлити складний процес створення Білоруської Соціалістичної Радянської Республіки.

– В ході дослідження було виявлено, що білоруські землі після закінчення німецької окупації та з прибуттям до них червоноармійців після 10 грудня 1918 р. стали предметом радянізації. Державне будівництво стало пріоритетним у діяльності білоруських та російських політичних сил, оскільки, навіть, передача Мінська радянській владі не призвела до проголошення Білоруської Радянської Республіки. У плани керівництва Радянської Росії не входило створення білоруської держави, що проявилось на прикладі інших національних утворень. Північно–Західний край залишався у центрі уваги радянського керівництва як територія, за допомогою якої воно намагалось поширити «світову пролетарську революцію» на теренах Європейських країн. У цій ситуації необхідно було «облаштувати» білоруські землі у дієздатне державне об'єднання, спираючись на національно-політичні сили Західної області. Так сформувалися дві національно-політичні течії: Північно–Західний комітет РКП(б) та Обласний виконавчий комітет Західної області та фронту; Білоруський Національний Комісаріат. У вирішенні державного питання вони проявляли різні підходи. Конфлікт назрівав із середини країни. Тому, радянська державність була створена у результаті внутрішніх та зовнішніх протиріч, у результаті тривалих переговорів та зібрань. Наприкінці грудня

1918 р. до цих проблем додалася польська загроза, що прискорило дії з боку Радянських владних структур. 1 січня 1919 р. було проголошено створення Соціалістичної Радянської Республіки Білорусії, що було наслідком дій радянського керівництва. Білоруськими національними інтересами нехтували більшовики, що в результаті призвело до подальшої радянзації білоруських територій. У дійсності виявилось, що більшовики, визнаючи право націй на самовизначення, не мали наміру здійснювати його.

– Складність політичних протиріч призвела до прийняття «фатальних» рішень керівництвом Радянської Росії щодо визначення долі БСРР. В умовах загострення міжнародної ситуації більшовицька влада не зупинилася перед урізанням етнічних територій та ліквідацією БСРР. Замість БСРР була створена ефемерна Литовсько–Білоруської СРР та розгорнуті військові дії в Литві та Білорусі з метою утримання там радянської влади. Проголошення БСРР та відновлення діяльності органів влади були наслідком вказівок та рішень радянського керівництва. Будь–які спроби самостійно діяти та впливати на ситуацію в білоруських землях завжди присікалися Раднаркомом.

– Створення Литовсько–Білоруської СРР більшовицьким керівництвом РСФРР розглядалось як процес консолідації обох національних утворень проти спільного ворога – Польщі. Польські правлячі кола прагнули відновлення Речі Посполитої, у межах 1772 р., яка після переговорів з Радянською Росією перейшла до розгорнутого конфлікту. Хоча військове протистояння між Радянською Росією та Польщею розпочалося ще у лютому 1919 р. у Березі Картузькій (Західна Білорусь). Впродовж весни–літа 1919 р. в результаті успішних наступальних операцій була захоплена Західна Білорусь, Західна Волинь. В таких умовах, без допомоги РСФРР, керівництво Литовсько–Білоруської республіки не могло вирішувати будь–які військово–політичні та економічні проблеми, оскільки, життєздатність цього державного утворення повністю залежала від стану організації їх армії. Тому у військовому відношенні Лит–Біл СРР повністю залежала від допомоги

Радянської Росії. Але надійну військову опору у протистоянні з Польщею у вигляді Лит–Біл СРР Росії створити не вдалося. Недоліки військового командування Західного фронту, молодосвідченість керівництва Лит–Біл стали результатом їх військової поразки від поляків. У середині липня 1919 року стало зрозуміло, що Лит–Біл СРР не спроможна виконати покладені на неї Радянською Росією завдань, тому подальше її існування було безпідставним. Із кінця липня 1919 р. республіка фактично припинила своє існування, хоча юридично надалі вона вважалася певною державною структурою.

– Друга половина 1919 – початок 1920 рр. були несприятливі для розвитку радянської державності в білоруських землях. Причиною був невизначений державно-адміністративний та правовий статус БСРР, адже формально існувала Лит–Біл СРР, а досить значна частина білоруських земель знаходилася під контролем Польщі. Навесні 1920 р., під час радянсько-польської війни білоруські території було звільнено від польської окупації та відновлено Радянську Білорусь. Після «другого» проголошення СРРБ в ній відбувалися складні внутрішні політичні процеси, які були результатом діяльності відновленої радянської влади. 31 липня 1920 р. у Мінську була прийнята Декларація про проголошення незалежності БСРР, але лише в межах однієї Мінської губернії. Від такого проголошення БСРР відмовлялися білоруські есери (БПС–Р), котрі почали відкриту боротьбу проти більшовиків.

– Із перенесенням на початку серпня 1920 р. бойових дій на територію Польщі виразно проявилися політичні цілі радянського керівництва у цій війні. З «оборонної війни» вона перетворилася на засіб експорту пролетарської революції. Військові дії відновилися, що у подальшому призвело до великих втрат. Обставини змушували обидві сторони військового протистояння іти на перемир'я. В результаті підписання договору 18 березня 1921 р. відбувся розподіл територій Білорусі, в якому інтереси білорусів не були враховані. У 1920–х рр. фактично вся зовнішньополітична діяльність

Білоруської Республіки контролювалася та регламентувалася із боку управління уповноважених Наркому іноземних справ СРСР при уряді БСРР. Так, Німеччиною Білорусь розглядалася як невід'ємна частина Радянської Росії. І лише після підписання 5 листопада 1922 р. додаткового договору про розповсюдження на союзні РСФРР республіки умов Рапалльського мирного договору із боку Німеччини Білорусі було надано певні можливості для налагодження політичних, економічних та культурних відносин. Входження останньої до складу СРСР та передача функцій від Наркому іноземних справ БСРР до НКВС РСФРР призвело до обмеження дипломатичних відносин Німеччини та Білорусі. Із відкриттям у 1922 р. торговельного представництва у Німеччині, у Білорусі з'явилася можливість налагоджувати економічну співпрацю із німцями. Вся зовнішньополітична діяльність Білорусі контролювалася та регламентувалася з боку уповноважених Наркому іноземних справ СРСР при уряді БСРР.

– Створення 30 грудня 1922 р. Радянського Союзу стало наслідком тривалих переговорів між БСРР з Радянською Росією. Необхідність об'єднання радянських республік підкреслювалася на Всебілоруських конференціях та з'їздах. Домовленості між керівництвом БСРР та Радянської Росії були спрямовані на встановлення господарських та політичних відносин. Підтвердженням цього були договори між радянськими республіками, укладеними з 1919 по 1922 рр. Також на території БСРР велась агітаційно–пропагандистська робота спрямована на формування делегації для участі Білорусі у з'їзді по створенню СРСР.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

Неопубліковані джерела

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України)

1. Ф. 2 «Рада Народних Комісарів УРСР». Оп. 1. Спр. 101 «Постанова та інструкція Робітничо–Селянського Уряду Соціалістичної Радянської Республіки Литви і Білорусії про організацію місцевих рад робітничих депутатів і про робітничих депутатів і про відбування військової повинності громадян у Литві та Білорусії», 7 арк.
2. Ф. 3696 «Міністерство закордонних справ Української Народної Республіки». Оп. 2, Спр. 301 «Листування з Радою Народних Міністрів Білоруської Народної Республіки про взаємовідносини України з Білорусією та листування про видачу грошової позики Білорусії. 15 січня 1919 р. – 23 жовтня 1920 р.», 5 арк.
3. Ф. 3766 «Міністерства закордонних справ Української Держави», Оп. 1. Спр. 186 «Листування про межі України. Клопотання окремих організацій про приєднання місцевостей до України і про пересунення

демаркаційної лінії, законопроект про адміністративний поділ України, про приєднання частини Холмщини, Бессарабії, Криму і інших. 2 травня – 25 листопада 1918 р.», 114 арк.

Національний архів Республіки Білорусь (м. Мінськ)

4. НАРБ Ф. 1182. Оп. 5, Д. 2. Переписка с Центральным Главным Белорусским и Северо-Западным Комитетами Еврейской Социал-Демократической Рабочей Партии «Поалей Цин» и др. О работе Борбуйской организации ЕС ДПР. 1917–1919 гг., 27 л.
5. НАРБ Ф. 4 п. Центральный комитет Коммунистической партии (большевиков) Белоруссии (ЦК КП(б)Б, Оп. 1, Д. 3. Протокол I съезда КП(б) Белоруссии (VI Северо-Западной Областной конференции РКП(б) – копия (2-й экземпляр. (Уточненные данные о составе и делегатах I съезда КП(б)Б см. Дело №3-а; оп. 2, ф.4) 30 декабря 1918-31 декабря 1918 гг., 43 л.
6. НАРБ Ф. 4 п. Центральный комитет Коммунистической партии (большевиков) Белоруссии (ЦК КП(б)Б, Оп. 1, Д. 430. Выписки из протоколов ЦБ КП(б)Б (10 январь 1921-27 декабря 1921 гг., 46 л.
7. НАРБ Ф. 4 п. «Центральный комитет Коммунистической партии (большевиков) Белоруссии (ЦК КП(б)Б», Оп. 1, Д. 21 «Материалы объединительного съезда КП(б)Белоруссии и КП(б) Литвы. 1919–1920 гг.», 31 л.
8. НАРБ Ф. 4 п. Центральный комитет Коммунистической партии (большевиков) Белоруссии (ЦК КП(б)Б, Оп. 1, Д. 12. Руководящие указания Сталина в связи с образованием Советского Правительства в Белоруссии. 1918-1919 гг., 15 л.
9. НАРБ Ф. 4 п. Центральный комитет Коммунистической партии (большевиков) Белоруссии (ЦК КП(б)Б, Оп. 1, Д. 14. Фотокопии телеграмм, телефонного разговора Мясникова со Сталиным (Москва-

- Смоленск) об образовании Белорусского Советского правительства и о созыве областной конференции) 25.12.1918 г., 14 л.
10. НАРБ Ф. 4 п. Центральный комитет Коммунистической партии (большевиков) Белоруссии (ЦК КП(б)Б, Оп. 1, Д. 27. Телеграммы ЦБ КП(б)Б в ЦК РКП(б) партийным комитетам Белоруссии об образовании КП(б)Б и БССР, о границах Белоруссии, укомплектовании государственных учреждений, образовании Литовко-Белорусского правительства и др. 11 января 1919 – 2 марта 1919 гг., 120 л.
 11. НАРБ Ф. 4 п. Центральный комитет Коммунистической партии (большевиков) Белоруссии (ЦК КП(б)Б, Оп. 1, Д. 28. Манифест Временного Робоче-Крестьянского Правительства Белоруссии) (на телеграфных бланках) 4 января 1919 г., 5 л.
 12. НАРБ Ф. 4 п. Центральный комитет Коммунистической партии (большевиков) Белоруссии (ЦК КП(б)Б, Оп. 1, Д. 29. Телеграмма Свердлова от 4 февраля 1919 года о границах БССР, съезде Советов Белоруссии (л.87.) Переписка с наркоматами БССР о назначении должностных лиц для переезда на работу в г. Вильно и др.. Список членов Литовко-Белорусского правительства (21 янв.1919 – март 1919 гг., 207 л.
 13. НАРБ Ф. 4 п. Центральный комитет Коммунистической партии (большевиков) Белоруссии (ЦК КП(б)Б, Оп. 1, Д. 30. Докладные записки партийных работников и парторганов КП(б)Б о работе в тылу белопольских оккупантов.Протокол 3-го нелегального съезда Минской подрайонной организации Компартии. Планы эвакуации по Минскому узлу и др.) 15.03.19-20.07.20 гг., 152 л.
 14. НАРБ Ф. 4 п. Центральный комитет Коммунистической партии (большевиков) Белоруссии (ЦК КП(б)Б, Оп. 1, Доклады ЦК КП(б) ЛиБ, докладные записки и письма партийных органов и подпольных работников о нелегальной работе в оккупированных белополяками

- районах коммунистов из-за демаркационной линии; протоколы заседаний издательской комиссии и др., 82 л.
15. НАРБ Ф. 4 п. Центральный комитет Коммунистической партии (большевиков) Белоруссии (ЦК КП(б)Б, Оп. 1, Д. 54. Отчёты о деятельности ЦБ КП(б)Б и ЦК КП(б) Бил. За январь – май 1919 г. Докладные записки агитаторов – организаторов о работе на местах по восстановлению и укреплению Советской власти после немецкой оккупации, по созданию комячеек, о борьбе с бандитизмом. Сводка о положении в Смоленской губ. на 1-15 янв. 1919 г., 63 л.
 16. НАРБ Ф. 4 п. Центральный комитет Коммунистической партии (большевиков) Белоруссии (ЦК КП(б)Б, Оп. 1, Д. 73. Письмо членов ЦК КП Литвы и Белоруссии Міцкевича-Капсукаса и К.Циховского представителю ВЧК Ф.Э.Дзержинскому с предложением о реорганизации Литвы и Белоруссии. 21 авг. 1919г., 1 л.
 17. НАРБ Ф. 4 п. Центральный комитет Коммунистической партии (большевиков) Белоруссии (ЦК КП(б)Б, Оп. 1, Д. 34. Выписки из протоколов заседаний ЦБ КП(б) Б и ЦК КП(б) Литвы и Белоруссии по вопросу создания Белорусско-Литовской республики. 2 января 1919 – 11 августа 1919 гг., 44 л.
 18. НАРБ Ф. 4 п. Центральный комитет Коммунистической партии (большевиков) Белоруссии (ЦК КП(б)Б, Оп. 1, Д. 160. Протокол заседания Президиума ЦК КП Литвы и Белоруссии, декларация ЦК КП ЛиБ по поводу заявления РСФРР Польще. 2 л.
 19. НАРБ Ф. 4 п. Центральный комитет Коммунистической партии (большевиков) Белоруссии (ЦК КП(б)Б, Оп. 1, Д. 155. Материалы III съезда КП(б) Белоруссии, 51 л.
 20. НАРБ Ф. 4 п. Центральный комитет Коммунистической партии (большевиков) Белоруссии (ЦК КП(б)Б, Оп. 1, Д. 446. Копии протоколов и материалы из газет об объединении Литвы и Белоруссии,

- мобилизации коммунистов на фронт, о борьбе с контрреволюцией. Дезертирством и др., 97 л.
21. НАРБ Ф. 4 п. Центральный Комитет КП(б)Белоруссии, Оп. 1, Д. 13. Копии телеграмм и писем Сталина об образовании Белорусской республики, о положении на фронтах и др. 1918–1919 гг., 46 л.
 22. НАРБ Ф. 4. Белорусский Национальный Комиссариат (Белнацком), Оп. 1, Д. 8. Протоколы заседаний коллегии и общин собраний сотрудников Белнацкома. 12 февраля 1918–3марта 1919 г., 120 л.
 23. НАРБ Ф. 4. Белорусский Национальный Комиссариат (Белнацком), Оп.1, Д. 59. Доклад Центрального Комитета Литвы и Белоруссии в годы оккупации. (сентябрь 1919). 4 л.
 24. НАРБ Ф. 4п. «Центральный комитет Коммунистической партии (большевиков) Белоруссии (ЦК КП(б)Б», Оп. 1, Д. 675 «Документы об укрупнении Белоруссии. 1918–1919 гг.», 371 л.
 25. НАРБ Ф. 5. Минский Военный Совет Рабоче-Крестьянских и Красноармейских депутатов, Оп. 1, Д. 2. Приказ Минского Военного Совета, Минск, 10 декабря 1918 года., 5 л.
 26. НАРБ Ф. 59 Северо-Западный обласной комитет РКП(б), Оп. 1, Д. 7. Виписки из протокола създа Советов Западной области, и резолюція о границах Белорусской Республики, 3 л.
 27. НАРБ Ф. 6. Микрофильмы ЦГАОР БССР, МФ–60, позитив Оп. 1, Д. 4. Использование партийных сил. (7 января 1921–25 декабря 1921 гг., 160 л.
 28. НАРБ Ф. 60 п. «Коллекция документов, собранных институтом истории партии при ЦК КПБ», Оп. 3. «Истпарт ЦК КП(б)Б (10.06.21 – 1.10.29), Институт истории партии и революционного движения при ЦК КП(б)Б (11.01.1929 – 2.02.32), Институт истории партии и Октябрьской революции при ЦК КП(б)Б (2.02. 1932 – 21.08.1938). Копии документов собранных Истпартом и Институтом (1875-1937, 1957)», Д. 61 Копии писем Института о подготовке воспоминаний и документов об участии

в партизанском движении и освобождении Белоруссии от белополяков.

Начало 27 мая 1930 окончание 19 июля 1930 гг., 4 л.

29. НАРБ Ф. 60 п. «Коллекция документов, собранных институтом истории партии при ЦК КПБ», Оп. 3, Д. 804 Копии из документов и перепечатка из газет о белорусских националистах и эсерах, о связях белорусской контрреволюции с литовской, о независимости Белоруссии, аграрный вопрос и др.) июль 1918-декабрь 1920, 114 л.
30. НАРБ Ф. 60 п. «Коллекция документов, собранных институтом истории партии при ЦК КПБ», Оп. 3, Д. 443. Копии протоколов заседаний ЦК, губернских и уездных парторганизаций, телеграммы и др. документы о создании Белорусской республики; о Гомеле, присоединении Могилёвской губернии к БССР и о выделении из БССР Витебской губернии. 1919–1920 гг., 77 л.
31. НАРБ Ф. 60 п. «Коллекция документов, собранных институтом истории партии при ЦК КПБ», Оп. 3, Д. 432. Л.1-4.
32. НАРБ Ф. 60 п. «Коллекция документов, собранных институтом истории партии при ЦК КПБ», Оп. 3, Д. 457. Л.57.
33. НАРБ Ф. 60 п. «Коллекция документов, собранных институтом истории партии при ЦК КПБ», Оп. 3, Д. 455. Письма А.Червякова из Риги о мирных переговорах с Польшей. Сентябрь-октябрь 1920 г., 20 л.
34. НАРБ Ф. 60 п. «Коллекция документов, собранных институтом истории партии при ЦК КПБ», Оп. 3, Д. 417. Перепечатка из журналов материалов о мирной декларации Всероссийского Центрального исполкома Советов, о борьбе за Советскую власть в 1919-1920 гг. 8 января 1919-октябрь 1920., 197 л.
35. НАРБ Ф. 60 п. «Коллекция документов, собранных институтом истории партии при ЦК КПБ», Оп. 3, Д. 25. 104 л.
36. НАРБ Ф. 60 п. «Коллекция документов, собранных институтом истории партии при ЦК КПБ», Оп. 3, Д. 11. Копии телеграмм Ленина и Сталина

- и вѣписки из газет о создании правительства БССР, о положении на Западным фронте и др. 1917-1921 гг., 25 л.
37. НАРБ Ф. 60 п. «Коллекция документов, собранных институтом истории партии при ЦК КПБ», Оп. 3, Д. 452. Заключение мирного договора с Польшей (Переговоры в Борисове, Минске, Риге) 16 апреля 1919–18 марта 1921 гг., 193 л.
38. НАРБ Ф. 60 п. «Коллекция документов, собранных институтом истории партии при ЦК КПБ», Оп. 3, Д. 374. Перепечатка из газет материалов о работе конференции Литвы и Белоруссии о политических партиях, о подпольной работе и др. 4 августа 1918 – 14 декабря 1919 г., 41 л.
39. НАРБ Ф. 60 п. «Коллекция документов, собранных институтом истории партии при ЦК КПБ», Оп. 3, Д. 444. Перепечатка материалов из газеты «жизнь национальностей» о конференциях и собраниях литбеловцев, о границах Белоруссии и др. Январь 1919–март 1920 гг., 33 л.
40. НАРБ Ф. 60 п. «Коллекция документов, собранных институтом истории партии при ЦК КПБ», Оп. 3, Д. 81. Программа Белорусской социалистической Громады, резолюции I Всебелорусского съезда воинов-белорусов Северного фронта. Воззвания, листовки, грамоты Белорусской Рады, БНК, приказы по гарнизону г. Минска., 80 л.
41. НАРБ Ф. 60 п. «Коллекция документов, собранных институтом истории партии при ЦК КПБ», Оп. 3, Д. 748. Материалы о белорусских националистических организациях. 1917-1924 гг., 421 л.
42. НАРБ Ф. 60 п. «Коллекция документов, собранных институтом истории партии при ЦК КПБ», Оп. 3, Д. 822. Институт истории партии и Октябрьской революции при ЦК КП(б) Белоруссии. Перепечатка из книг и газет материалов о Виленском Сейме, контрреволюции. 1919-1920 гг., 45 л.
43. НАРБ Ф. 60 п. «Коллекция документов, собранных институтом истории партии при ЦК КПБ», Оп. 3, Д. 434. Перепечатка из газет и архивов материалов о Советской власти в Белоруссии., 49 л.

44. НАРБ Ф. 60 п. «Коллекция документов, собранных институтом истории партии при ЦК КПБ», Оп. 3, Д. 379. Перепечатка из газет материалов о деятельности Центрального Комитета КП Литвы и Белоруссии (1918-1919 гг.). Ноябрь 1918-ноябрь 1919 гг., 57 л.
45. НАРБ Ф. 60 п. «Коллекция документов, собранных институтом истории партии при ЦК КПБ», Оп. 3, Д. 380. Копии резолюций и постановлений I объединительного съезда Компартии Литвы и Белоруссии. Протоколы заседаний СНК Литвы и Белоруссии, телеграммы. (6 дек. 1918-15 июня 1919 гг., 234 л.
46. НАРБ Ф. 60 п. «Коллекция документов, собранных институтом истории партии при ЦК КПБ», Оп. 3, Д. 45. Заключение мирного договора с Польшей (Переговоры в Борисове, Минске, Риге). Апрель 1919-18 марта 1921 гг., 193 л.
47. НАРБ Ф. 60 п. «Коллекция документов, собранных институтом истории партии при ЦК КПБ», Оп. 3, Д. 425. Копии протоколов, телеграмм, отчётов Центрального бюро и Минской организации КПЛ и Б о власти Советов, о конструировании правительства, о границах Белоруссии, о мерах по усилению обороноспособности, мобилизации и др. вопросам. (2 янв. 1918-19 сен. 1919 гг., 104 л.
48. НАРБ Ф. 60 п. «Коллекция документов, собранных институтом истории партии при ЦК КПБ», Оп. 3, Д. 705. Документы об освобождении Беларуси от белополяков (Приказы Мин-го губревкома, обращения к польским солдатам, экз. I номера газеты «Коммунист – орган Борбуйского ревкома). 11 июля 1920 г., 11 л.
49. НАРБ Ф. 60 п. Центральный комитет Коммунистической партии (большевиков) Белоруссии (ЦК КП(б)Б, Оп. 1, Д. 377. Резолюции Учред. Съезда II конфер. Компартии Литвы и Западной Белоруссии, Объединительного съезда Компартии Литвы и Белоруссии, III съезда КП(б)., 29 л.

Опубліковані джерела

50. Беларусь: Народ. Государство. Время / Нац. акад. наук Беларуси, Ин-т истории; редкол.: А. А. Коваленя (и др.). – Мн.: Беларус. навука, 2009. – 879 с.
51. Борьба за Советскую власть в Белоруссии, 1918–1920 гг.: сб. док. и матер.: в 2 т. / [Сост. Козловская Є. Л., Круталевич В. А., Нарыш-Блук Л. П.]. – Мн.: Беларусь, 1968. – Т. 1. – 605 с.
52. Борьба за Советскую власть в Белоруссии, 1918–1920 гг.: сб. док. и матер.: в 2 т. / [Сост. Каряева Т. Ф., Козловская Є. Л., Круталевич В. А.]. – Мн.: Беларусь, 1971. – Т. 2. – 632 с.
53. Вішнеўскі А. Ф. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі ў дакументах і матэрыялах / А.Ф. Вішнеўскі, І.А. Юхо. – Мн.: Акад. МУС Рэсп. Беларусь, 2003. – 311 с.
54. Вішнеўскі А. Ф. Палітыка-прававы рэжым савецкай дзяржавы (1917–1953 гг.). – Мн.: Тэсей, 2002. – 224 с.
55. Данілюк Т. Мае ўспаміны аб службе ў беларускіх вайсковых фармацыях і ўдзеле ў беларускім збройным змаганьні 1917–1921 гг. / Т. Данілюк // Спадчына. – 1995. – № 5. – С. 11–31.
56. Документы внешней политики СССР: в 21 т. / [Комис. по изданию дипломатич. документов]. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1957–1959.
57. Документы и материалы по истории советско-польских отношений: в 12 т. / [Комис. по изданию дипломатич. документов]. – М.: Наука, 1963–1986.
58. Езавітаў К. Першы Усебеларускі кангрэс / К. Езавітаў [Прадмова Міхнюк У., Паўлав Я.] // Беларуская мінуўшчына. – 1993. – № 1. – С. 24–29.

59. Знешняя палітыка Беларусі: зб. дак. і матэр. у 5 т. / [Пастаян. каміс. Савета Рэсп. Нац. сходу Рэсп. Беларусь по міжнар. справах і нац. бяспецы і інш.]. – Мн.: БелНДІДАС, 1997–2002.
60. Из истории установления советской власти в Белоруссии и образование БССР: сб. док. и матер. по истории Белоруссии: в 4 т. / [редкол. Азаров А. И. (главный) и др.]. – Мн.: Из-во Академии наук БССР, 1954.
61. История Советской Конституции: в документах, 1917–1956 гг. / [Сост. Липатов А.А., Савенков Н.Т.; ред. Студеникина А.А.]. – М.: Госюриздат, 1957. – 1046 с.
62. Кнорин В. Избранные статьи и речи / В. Кнорин [редкол. Кузнецов Н.В., Хацкевич А.Ф., Платонов Р.П., Сташкевич Н.С.] – Мн.: Беларусь, 1990. – 304 с.
63. Крах немецкой оккупации в Белоруссии в 1918 г.: сб. док. партархива ЦК КП(б)Белоруссии / [Сост. Попов Ф.О., Беляева В.А.]. – Мн.: Государственное из-во БССР, 1947. – 200 с.
64. Ластоўскі В.Ю. Выбраныя творы / В.Ю. Ластоўскі [уклад., прадм. і камент. Я. Янушкевіча]. – Мн.: Бел. кнігазбор, 1997. – 510 с.
65. Ленин В.И. О национальном вопросе и национальной политике / В.И. Ленин – М.: Из-во полит. литературы, 1989. – 557 с.
66. Ленін В.І. Телеграма А.А. Йофе // Повне зібрання творів / В.І. Ленін [пер. з п'ятого російського видання]: в 55 т. – Т. 51: Листи липень 1917 – листопад 1920. – К.: Вид-во політичної літератури України, 1958. – С. 286.
67. Ленін В.І. Телеграма головнокомандуючому реввійськраді Західного фронту від 24 квітня 1919 р. // Повне зібрання творів / В.І. Ленін [пер. з п'ятого російського видання]: в 55 т. – Т. 50: Листи жовтень 1917–червень 1919. – К.: Вид-во політичної літератури України, 1958. – С. 289.
68. Ленін У. І. Поўны зб. тв. Т. 34. С. 299.
69. Ленін У. І. Поўны зб. тв. Т. 37. С. 234.

70. Лісты Антона Луцкевіча з часу Парыжскай мірнай канферэнцыі / [прамова, камент., публік. Р. Лазько] // ARCHE. – 2006. – № 10. – С. 54–81.
71. Луцкевіч А. Да гісторыі беларускага руху: выбр. тв. / [уклад. А. Сідарэвіч]. – Мн.: Бел. кнігазбор, 2003. – 287 с.
72. Луцкевіч А. Дзённік / А. Луцкевіч // Полымя. – 1991. – № 4. – С. 215–224.
73. Луцкевіч А. Дзённік / А. Луцкевіч // Полымя. – 1991. – № 5. – С. 168–191.
74. Луцкевіч А. За дваццаць пяць гадоў (1903–1928) / А. Луцкевіч [уклад. А. М. Сідарэвіч]. – Мн.: Беларуская савецкая энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 1991. – 64 с.
75. Луцкевіч А. Польская акупацыя ў Беларусі / А. Луцкевіч [Рэпр. выд. 1920 г.]. – Мн.; Вільня: Адраджэнне, 1992. – 19 с.
76. Луцкевіч А. А. Барацьба за вызваленне / [уклад. А. Сідарэвіч]. – Вільня; Беласток: Інстытут беларусістыкі, Беларускае гістарычнае таварыства, 2009. – 650 с.
77. Образование СССР: сб. док. 1917–1924 гг. / [ред. Генкина Э.Б.]. – М.; Л.: Из-во Академии Наук СССР, 1949. – 472 с.
78. По воле народа: из истории образования Белорусской ССР и создания Коммунистической партии Белоруссии: док. и матер. / [сост. Шумейко М. Ф. и др.]. – Мн.: Беларусь, 1988. – 256 с.
79. Русак В. Думкі аб Слуцкім паўстанні / В. Русак // Золак. – 1936. – № 1(7). – С. 14–15.
80. Сокал-Кутылоўскі А. Мае ўспаміны аб Слуцкім збройным змаганні з бальшавікамі ў 1920 годзе / А. Сокал-Кутылоўскі // Слуцкі збройны чын 1920 г. у дакумэнтах і ўспамінах / [уклад., падрыхт. тэкстаў, аўт. заўв. і камент., А. Гесь, У. Ляхоўскі, У. Міхнюк]. – Мн.: Медысонт, 2006. – 400 с.
81. Советско-германские отношения от переговоров в Брест-Литовске до подписания Рапалльского договора : сб. док.: в 2 т. / [сост. С. Дернберг и др.]. – Мн.: Политиздпт, 1968–1971. Т. 2: 1919–1922. – 1971. – 596 с.

Монографіі, посібники, статті, брошури

82. Адамушко В.И. Документы государственных архивов Республики Беларусь о составлении и развитии белорусской государственности в XX в. / В.И. Адамушко // Беларусь: этапы станаўлення дзяржаўнасці (да 90-годдзя з дня ўтварэння БССР): матэрыялы Міжнар. навук.-практ. канф. (Мінск, 18 снеж. 2008 г.) / М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь, Нац. акад. навук Беларусі [і інш.]; рэдкал.: А.А. Каваленя (старш.) [і інш.]. – Мн.: Выд. цэнтр БДУ, 2009. – С. 21–25.
83. Алексіевец Л. Зовнішньопалітичні чинники становлення Польскай держави та визначення її кордонів у 1918–1923 рр. / Л. Алексіевец // Україна – Європа – Світ. – 2008. – Вип. 1. – С. 27–47.
84. Альховік М.К. Праблемы і супярэчнасці пры правядзенні нацыянальнай палітыкі ў Беларускай ССР у 1920-я – пачатку 1930-х гг. / М.К. Альховік // Беларусь: этапы станаўлення дзяржаўнасці (да 90-годдзя з дня ўтварэння БССР): матэрыялы Міжнар. навук.-практ. канф. (Мінск, 18 снеж. 2008 г.) / М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь, Нац. акад. навук Беларусі [і інш.]; рэдкал. : А. А. Каваленя (старш.) [і інш.]. – Мн.: Выд. цэнтр БДУ, 2009. – С. 229–232.
85. Альшевская С.И., Толкачев В.И. Основные этапы становления и развития белорусской государственности на советской основе: ССРБ (декабрь 1918 – февраль 1919 г.) / С.И. Альшевская, В.И. Толкачев // Беларусь: этапы станаўлення дзяржаўнасці (да 90-годдзя з дня ўтварэння БССР): матэрыялы Міжнар. навук.-практ. канф. (Мінск, 18 снеж. 2008 г.) / М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь, Нац. акад. навук Беларусі [і інш.]; рэдкал.: А.А. Каваленя (старш.) [і інш.]. – Мн.: Выд. цэнтр БДУ, 2009. – С. 184–191.
86. Барсук А.Я. Станаўленне Савецкай улады на Мазыршчыне ў 1918–1921 гг. / А.Я. Барсук // Беларусь: этапы станаўлення дзяржаўнасці (да

- 90-годдзя з дня ўтварэння БССР): матэрыялы Міжнар. навук.-практ. канф. (Мінск, 18 снеж. 2008 г.) / М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь, Нац. акад. навук Беларусі [і інш.]; рэдкал.: А. А. Каваленя (старш.) [і інш.]. – Мн.: Выд. цэнтр БДУ, 2009. – С. 58–62.
87. Белоус Н.Ф. Первый опыт разработки и принятия Конституции Советской Беларуси / Н.Ф. Белоус // Беларусь: этапы станаўлення дзяржаўнасці (да 90-годдзя з дня ўтварэння БССР): матэрыялы Міжнар. навук.-практ. канф. (Мінск, 18 снеж. 2008 г.) / М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь, Нац. акад. навук Беларусі [і інш.]; рэдкал.: А. А. Каваленя (старш.) [і інш.]. – Мн.: Выд. цэнтр БДУ, 2009. – С. 62–65.
88. Біч М. Дзяржаўнасць Беларусі: станаўленне, барацьба за аднаўленне (IX ст. – 1918 год) / М. Біч // Беларуская мінуўшчына. – 1993. – № 5-6. – С. 6–21.
89. Боечко В. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан / В. Боечко, О. Ганжа, Б. Захарчук. – К.: Основи, 1994. – 168 с.
90. Бровка Ю.П. Международная правосубъектность БССР / Ю.П. Бровка. – Мн.: Наука и техника, 1967. – 164 с.
91. Бродко И.А. Критика буржуазной фальсификации истории образования БССР. – Мн.: Наука и техника, 1987. – 127 с.
92. Варонко Я. Беларускі рух ад 1917 да 1920 году. Кароткі агляд / Я. Варонка. – Коўна: [б.в.], 1920. – 29 с.
93. Варонко Я. Белорусский вопрос к моменту Версальской мирной конференции: Ист.-полит. Очерк / Я. Воронко. – Ковна: [б.и.], 1919. – 59 с.
94. Вихарев С.Р. Суверенитет БССР в составе СССР / С.Р. Вихарев. – Мн.: Изд-во БГУ им. В.И. Ленина, 1958. – 128 с.
95. Волаціч М. Польская спроба захопніцтва Беларусі ў пару тварэння Беларускай Народнай Рэспублікі / М. Волаціч // Бацькаўшчына. – 1958. – № 11/13. – 25 сакавіка.
96. Волаціч М. Лінія Керзона на фоне падзеяў і тэрытарыяльных зменаў у ўсходняй Еўропе / М. Волаціч // Спадчына. – 1993. – № 6. – С. 16–33.

97. Волчок Г.И. Формирование территории и административно-территориальное деление Могилевской области после Октября 1917 г. / Г.И. Волчок // Беларусь: этапы станаўлення дзяржаўнасці (да 90-годдзя з дня ўтварэння БССР): матэрыялы Міжнар. навук.-практ. канф. (Мінск, 18 снеж. 2008 г.) / М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь, Нац. акад. навук Беларусі [і інш.]; рэдкал.: А.А. Каваленя (старш.) [і інш.]. – Мн.: Выд. цэнтр БДУ, 2009. – С.65–69.
98. Вырашэнне нацыянальнага пытання ў Беларусі: рэвалюцыя і контрэвалюцыя: «Круглы стол» беларускіх гісторыкаў // Звязда. – 1988. – 29 ліпеня. – С. 1–20.
99. Гамулка К. Паміж Польшчай і Расіяй. Беларусь у канцэпцыях польскіх палітычных фарміраванняў (1918–1922 гг.) / К. Гамулка; пераклад з польскай мовы. – Вільня: Выдавецтва Еўрапейскага гуманітарнага ўніверсітэта, 2008. – 255 с.
100. Герасимов В. Наследие белорусской эмиграции в современной печати Беларуси и зарубежья / В. Герасимов, Л. Довнар // Кnygotyга. – 2008. – № 50. – S. 158–187.
101. Гетьман Д. І. Ризький мирний договір 1921 року та питання повернення культурних цінностей у польсько-українських взаєминах / Д. І. Гетьман // Магістеріум. – 2004. – Вип. 17: Історичні студії. – С. 28–35.
102. Гецевич А.К. «Белорусский вопрос» в программах польских политических партий / А.К. Гецевич // Актуальныя праблемы гісторыі Беларусі: стан, здабыткі і супярэчнасці, перспектывы развіцця: Матэрыялы рэспуб. навук. канф.: у 4 ч. – Ч. 4. – Гродна: ГрДУ, 2003. – С. 269–273.
103. Гигин В.Ф. Идея белорусской государственности в программах партии левых эсеров / В.Ф. Гигин // Беларусь: этапы станаўлення дзяржаўнасці (да 90-годдзя з дня ўтварэння БССР): матэрыялы Міжнар. навук.-практ. канф. (Мінск, 18 снеж. 2008 г.) / М-ва адукацыі Рэсп.

- Беларусь, Нац. акад. навук Беларусі [і інш.]; рэдкал.: А.А. Каваленя (старш.) [і інш.]. – Мн.: Выд. цэнтр БДУ, 2009. – С. 69–72.
104. Гісторыя беларускай дзяржаўнасці ў канцы XVIII – пачатку XXI ст. У 2 кн. – Кн. 1 / А.А. Каваленя [і інш.]; [рэдкал. А.А. Каваленя [і інш.]]. – Мн.: Нац. акад. наўук Беларусі, Ін-т гісторыі, 2011. – 584 с.
 105. Глушакова Н.А. Дзейнасць беларускіх эсэраў у Радзе БНР (1918–1924) / Н.А. Глушакова // Гуманітарна-эканамічны веснік (Мінск) = Гуманитарно-экономический вестник. – 1997. – № 4. – С. 29–35.
 106. Глушакова Н.А. Знешнепалітычныя арыентацыі Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў (1918–1924 гг.) / Н. Глушакова // Беларускі гістарычны часопіс. – 1998. – № 3. – С. 26–32.
 107. Государственно-политический фактор в развитии украинской и белорусской нации (первая треть XX в.) Круглый стол // Белоруссия и Украина: История и культура. Ежегодник 2004/2005. – М.: Наука, 2008. — С. 122–206.
 108. Государственность Беларуси: Проблемы формирования в программах политических партий / В.К. Коршук, Р.П. Платонов, И.Ф. Романовский, Е.Г. Богданович. – Мн.: БГУ, 1999. – 188 с.
 109. Грицкевич А.П. Провал антисоветских планов литовских и белорусских буржуазных националистов в годы гражданской войны / А.П. Грицкевич // Из истории Советской Белоруссии: доклады конференции секций Научного Совета по проблеме «История БССР». – Мн.: [АН БССР], 1969. – С. 96–107.
 110. Гронский А.Д. Конструирование образа белорусского национального героя: В.К. Калиновский / А.Д. Гронский // Белоруссия и Украина: История и культура. Ежегодник 2005/2006. – М.: Наука, 2008. – С. 253–265.
 111. Гронский А.Д. Попытка конструирования белорусской национальной героики в начале XX в. К вопросу становления белорусского национализма / А.Д. Гронский // Современные

- политические процессы на Украине. – Ростов-на-Дону: Издательство СКНЦ ВШ ЮФУ, 2009. – С. 48–57.
112. Грыцкевіч А. Гісторыя геапалітыкі Беларусі / А. Грыцкевіч // Спадчына. – 1994. – № 4. – С. 48–61.
 113. Грыцкевіч А. Беларуска-літоўскія дачыненні / А. Грыцкевіч // Спадчына. – 1994. – № 5. – С. 58–63.
 114. Грыцкевіч А. Слуцкае паўстанне 1920 г. – збройны чын у барацьбе за незалежнасць Беларусі // Спадчына. – 1993. – № 2. – С. 10.
 115. Гудаў М.В. Палітыка беларускіх нацыянальна-дэмакратычных арганізацый на заключным этапе савецка-польскай вайны / М.В. Гудаў // Весці Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі: Серыя гуманітарных навук (Известия Национальной академии наук Беларуси: Серия гуманитарных наук). – 1999. – № 1. – С. 74–77.
 116. Гусев К.В. Из истории советского содружества народов: Материалы науч. конф. аспирантов кафедры истории СССР / [ред. Гусев К.В. и Наумов В.П.]. – М.: [б.и.], 1971. – 137 с.
 117. Даніловіч В.В. Рэалізацыя дзяржаўнай маладзёжнай палітыкі ў грамадскім жыцці ССРБ у пачатку 1920-х гг. / Даніловіч В.В. // Беларусь: этапы станаўлення дзяржаўнасці (да 90-годдзя з дня ўтварэння БССР): матэрыялы Міжнар. навук.-практ. канф. (Мінск, 18 снеж. 2008 г.) / М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь, Нац. акад. навук Беларусі [і інш.]; рэдкал.: А.А. Каваленя (старш.) [і інш.]. – Мн.: Выд. цэнтр БДУ, 2009. – С. 72–76.
 118. Дацків І.Б. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів, 1917–1923 рр. / І.Б. Дацків. – Тернопіль: Астон, 2009. – 519 с.
 119. Доўнар-Запольскі М.В. Гісторыя Беларусі / М.В. Доўнар-Запольскі [пер. з рус. Т.М. Бутэвіч і інш.; прадм. Дз.У. Карава, Я.І. Бараноўскага]. – Мн.: Беларус. энцыкл. ім. П. Броўкі, 1994. – 510 с.

120. Дубік С. Беларуска-літоўскія ўзаемаадносіны ў 1918–1924 гг. / С. Дубік // Гісторыя Беларусі ў еўрапейскім кантэксце: Матэрыялы гістарычных семінараў, якія адбыліся ў Мінскім міжнародным адукацыйным цэнтры ў 2001 г. / Пад рэд. Н. Стужынскай. – Мн.: Адукацыя і выхаванне, 2002. – С. 53–82.
121. Елизаров С.А. Западная область и белорусско-российские террито-риальные вопросы (20-е гг. XX в.) / С.А. Елизаров // Проблемы сла-вяноведения: сб. науч. ст. и материалов. – Брянск, 2001. – Вып. 3. – С. 268–277.
122. Елизаров С.А. Административно-территориальное деление ССРБ (1919 – март 1921 г.) / С.А. Елизаров // Беларусь: этапы станаўлення дзяржаўнасці (да 90-годдзя з дня ўтварэння БССР): матэрыялы Міжнар. навук.-практ. канф. (Мінск, 18 снеж. 2008 г.) / М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь, Нац. акад. навук Беларусі [і інш.]; рэдкал.: А.А. Каваленя (старш.) [і інш.]. – Мн.: Выд. цэнтр БДУ, 2009. – С. 81–85.
123. Ермаловіч В. 3 гісторыі беларуска-нямецкага грамадскага супрацоўніцтва ў 20-х гадах XX стагоддзя / В. Ермаловіч // Беларусіка = Flbaruthenica: Кн. 7. Беларуска-нямецкае грамадска-культурнае ўзаемадзеянне: гісторыя, сучасныя перспектывы: Зб. арт. / Гал. рэд. Л. Кулатата. – Мн.: ННАЦ імя Ф. Скарыны, 1996. – С. 46–52.
124. Жмуровский Д.П. В борьбе за Советскую власть: Деятельность большевиков в белорусской деревне 1918–1920 гг. / Д.П. Жмуровский. – Мн.: Беларусь, 1989. – 96 с.
125. Жук В. БНР ці БССР / В. Жук. – Нью-Ёрк: Рэдакцыя газеты «Беларус», 1986. – 11 с.
126. Жылуновіч З. Арганізацыя сіл. Да гісторыі Савецкай Беларусі / З. Жылуновіч // Польша. – 1924. – № 2. – С. 163–179.
127. Жылуновіч З. Беларуская інтэлігенцыя ў гістарычным аспекце / З. Жылуновіч // Польша. – 1926. – № 6. – С. 74–98.

128. Жылуновіч З. Беларускія секцыі РКП і стварэнне Беларускай Савецкай Рэспублікі / З. Жылуновіч // Полымя. – 1928. – № 10. – С. 73–93.
129. Жылуновіч З. Будуванне Савецкай Беларусі і роля ў гэтым т. Ё.М. Ігнатоўскага / З. Жылуновіч // Маладняк. – 1925. – № 6. – С. 1–14.
130. Замежная Беларусь: зборнік гісторыі, культуры і эканомікі / Пад рэд. П. Крэчэўскага. – Прага: Выд-ва імя Ф. Скарыны, 1926. – 139 с.
131. Зимионко А. Оккупация и интервенция в Белоруссии / А. Зимионко. – М.: Изд-во Всесоюзного общества политкаторжан и ссыльно-поселенцев, 1932. – 47 с.
132. Зюзькоў А. Беларускія нацдэмы – ворагі народа / А. Зюзькоў // Бальшавік Беларусі. – 1937. – № 5. – С. 60–68.
133. Зюзькоў А. Крывавы шлях беларускай нацдэмакратыі / А. Зюзькоў. – Мн.: Белдзяржвыд, 1931. – 88 с.
134. Игнатенко И.М. Иностранная военная интервенция в Белоруссии, 1917–1920 / И.М. Игнатенко, И.П. Ломако, Е.К. Пригунова; отв. ред. И.И. Минц. – Мн.: Навука і тэхніка, 1990. – 341 с.
135. Игнатенко И.М. Октябрьская революция и самоопределение Белоруссии / И.М. Игнатенко. – Мн.: Навука і тэхніка, 1992. – 254 с.
136. Игнатенко И.М. Февральская буржуазно-демократическая революция в Белоруссии / И.М. Игнатенко. – Мн.: Наука и техника, 1986. – 344 с.
137. Иоффе Э.Г. У истоков создания белорусской советской государственности / Э.Г. Иоффе // Беларусь: этапы станаўлення дзяржаўнасці (да 90-годдзя з дня ўтварэння БССР): матэрыялы Міжнар. навук.-практ. канф. (Мінск, 18 снеж. 2008 г.) / М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь, Нац. акад. навук Беларусі [і інш.]; рэдкал.: А.А. Каваленя (старш.) [і інш.]. – Мн.: Выд. цэнтр БДУ, 2009. – С. 89–97.
138. История Беларуси в документах и материалах / сост. И.Н. Кузнецов, В.Г. Мазец. – Мн.: Амал-фея, 2000. – 672 с.

139. История Беларуси. Учебно-информационное пособие. [сост. В.В Григорьева, В.П. Емельянчик, Ю.Л. Козаков, В.Ф. Ладысев; под ред. П.И. Бригадина / Мн.: ООО «ФУ Аинформ», УП «Белорит», 2001. – 446 с.
140. История Беларуси: учеб. пособ. для учреждений обеспечивающих получ. высшего образования: в 2 ч. – Ч. 2 [сост. Я.И. Терещенко, А.А. Воробьев, Н.М. Пурышева, М.Я. Матюшевская; под ред. Терещенка Я.И.]. – Могилев: МГУ им. А.А. Кулешова, 2005. – 310 с.
141. История Белорусской ССР: В 2-х т. / 2-е изд., доп. / редкол. Т.С. Горбунов, Н.В. Каменская, И.С. Кравченко. – Мн.: Изд-во Академии наук Белорусской ССР, 1961. – Т. 1. – 655 с.; Т. 2. – 700 с.
142. История государства и права Белорусской ССР: В 2-х т. / [авт. С.П. Маргунский, В.И. Шабайлов, В.А. Кучинский; ред. С.П. Маргунский]. – Мн.: Наука и техника, 1970. – Т. 1. – 608 с.
143. История национально-государственного строительства СССР. Национально-государственное строительства в СССР в переходной период от капитализма к социализму (1917–1936 гг.) / [Ответ. ред. Д.А. Чугаев и др.]. – М.: Мысль, 1968. – 504 с.
144. История рабочего класса Белорусской ССР: В 4-х т. / [Гл. редкол. П.Т. Петриков и др.]. – Т. 1. – Мн.: Наука и техника, 1984. – 400 с.; Т. 2. – Мн., 1985. – 488 с.; Т. 3. – Мн., 1985. – 485 с.; Т. 4. – Мн., 1987. – 509 с.
145. Ігнатоўскі Ё. Гісторыя Беларусі ў XIX і ў пачатку XX стагоддзя. Лекцыі, чытаныя студэнтам беларускага дзяржаўнага ўніверсітэту. 3-е выд. / Ё. Ігнатоўскі. – Мн.: Беларускае Дзяржаўнае Выдавецтва, 1928. – 252 с.
146. Ігнатоўскі Ё. Нацыянальнае пытанне і Камуністычная партыя: 36 арт., прамой і пастаноў / рэд. У.Ігнатоўскага. – Мн.: Саветская Беларусь, 1924. – 56 с.

147. Історія західних та південних слов'ян XX ст.: Навч. посібник / Під ред. Э.П. Пугача. – Харків: Око, 1998. – 462 с.
148. Калубовіч А. «Айцы» БССР і іхны лёс / А. Калубовіч. – Варшава: [б.и.], 1988. – 26 с.
149. Каменев С. Борьба с белой Польшей / С. Каменев // Военный вестник. – 1922. – № 12. – С. 7–15.
150. Каменская Н.В. Утварэнне Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі / Н.В. Каменская. – Мн.: Дзяржвыд БССР, 1946. – 168 с.
151. Каменская Н. Белорусский народ в борьбе за Советскую власть (1919–1920 гг.) / Н. Каменская. – Мн.: Из-во Академии наук БССР, 1963. – 263 с.
152. Каменская Н.В. Вялікая Кастрычніцкая сацыялістычная рэвалюцыя і ўтварэнне БССР / Н.В. Каменская. – Мн.: [б.в.], 1954. – 45 с.
153. Каменская Н.В. Образование Белорусского Советского государства / Н.В. Каменская. – Мн.: Гос. изд-во БССР, 1948. – 22 с.
154. Канчер Е. Из истории общественных, национальных и революционных движений белорусов / Е. Канчер // Неман. – 1993. – № 1. – С. 136–167.
155. Карніенка В. Клясавая барацьба на гістарычным фронце Беларусі / В. Карніенка. – Мн.: Беларуская Акадэмія навук / масавы сэктар і Інстытут гісторыі, 1932. – 30 с.
156. Касцюк М.П. Бальшавіцкая сістэма ўлады на Беларусі / М.П. Касцюк. – Мн.: ВП «Экаперспектыва», 2000. – 307 с.
157. Касцюк М.П. Развіццё гістарычнай навукі ў Беларусі з канца 80-х г. XX ст. / М.П. Касцюк // Актуальныя праблемы гісторыі Беларусі: стан, здабыткі і супярэчнасці, перспектывы развіцця: Матэрыялы рэспубліканскай навуковай канферэнцыі 3–4 мая 2002 года: У 4 частках. – Ч. 1. – Гродна, 2003. – С. 49–59.
158. Касцюк М.П. Унутраныя і знешнія фактары ўтварэння Беларускай ССР / М.П. Касцюк // Беларусь: этапы станаўлення дзяржаўнасці (да 90-годдзя з дня ўтварэння БССР): матэрыялы Міжнар. навук.-практ.

- канф. (Мінск, 18 снеж. 2008 г.) / М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь, Нац. акад. навук Беларусі [і інш.]; рэдкал.: А.А. Каваленя (старш.) [і інш.]. – Мн.: Выд. цэнтр БДУ, 2009. – С. 97–101.
159. Кнорин В. 1917 год в Беларуси и на Западном фронте / В. Кнорин. – Мн.: Государственное издательство Белоруссии, 1925. – 75 с.
160. Кнорин В. Революция и контрреволюция в Белоруссии / В. Кнорин. – Ч. 1: (февраль 1917 – февраль 1918). – Смоленск: Издательство ЦК КПЛиБ, 1920. – 18 с.
161. Кнорын В. Да гісторыі дыктатуры пролетарыяту у Беларусі / В. Кнорын // Польша. – 1929. – № 1. – С. 87–100.
162. Кнорын В. За культурную рэвалюцыю: зб. арт. / В. Кнорын – Мн.: Белдзяржвыд, 1928. – 105 с.
163. Кобляков И.К. От Бреста до Рапалло: Очерки истории советско-германских отношений с 1918 по 1922 г. / И.К. Кобляков. – М.: Госполитиздат, 1954. – 251 с.
164. Кобрин М.В. Политико-правовая подготовка ко второму провозглашению ССРБ (май–июль 1920 г.) / М.В. Кобрин // Беларусь: этапы станаўлення дзяржаўнасці (да 90-годдзя з дня ўтварэння БССР): матэрыялы Міжнар. навук.-практ. канф. (Мінск, 18 снеж. 2008 г.) / М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь, Нац. акад. навук Беларусі [і інш.]; рэдкал.: А.А. Каваленя (старш.) [і інш.]. – Мн.: Выд. цэнтр БДУ, 2009. – С. 107–110.
165. Ковкель И.И. История Беларуси с древнейших времен до нашего времени / И.И. Ковкель, Э.С. Ярмусик. – Мн.: Аверсэв, 2005. – 605 с.
166. Комар В. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.) / В. Комар. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. – 360 с.
167. Корнеў П.І. Этапы фарміравання Беларускай дзяржнаўнасці (1917–1920 г.) / П.І. Корнеў // Актуальныя праблемы гісторыі Беларусі: стан, здабыткі і супярэчнасці, перспектывы развіцця: Матэрыялы

- рэспубліканскай навуковай канферэнцыі 3–4 мая 2002 года: У 4 частках. – Ч. 4. – Гродна, 2003. – С. 142–145.
168. Коршук У.К. Беларуская Сацыялістычная Громада: стварэнне і дзейнасць / У.К. Коршук // Працы гістарычнага факультэта БДУ. – Мн.: БДУ, 2007. – Вып. 2. – С. 20–29.
 169. Коўкель І. І. «Беларускае пытанне» на Парыжскай мірнай канферэнцыі (1919–1920 гг.) / І. І. Коўкель // Наука и образование в условиях социально-экономической трансформации общества: Материалы V междунар. науч. конф. – Гродно, 2002. – Ч. 1. – С. 53–57.
 170. Кривобок О. Територіальні зв'язки як чинник формування партійно-політичної і адміністративної мережі на півночі Лівобережної України (початок ХХ ст.) / О. Кривобок // Регіональна історія України. – Вип. 3. – 2009. – С. 233–246.
 171. Круталевич В. История Беларуси: становление национальной державности (1917–1922 гг.) / В. Круталевич. – Мн.: [б.и.], 2003. – 385 с.
 172. Круталевич В.А Абвяшчэнне рэспублікі / В.А. Круталевич // Полымя. – 1986. – № 9. – С. 177–183.
 173. Круталевич В.А На путях национального самоопределения (БНР–БССР–РБ) / В.А. Круталевич. – Мн.: Право и экономика, 1995. – 139 с.
 174. Круталевич В.А Организация и деятельность Белорусского комиссариата (1918–1919 гг.) / В.А. Круталевич // История СССР. – 1963. – № 6. – С. 115–126.
 175. Круталевич В.А. Административно-территориальное устройство БССР / В.А. Круталевич. – Мн.: Наука и техника, 1966. – 133 с.
 176. Круталевич В.А. Рождение Белорусской Советской Республики (На пути к провозглашению республики. Октябрь 1917 – декабрь 1918 г.) / В.А. Круталевич. – Мн.: Наука и техника, 1975. – 335 с.
 177. Круталевич В.А. Рождение Белорусской Советской Республики: провозглашение республики развёртывание национально-

- государственного строительства. (Ноябрь 1918 г. – февраль 1919 г.) / В.А. Круталевич. – Минск: Наука и техника, 1979. – 335 с.
178. Круталевич В.А. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі (1917–1945 гг.): Вучэбны дапаможнік для студэнтаў юрыдычных і гістарычных спецыяльнасцей ВНУ / В.А. Круталевич, І.А. Юхо. 2-е выд. – Мн.: Беларуская навука, 2000. – 237 с.
179. Круталевич В. Пасля абвяшчэння рэспублікі / В. Круталевич // Полымя. – 1966. – № 9. – С. 130–138.
180. Круталевич В. Рыжскі мірны дагавор / В. Круталевич // Спадчына. – 1990. – № 1. – С. 12–14.
181. Круталевич В. Станаўленне дзяржаўнасці: (Да 70-годдзя абвяшчэння БССР) / В.А. Круталевич. – Мн.: Выд. ЦК КПБ, 1989. – 125 с.
182. Круталевич В.ходам гісторыі / В. Круталевич // Полымя. – 1972. – № 7. – С. 181–213.
183. Круталевич В.А. Провал контрреволюционных планов создания Белорусского буржуазного государства и образование БССР (октябрь 1917–февраль 1919) / В.А. Круталевич. – Мн.: Беларуская навука, 1973. – 238 с.
184. Ладисеў У.Ф. На пераломе эпох: станаўленне беларускай дзяржаўнасці (1917–1920 гг.) / У.Ф. Ладисеў, П.І. Брыгадзін. – Мн.: БДУ, 1999. – 127 с.
185. Ладисеў У.Ф. Паміж Усходам і Заходам: Становленне дзяржаўнасці і тэрытарыяльнай цэласнасці Беларусі (1917–1939 гг.) / У.Ф. Ладисеў, П.І. Брыгадзін. – Мн.: БДУ, 2003. – 307 с.
186. Ладисеў У.Ф. Праблемы станаўлення Беларускай дзяржаўнасці на савецкай аснове / У.Ф. Ладисеў // Актуальныя праблемы гісторыі Беларусі: стан, здабыткі і супярэчнасці, перспектывы развіцця. Матэрыялы рэспуб. навук. канф.: У 4 ч. – Ч. 1. – Гродна: ГрДУ, 2003. – С. 59–65.

187. Ладысеў У.Ф. Да пытання беларуска-украінскіх узаемаадносін у перыяд станаўлення дзяржаўнасці і тэрытарыяльнай цэласнасці Беларусі / У.Ф. Ладысеў // Украіна: культурна спадщина, нацыянальна свідоміць, дзяржавнісь. – 2008. – № 17. – С. 470–474.
188. Ладысеў У.Ф. Роля расійскага фактару ў станаўленні беларускай дзяржаўнасці / У.Ф. Ладысеў // Беларусь: этапы станаўлення дзяржаўнасці (да 90-годдзя з дня ўтварэння БССР): матэрыялы Міжнар. навук.-практ. канф. (Мінск, 18 снеж. 2008 г.) / М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь, Нац. акад. навук Беларусі [і інш.]; рэдкал.: А.А. Каваленя (старш.) [і інш.]. – Мн.: Выд. цэнтр БДУ, 2009. – С. 117–123.
189. Ладысеў У.Ф. Рыжскі дагавор 1921 г. і палітыка кіраўніцтва Савецкай Расіі экспарту рэвалюцыі / У.Ф. Ладисеў // *Biuletyn historii pogranicza*. – 2001. – № 2. – S. 31–39.
190. Лазько Р. Спробы заключэння беларуска-польскага саюза ў 1919 г. / Р. Лазько // *Białoruskie Zeszyty Historyczne*, Беларускі гістарычны зборнік. – 2001. – № 15. – S. 109–121.
191. Лазько Р.Р. Беларусь у еўрапейскай палітыцы. 1918–1925 гг.: Нарысы / Р.Р. Лазько, А.М. Кротаў, М.М. Мязга. – Гомель: УА «ГДУ імя Ф. Скарыны», 2003. – 126 с.
192. Литвиновская Ю.И. Белорусский вопрос на Парижской мирной конференции / Ю.И. Литвиновская // *Человек. Цивилизация. Культура*. – Вып. 2.: Тезисы доклада III межвуз. студ. научно-теорет. конференции по гуман. Наукам. Минск 23 апр. 1997. – Мн.: Веды, 1998. – С. 17–18.
193. Лочмель І. Барацьба беларускага народа супраць інтэрвентаў: (Да 20-й гадавіны вызваленне Беларусі ад белапольскіх акупантаў) / І. Лочмель. – Мн.: Дзярж. выд-ва пры СНК БССР. Рэд. палітыч. літ, 1940. – 115 с.
194. Лочмель І.Ф. Вызваленне Беларусі ад белапольскіх акупантаў: 11 ліп. 1920 г.: Да дзевятнаццатай гадавіны / І.Ф. Лочмель. – Мн.: Дзяржвыд Беларусі. Аддз. паліт. літ., 1939. – 51 с.

195. Лочмель И.Ф. Очерк истории борьбы белорусского народа против польских панов / И.Ф. Лочмель. – М.: Воен. изд-во нар. комиссариата обороны Союза ССР, 1940. – 120 с.
196. Ляўкоў М. Барацьба за Саветы ў беларускай вёсцы (1917–1921 гг.) / М. Ляўкоў // Полымя. – 1930. – № 7. – С. 186–205.
197. Мазько Э.А. Дзейнасць Беларускай хрысціянска-дэмакратычнай злучнасці ў 1917–1926 гг. / Э.А. Мазько // Актуальныя праблемы гісторыі Беларусі: стан, здабыткі і супярэчнасці, перспектывы развіцця: Матэрыялы рэспуб. навук. канф.: У 4 ч. – Ч. 4. – Гродна: ГрДУ, 2003. – С. 230–233.
198. Малахаў Б.К. Да пытання аб знешнепалітычным аспекце суверынітэту ССРБ (1918–1922 гг.) / Б.К. Малахаў // Куляшоўскія чытанні: Матэрыялы Міжнар. навук. канф. – Магілёў: МДУ імя А.А. Куляшова, 2012. – С. 248–250.
199. Маргунский С.П. Государственное строительство Белорусской ССР на первом этапе её развития / С.П. Маргунский. – Мн.: Изд-во АН БССР, 1953. – 116 с.
200. Маргунский С.П. Интернациональное и национальное в государственном строительстве Белоруссии (1917–1922 гг.) / С.П. Маргунский, Л.И. Кукреш. – Мн.: Наука и техника, 1978. – 224 с.
201. Маргунский С.П. Создание и упрочнение Белорусской государственности (1917–1922) / С.П. Маргунский. – Мн.: Из-во Академии наук БССР, 1958. – 259 с.
202. Матвієнко В.М. Українська дипломатія 1917–1921: на теренах постімперської Росії / В.М. Матвієнко. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2002. – 373 с.
203. Мацко А. Революционная борьба трудящихся Польши и Западной Белоруссии против гнета буржуазии и помещиков (1918–1939 гг.) / А. Мацко. – Мн.: Беларусь, 1972. – 336 с.

204. Менскі Я. Чаму ды як была ўтвораная Беларуская ССР / Я. Менскі // Беларускі зборні. – Мюнхэн, 1955. – Кн. 1 / Інстытуту для вывучэння гісторыі й культуры ССР. Institute for the Study of the History and Culture of the USSR. Institut zur Erforschung der Geschichte und Kultur der UdSSR. Institut d'études de l'histoire et de la culture de l'URSS. – С. 7–33.
205. Мікніс Р. Літва і Беларусь: Перыпетыі дзяржаўнасці ў пачатку XX ст. / Р. Мікніс // Беларусіка. Albaruthenica. – Вып. 6. – Ч. 2: Беларусь паміж Усходам і Захадам. Праблемы міжнацыянальнага, міжрэлігійнага і міжкультурнага ўзаемадзеяння, дыялогу і сінтэзу / Пад рэд. У. Конана, А. Мальдзіса, Г. Цыхуна [Матэрыялы II Міжнароднага кангрэса беларусістаў]. – Мн.: Нацыянальна навукова-асветны цэнтр імя Ф. Скарыны, 1997. – С. 249–256.
206. Мірановіч Я. Навейшая гісторыя Беларусі / Я. Мірановіч. – Беласток: Orthdruk, 1999. – 270 с.
207. Мірановіч Я. Спробы ажыццяўлення ідэі беларускай нацыянальнай дзяржаўнасці ў XX ст. / Я. Мірановіч // Беларусіка. Albaruthenica. – Кн. 21: Нацыянальныя пытанні: Матэрыялы III Міжнароднага кангрэса беларусістаў «Беларуская культура ў дыялогу цывілізацый» / Рэдкал.: Э. Дубянецкі (гал. рэд.) і інш. – Мн.: Беларускі кнігазбор, 2001. – С. 190–203.
208. Міхнюк У.М. Арыштаваць у высылцы: Дакум. нарыс пра А.Дудара / У.М. Міхнюк. – Мн.: БелНДІДАС, 1996. – 149 с.
209. Мурашко П.Е. Особого назначения... История ЧОН Белорусии 1918–1924 / П.Е. Мурашко. – Мн., 1979.
210. Мясников (Мясникин) А. Избранные произведения / А. Мясников [редкол. Агаян Ц.П., Бзнуни А.Х., Мнацаканян А.Н.]. – Ереван: Айастан, 1965. – 708 с.
211. На скрыжаванні думак: Вучоныя аб «белых плямах» гісторыі Беларусі / Склад. Я.І. Бараноўскі. – Мн.: Беларусь, 1990. – 119 с.

212. Навицкас К. Литва и Антанта (1918–1920 гг.) / К. Навицкас. – Вильнюс: Минтис, 1970. – 139 с.
213. Найдзюк Я. Беларусь учора і сёння: Кароткі папулярны гістарычны нарыс / Я. Найдзюк. – Вільнюс: Бел.друк. «Крыніцы», 1940. – 63 с.
214. Недасек М. Большевизм в революционном движении Белоруссии: Введение в историю большевизма в Белоруссии / М. Недасек. – Мюнхен, 1956. – 151 с.
215. Недасек М. Большевизм на путях к установлению контроля над Белоруссией / М. Недасек. – Мюнхен, 1954. – 70 с.
216. Недасек М. Камунізм і «беларускі нацыяналізм» / М. Недасек // Залісы. – 1962. – Кн. 1. – С. 138–177.
217. Недасек М. Нацыянальнае самавызначэнне і Саветы / М. Недасек // Беларускі зборнік: Інстытут для вывучэння СССР. – Кн. 1. – Мюнхен, 1959. – С. 5–19.
218. Образование СССР (1917–1924 гг.): сб. док. / под ред. Э.Б. Генкиной. – М.: Изд. АН СССР, 1949. – 452 с.
219. Паланевіч Г. Нацыянальная тэорыя й практыка бальшавізму ў Беларусі / Г. Паланевіч // Беларускі зборнік. – Мюнхен, 1960. – Кн. 12. / Інстытут для вывучэння гісторыі й культуры ССР. Institute for the Study of the History and Culture of the USSR. Institut zur Erforschung der Geschichte und Kultur der UdSSR. Institut d'études de l'histoire et de la culture de l'URSS. – С. 9–81.
220. Панько О.Д. Питання державного кордону в білорусько-українських переговорах 1918 р. / О.Д. Панько // Проблеми слов'янознавства. – 2002. – Вип. 52. – С. 65–72.
221. Папоў Ф. Барацьба беларускага народа з белапольскімі акупантамі ў 1919–1920 гг. / Ф. Папоў // Бальшавік Беларусі. – 1940. – № 6. – С. 43–59.

222. Парэчын Г. Ідэя беларускае дзяржаўнасці перад утварэннем Савецкае Беларусі / Г. Парэчын // Запіскі аддзелу гуманітарных навук. Працы кафедры сучаснага права. – 1929. – Т.1. – С. 1–35.
223. Петриков П.Т. Ревкомы Белоруссии / П.Т. Петриков. – Мн.: Наука и техника, 1975. – 287 с.
224. Платонаў Р.П. Беларусь у міжваенны перыяд: Старонкі паліт. гісторыі ў святле арх. крыніц / Р.П.Платонаў. – Мн.: БелНДІДАС, 2001. – 281 с.
225. Платонаў Р.П. Старонкі гісторыі Беларусі: Архівы сведчаць: з навук. Спадчыны / Р.П. Платонаў. – Мн.: БелНДІДАС, 2003. – 352 с.
226. Платонов Р. В объятиях «начальника державы Польской» / Р. Платонов // Беларуская думка. – 1999. – № 4. – С. 97–102.
227. Платонов Р. Трудный путь к свободе / Р. Платонов, Н. Сташкевич // Советская Белоруссия. – 1991. – 16 июля.
228. Платонов Р., Сташкевич И. К вопросу о становлении белоруской национальной государственности / Р. Платонов, И. Сташкевич // Октябрь 1917 и судьбы политической оппозиции: Совмест. рос.-белорус. исслед.: Учеб. пособие для преподавателей и студентов вузов: В 3 ч. / Под общ. ред. Э.М. Энтина. – Гомель: Белорусское агентство научно-технической и деловой информации, 1993. – Ч. 2. – С. 78–85
229. Победа Советской власти в Белоруссии / Редкол.: И.И. Минц, Н.В. Каменская, И.С. Кравченко. – Мн.: Наука и техника, 1967. – 506 с.
230. Политические партии в Польше, Западной Белоруссии и Западной Украине / [под ред. С. Скульского]. – Мн.: Издательство Белорусской Академии Наук, 1935. – 245 с.
231. Политические партии России. Конец XIX – первая треть XX века: энциклопедия / [редкол. Шелохаев В.В., Булдаков В.П., Ерофеев Н.Д. и др.]. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 1996. – 872 с.
232. Поречин Г. Советские республики в их взаимоотношениях / Г. Поречин. – Мн.: Госиздат Белоруссии, 1922. – 63 с.

233. Радзькоў А.М. Гісторыя станаўлення беларускай дзяржаўнасці як фактар грамадзянскага і патрыятычнага выхавання навучэнцаў і студэнцкай моладзі / А.М Радзькоў // Беларусь: этапы станаўлення дзяржаўнасці (да 90-годдзя з дня ўтварэння БССР): матэрыялы Міжнар. навук.-практ. канф. (Мінск, 18 снеж. 2008 г.) / М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь, Нац. акад. навук Беларусі [і інш.]; рэдкал.: А.А. Каваленя (старш.) [і інш.]. – Мн.: Выд. цэнтр БДУ, 2009. – С. 13–17.
234. Ракашевич В.К. Под знаменем братства 1917–1922 гг. / В.К. Ракашевич. – Мн.: Беларусь, 1972. – 166.
235. Рамановіч П.С. Тэрыторыя і палітычна-прававы статус ССРБ у 1919–1922 гг. / П.С. Рамановіч // Актуальныя праблемы гісторыі Беларусі: стан, здабыткі і супярэчнасці, перспектывы развіцця. Матэрыялы рэспуб. навук. канф.: У 4 ч. – Ч. 4. – Гродна: ГрДУ, 2003. – С. 145–148.
236. Рамановіч П.С., Ермаковіч Л.І. Тэрыторыя і палітычны статус БРСР (1920–1922 гг.) / П.С. Рамановіч, Л.І. Ермаковіч // Беларусь: этапы станаўлення дзяржаўнасці (да 90-годдзя з дня ўтварэння БССР): матэрыялы Міжнар. навук.-практ. канф. (Мінск, 18 снеж. 2008 г.) / М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь, Нац. акад. навук Беларусі [і інш.]; рэдкал.: А.А. Каваленя (старш.) [і інш.]. – Мн.: Выд. цэнтр БДУ, 2009. – С. 154–158.
237. Романовский И.Ф. Антисоветское подполье в Беларуси в 1919–1925 гг. / И.Ф. Романовский, М.В. Гудов. – Мн.: Респ. ин-т высш. шк., 2002. – 126 с.
238. Сакалоўскі У. Прадстаўніцтва БНР у Германіі (1919–1925) / У.Сакалоўскі // Гістарычная навука і гістарычная адукацыя ў Рэсп. Беларусь: стан і перспектывы развіцця: Матэрыялы II Усебел. канф. гісторыкаў, Мінск, 10–11 крас. 1997 г. – Мн.: БДУ, 1999. – С. 152–153.
239. Селиванов П.А. Боевое содружество трудящихся Украины и Белоруссии в годы становления советской власти и гражданской войны / П.А. Селиванов // Единство и сотрудничество народов ССР: Тезисы докладов и сообщений научной конференции / Ред. кол. М.П. Ким,

- А.М. Лазарев, С.Я. Афтешок и др. – Кишнев: Штиинца, 1975. – С. 154–157.
240. Селиванов П.А. Военная деятельность Советов Белоруссии, 1917–1920 гг. / П.А. Селиванов. – Мн.: Наука и техника, 1980. – 295 с.
241. Сківіцкі Д.В. Палітыка Беларускай пратгі сацыялістаў-рэвалюцыянераў ва ўмовах савецка-польскай вайны і акупацыі Заходняй Беларусі / Д.В. Сківіцкі // Заходні рэгіён Беларусі вачыма гісторыкаў і краязнаўцаў: зборнік навук. артыкулаў. – Гродна: ГрДУ, 2006. – С. 116–120.
242. Снапкоўскі У.Е. Гісторыя знешняй палітыкі Беларусі: вучэбны дапаможнік для студэнтаў факультэта міжнародных адносін: у 2 ч. / У.Е. Снапкоўскі. – Ч. 2: Ад канца XVIII да пачатку XXI ст. – Мн.: БДУ, 2004. – 302 с.
243. Станкевіч С. Нацыянальная палітыка Крэмля на Беларусі / С. Станкевіч // Беларускі зборнік – Мюнхэн, 1955.– Кн. 1. / Інстытуту для вывучэння гісторыі й культуры ССР (Institute for the Study of the History and Culture of the USSR. Institut zur Erforschung der Geschichte und Kultur der UdSSR. Institut d'études de l'histoire et de la culture de l'URSS). – С. 34–47.
244. Сташкевич Н. На грани возможного: Идеино-политическая борьба вокруг создания белорусской советской государственности: «белые пятна» / Н. Сташкевич // Неман. – 1989. – № 10. – С. 137–152.
245. Сташкевич Н. Белорусская государственность: этапы становления (XX век) / Н. Сташкевич // Гісторыя праблемы выкладання. – 2009. – № 4. – С. 3–6.
246. Сташкевич Н. На грани возможного: Идеино-политическая борьба вокруг создания белорусской государственности: «белые пятна» / Н. Сташкевич // Нёман. – 1989. – № 10. – С. 137–152,
247. Сташкевич Н.С. Белорусская советская государственность: история провозглашения и этапы её становления (XX в.) / Н.С. Сташкевич //

- Беларусь: этапы станаўлення дзяржаўнасці (да 90-годдзя з дня ўтварэння БССР): матэрыялы Міжнар. навук.-практ. канф. (Мінск, 18 снеж. 2008 г.) / М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь, Нац. акад. навук Беларусі [і інш.]; рэдкал.: А.А. Каваленя (старш.) [і інш.]. – Мн.: Выд. цэнтр БДУ, 2009. – С. 25–36.
248. Сташкевич Н.С. На пути к истине: Из истории национально-освободительного движения в Белоруссии 1917 / Н.С. Сташкевич. – Мн.: [б.и.], 1983. – 126 с.
249. Сташкевич Н.С. Почему не состоялась БНР? Из истории политического банкротства националистической контрреволюции в Белоруссии (1918–1925 гг.) / Н.С. Сташкевич, И.И. Ковкель. – Мн.: Университетское, 1985. – 126 с.
250. Сташкевич Н.С. Приговор революции: Крушение антисоветского движения в Белоруссии 1917–1925 гг. / Н.С. Сташкевич. – Мн.: Университетское, 1985. – 304 с.
251. Сташкевіч М. Дарога ў будучыню / М. Сташкевіч // Полымя – 1987. – № 11. – С. 148–170.
252. Сташкевіч М.С. Непазбежнае банкруцтва: (3 гісторыі краху нацыялістычных партый у Беларусі. 1917–1925 гг.) / М.С. Сташкевіч. – Мн.: [б.в.], 1974. – 141 с.
253. Страницы истории Компартии Белоруссии: суждения, аргументы, факты / Ин-т истории партии при ЦК КП Белоруссии, Фил. ин-та марксизма-ленинизма при ЦК КПСС ; Под ред. Р.П.Платонова. – Мн.: Университетское. 1990. – 446 с.
254. Сумрач Г. Пошукі страчаных архіваў па гісторыі беларускай дзяржаўнасці (Прага, Масква, Парыж) / Г.Сумрач // Рэстытуцыя культурных каштоўнасцей: праблемы вяртання і сумеснага выкарыстання (юрыдычныя, навуковыя і маральныя аспекты). Матэрыялы Міжнарод. навук. канферэнцыі. Мінск. 19–20 чэрвеня 1997 г. – Мн.: ННАЦ імя Ф.Скарыны, 1997. – С. 185–188.

255. Сянкевіч А. За ленінскую лінію ў нацыянальнай палітыцы / А. Сянкевіч. – Мн.: Дзяржвыд БССР, 1931. – 56 с.
256. Тадевосян Э.В. Советская национальная государственность / Э.В. Тадевосян. – М.: Изд-во Московского университета, 1972. – 232 с.
257. Талкачоў В. Цяжкі студзень 1919–га...: Да пытання аб стварэнні Літоўска-Беларускай ССР / В. Талкачоў // Беларуская думка. – 1994. – № 1. – С. 67–69.
258. Таркан И.И. Становление белорусской государственности: методологические проблемы / И.И. Таркан // Беларусь: этапы станаўлення дзяржаўнасці (да 90-годдзя з дня ўтварэння БССР): матэрыялы Міжнар. навук.-практ. канф. (Мінск, 18 снеж. 2008 г.) / М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь, Нац. акад. навук Беларусі [і інш.]; рэдкал.: А.А. Каваленя (старш.) [і інш.]. – Мн.: Выд. цэнтр БДУ, 2009. – С. 182–184.
259. Туронак Ю. Беларусь пад нямецкай акупацыяй / Ю. Туронак. – Мн.: Беларусь, 1993. – 236 с.
260. Турук Ф. Белорусское движение: Очерк истории национального и революционного движения белорусов / Ф. Турук. – М.: Госиздат, 1921. – 144 с.
261. Ходзін С.М. Станаўленне беларускай дзяржаўнасці ў айчынай і замежнай гістарыяграфіі / С.М. Ходзін // Беларусь: этапы станаўлення дзяржаўнасці (да 90-годдзя з дня ўтварэння БССР): матэрыялы Міжнар. навук.-практ. канф. (Мінск, 18 снеж. 2008 г.) / М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь, Нац. акад. навук Беларусі [і інш.]; рэдкал.: А.А. Каваленя (старш.) [і інш.]. – Мн.: Выд. цэнтр БДУ, 2009. – С. 36.
262. Хоміч С. Асноўныя этапы фарміравання тэрыторыі Беларускай савецкай рэспублікі (канец 1918 – 1926 гг.) / С. Хоміч // Беларускі гістарычны агляд. – 2000. – Т. 7. – Сш. 2. – С. 351–363.
263. Хоміч С. Савецкая і беларуская гістарыяграфія пра фарміраванне тэрыторыі БССР у 1919–1926 гг. / С. Хоміч // Гістарыяграфія гісторыі

- Беларусі: стан і перспектывы развіцця. Матэр. нав. канф., Мінск, 6–7 кастр. 1999. – Мн.: Дэполіс, 2000. – С. 218–221.
264. Хохлов А.Г. Крах антисоветского бандитизма в Белоруссии в 1918–1925 гг. / А.Г. Хохлов. – Мн.: Беларусь, 1981. – 171 с.
265. Хромченко Д.Н. Установление Советской власти в Минской губернии / Д.Н. Хромченко // Беларусь: этапы станаўлення дзяржаўнасці (да 90-годдзя з дня ўтварэння БССР): матэрыялы Міжнар. навук.-практ. канф. (Мінск, 18 снеж. 2008 г.) / М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь, Нац. акад. навук Беларусі [і інш.]; рэдкал.: А.А. Каваленя (старш.) [і інш.]. – Мн.: Выд. цэнтр БДУ, 2009. – С. 206–209.
266. Цвікевіч А. «Западно-руссизм»: Нарысы з гісторыі грамадскай мыслі на Беларусі ў XIX і пачатку XX в. / А. Цвікевіч [фотакопіі: у 2 ч.]. – Мн.: Белдзяржвыд, 1929. – 183 с.
267. Цвікевіч А. Адраджэнне Беларусі і Польшчы / А. Цвікевіч. – Мн.; Вільня; Берлін: Вызваленне, 1921. – 191 с.
268. Ціхаміраў А. Беларуская праблематыка на Парыжскай мірнай канферэнцыі 1919–1920 гг. / А. Ціхаміраў // Весці Акадэміі навук Беларусі: Сэр. гум. навук. – 1996. – № 4. – С. 30–36.
269. Ціхаміраў А. Беларусь у палітыцы вядучых дзяржаў Захаду (1914–1945 гг.) / А. Ціхаміраў // Białoruskie Zeszyty Historyczne, Беларускі гістарычны зборнік. – 2001. – № 15. – С. 168–188.
270. Ціхаміраў А. Беларусь у сістэме міжнародных адносін перыяду пасляваеннага ўпадкавання Еўропы і польска-савецкай вайны (1918–1921 гг.) / А. Ціхаміраў. – Мн.: Экаперспектыва, 2003. – 399 с.
271. Ціхаміраў А. Канцэпцыі знешнепалітычнай арыентацыі беларускага замежжа (1921–1925) / А.В. Ціхаміраў // Беларусіка. – Кн.17. – Мн., 2001. – С. 86–97.
272. Ціхаміраў А. Міжнародныя аспекты фарміравання беларускай дзяржаўнасці ў 1914–1921 гг. / А.В. Ціхаміраў // Внешняя политика

- Беларуси в исторической ретроспективе: Материалы междунар. науч. конф. – Мн.: Адукацыя і выхаванне, 2002. – С.109–125.
273. Ціхаміраў А. Рыжскі мірны дагавор 1921 г. і лёс [Заходняй] Беларусі / А. Ціхаміраў // Назаўсёды разам: Да 60-годдзя ўз'яднання Заходняй Беларусі з БССР. – Мн.: Бел. Энцыкл., 1999. – С. 19–33.
274. Чарвякоў А. За Савецкую Беларусь / А. Чарвякоў. – Мн.: [б.в.], 1927. – 137 с.
275. Черній А.І. Історія південних і західних слов'ян (від найдавніших часів до кінця XX ст.). У 3-х част. / А.І. Черній, В.А. Черній. – Рівне: Вид-во Рівненського інституту слов'янознавства Київського слов'янського університету, 1999. – 444 с.
276. Чигринов П.Г. История Беларуси с древности до наших дней: Учеб. Пособие / П.Г. Чигринов. – Мн.: Кн. дом, 2004. – 670 с.
277. Шардыко И.В. Методические рекомендации, предназначенные для студентов V курса исторического факультета, изучающих спецкурс «Политическая оппозиция в Белоруссии (1917 – начало 1920-х гг.)» / И.В. Шардыко. – Могилев: МГПИ, 1997. – 22 с.
278. Шекун О. Отечественная война против немецких захватчиков в 1918 году в Белоруссии / О. Шекун. М.: Госполитиздат, 1941. – 210 с.
279. Шекун О. Создание и героическая оборона Белорусской ССР / О. Шекун // Историк-марксист. – 1940. – №1. – С.63–68.
280. Ширяев Е.Е. Русь Белая, Русь Черная и Литва в картах / Е.Е. Ширяев. – Мн.: Навука і тэхніка, 1991. – 119 с.
281. Шкляр Е.Н. Борьба трудящихся Литовско-Белорусской ССР с иностранными интервентами и внутренней контрреволюцией (1919–1920 гг.) / Е.Н. Шкляр. – Мн.: Гос. Из-во БССР, 1962. – 178 с.
282. Шыбека З.В. Нарыс гісторыі Беларусі (1795–2002) / З.В. Шыбека. – Мн.: Энцыклапедыкс, 2003. – 489 с.

283. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. / Прадм. М. Ткачова; Маст. Э.Э. Жакевіч; Рэдкал.: М.В. Біч і інш. – Т. 1: А.–Беліца. – Мн.: Белэн, 1993. – 494 с.
284. Юхо Я. Фармаванне тэрыторыі беларусаў / Я. Юхо // Спадчына. – 1991. – № 6. – С. 8–12.
285. Якутов В.Д. А.Г. Червяков: страницы биографии / В.Д. Якутов. – Мн.: Беларусь, 1978. – 156 с.
286. Яровий В.І. Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн. XX століття: [підручник для вищих навчальних закладів] / В.І. Яровий. – К.: Генеза, 2005. – 816 с.
287. Kulwec K. Polska w granicach naturalnych i historycznych / K. Kulwec. – Moskwa : Rada Zjazdów Organizacji Polskiech Pomocy Ofiarom Wojny, 1917. – 175 s.
288. Łatyszzonek O., Mironowicz E. Historia Białorusi: od połowy XVIII do końca XX wieku / O. Łatyszzonek, E. Mironowicz. – Białystok, 2002. – 330 s.
289. Lewandowski J. Federalizm. Litwa i Białoruś w polityce obozu belwederskiego (XI 1918 – IV 1920) / J. Lewandowski. – Warszawa, 1962. – 269 s.
290. Maliszewski E. Polacy i polskość na Litwie i Rusi / E. Maliszewski. – Warszawa, 1914. – 273.
291. Mironowicz E. Białorusini i Ukraińcy w polityce obozu piłsudczykowskiego / E. Mironowicz. – Białystok: MZGraf, 2007. – 294 s.
292. Romer E. O wschodniej granice Polski z przed roku 1772. – Lwów, 1925.

Електронні ресурси

293. Грицкевич А.П. Западный фронт РСФСР 1918–1920. Борьба между Россией и Польшей за Белорусию – [Электронный ресурс] / А.П. Грицкевич. – Режим доступа: <http://fanread.ru/book/11938391/#read>
294. Гросул В.Я. Образование СССР. 1917–1924 гг. – [Электронный ресурс] / В.Я. Гросул. – Режим доступа: http://bookz.ru/authors/vladislav-grosul/obrazova_279/1-obrazova_279.html
295. Елизаров С.А. Формирование и функционирование системы административно-территориального деления БССР (1919–1991 гг.) – Гомель: ГГТУ им. П. О. Сухого, 2009. – 222 с. – [Электронный ресурс] / С.А. Елизаров – Режим доступа: <https://elib.gstu.by/bitstream/handle/220612/10593/%D0%95%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B2?%20%D0%A1.%20%D0%90.%20%D0%A4%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5...pdf&isAllowed=y&sequence=1>
296. Мельтюхов М.И. Советско-польские войны. Военно-политическое противостояние 1918–1939 гг. – М.: Вече, 2001. – [Электронный ресурс] / М.И. Мельтюхов – Режим доступа: <http://militera.lib.ru/research/meltyukhov2/index.html>
297. Декреты Советской власти. Т. 1. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%98%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81:%D0%94%D0%B5%D0%BA%D1%80%D0%B5%D1%82%D1%8B_%D0%A1%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9_%D0%B2%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8_%D0%A2%D0%BE%D0%BC_1_1957.djvu
298. Декреты Советской власти Т. 2. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=2153291>
299. Latyszonek O. Białoruskie formacje wojskowe. 1917–1923. – Białystok: Białoruskie Towarzystwo Historyczne, 1995. – 273 s.

- [Електронний ресурс] / О. Latyszzonek – Режим доступу: http://kamunikat.fontel.net/www/knizki/historia/latyszonak/formacje_02.htm#2.5
300. Віцьбіч. Ю. Антыбальшавіцкія паўстанні і партызанская барацьба на Беларусі [Електронний ресурс] / Юрка Віцьбіч. – Вільня: Gudas, 2007. – 308с. – Режим доступу: <http://jivebelarus.net/history/new-history/anticom-resist-and-partisans-at-belarus.html?page=3#lnk2>
301. Короткова Д.А. Белоруссия в советско-польских отношениях в 1918–1921 гг. – М., 2015. – 252 с. [Електронний ресурс] / Д. Короткова. – Режим доступу: <http://www.hist.msu.ru/Science/Disser/Korotkova.pdf>
302. Кукса А.Н. Белорусско-украинские дипломатические контакты (январь-декабрь 1918 г.) [Електронний ресурс] / А.Н. Кукса // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 2006. – № 1. – Режим доступу: http://evolutio.info/index.php?option=com_content&task=view&id=985&Itemid=168
303. Лабынцев Ю.А. Повествования заподнобелорусский беженцев-очевидцев о революционной России [Електронний ресурс] / Ю.А. Лабынцев. – Режим доступу: <http://www.knizhkult.narod.ru/Labyncevt.htm>
304. Мазец В. «Мы мабілізуем свае сілы і ...тут выкуем дзяржаўную волю свайго народа» [Електронний ресурс] / В. Мазец // Беларусь у XX стагоддзі. – 2002. – Вып. 1. – Режим доступу: <http://www.homoliber.org/ru/xx/xx010116.html>
305. Малыхіна Л. Праблемы гістарыяграфіі Літоўска-Беларускай ССР [Електронний ресурс] / Л. Малыхіна. – Режим доступу: <http://kamunikat.fontel.net/www/czasopisy/bzh/20/06.htm>
306. Малыхіна Л. Сацыялістычная Савецкая Рэспубліка Літвы і Беларусі: асноўныя праблемы гістарыяграфіі [Електронний ресурс] / Л. Малыхіна // Беларускі гісторычны часопіс. – 2003. – № 5. – Режим доступу: http://www.aiv.by/czasopisy/mat.php?czas=czas&cz_h=2003&cz_n=05&mat_id1=05200304&pg=6

307. Матвеев Г.Ф. Ещё раз о численности красноармейцев в польском плену в 1919–1920 годах – [Электронный ресурс] / Г.Ф. Матвеев. – Режим доступа: vivovoco.astronet.ru/VV/JOURNAL/NEWHIST/PREKATYN.HTM
308. Папакін А. Г. Створення польських військових формувань у складі російської армії під час першої світової війни [Електронний ресурс] / А. Г. Папакін. – Режим доступу: http://www.iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/4_2004/articles//stat16.html
309. Смехович Н.В. Исторические истоки, этапы становления и развития белорусской государственности (Теоретико-методологическое эссе) [Электронный ресурс] / Н.В. Смехович // Российские и славянские исследования. – 2008. – Т. 3. – Режим доступа: <http://www.rsijournal.net/page.php?id=1>
310. Тихомиров А. Проблемы белорусско-германский отношений в 1914–1922 гг. [Электронный ресурс] / А. Тихомиров // Беларуский журнал международной политики и международных отношений. – 2002. – № 4. Режим доступа: http://evolutio.info/index.php?option=com_content&task=view&id=525&Itemid=53
311. Хомич С. Польша и белорусский территориальный вопрос (1918–1926 гг.) [Электронный ресурс] / С. Хомич // Беларусь у XX стагоддзі. – 2003. – Вып. 2. – Режим доступа: <http://www.homoliber.org/ru/xx/xx020137.html>
312. Ціхаміраў А. «Віленскае пытанне» ў міжнародных адносінах 1918–1920 гг. [Электронний ресурс] / А. Ціхаміраў. – Режим доступа: http://evolutio.info/index.php?option=com_content&task=view&id=507&Itemid=5

Дисертації

314. Анисьяев М.А. Становление и развитие военной контрразведки и её агентурно-осведомительного аппарата в 1918–1935 гг. (на матерриалах

- БССР): дисс. ... доктора. истор. наук: 07.00.02 / Анисяев М.А. – Мн., 2007. – 230 л.
315. Багалеіша С.В. Беларуска-літоўскія ўзаемаадносіны ў 1915–1924 гг.: дыс. ... канд. гіст. навук: 07.00.02 / С.В. Багалеіша. – Мн., 2006 – 113 л.
316. Боярка А.А. Мясцовыя органы дзяржаўнага кіравання і сасокіравання ў Заходняй Беларусі (1921–1939 гг.): дис.... канд. гіст. навук: 07.00.02 / А.А. Боярка. – Гродна, 2007. – 129 л.
317. Гецевіч А.К. Деятельность польских политических партий и организаций в Западной Беларуси (1918–1926 гг.): дисс. ... канд. истор. наук: 07.00.02 / Гецевіч А.К. – Гродно, 2006. – 127 л.
318. Гигин В.Ф. Формирование однопартийной системы в Беларуси (1917–1925 гг.): дис. ... канд. истор. наук: 07.00.02 / В.Ф. Гигин. – Мн., 2003. – 133 л.
319. Глушакова Н.А. Беларуская партыя сацыялістаў-рэвалюцыянераў: станаўленне і палітычная дзейнасць (1918–1924 гг.): аўтарэф. дыс.... канд. гіст. навук: 07.00.02 / Н.А. Глушкова. – Мн., 1999. – 22 с.
320. Гудов М.В. Антисоветское подполье в Беларуси в 1919–1925 гг.: дисс. ... канд. истор. наук: 07.00.02 / М.В. Гудов. – Мн., 1999. – 119 л.
321. Дедурін Г.Г. Діяльнасць білоруськіх нацыянальных арганізацый у Польшы (1921–1939 рр.): авторэф. дыс.... канд. іст. навук: 07.00.02 / Дедурін Г.Г. – Х., 2006. – 24 с.
322. Дзядзі́нкі А.Л. Нацыянальная палітыка савецкай улады ў лістападзе 1917 – верасні 1939 гг. (на прыкладзе Выцебшчыны): дыс.... канд. гіст. навук: 07.00.02 / А.Л. Дзядзі́нкі. – Выцебск, 2004. – 125 л.
323. Ковалева Л.В. Внешнеполитическая деятельность Советской Белоруссии в 1914–1929 гг.: авторэф. дыс.... канд. истор. наук: 07.00.02. / Л.В. Ковалева. – Мн., 1993. – 27 с.
324. Круталевич В.А. Провал контрреволюционных планов создания белорусского буржуазного государства и образование БРСР (октябрь

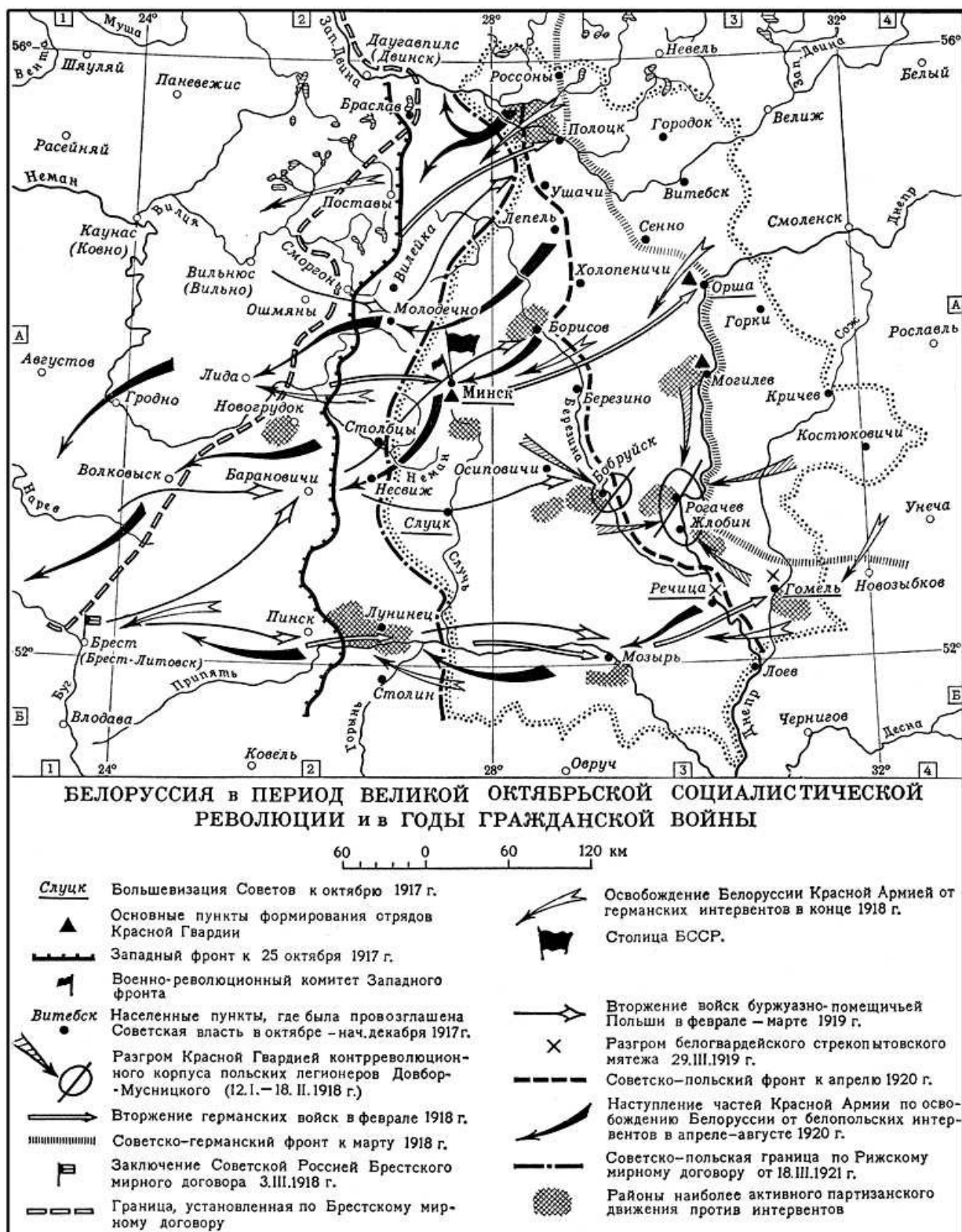
- 1917 г. – февраль 1919 г.): автор. дис.... док. юрид. наук. 12.00.01 / В.А. Круталевич. – Мн., 1973. – 20 с.
325. Кузьмич В.Н. Белорусский участок советско-польской границы: становление и функционирование в 1921–1939 гг.: дисс. ... канд. истор. наук: 07.00.02 / В.Н. Кузьмич. – Мн., 2011. – 146 л.
326. Кукса А. Н. Белорусские и украинские общественно-политические организации: взаимодействие и тактика в период становления государственности в Белорусии и Украины (февраль 1917 – декабрь 1922 гг.): дис. ... канд. истор. наук: 07.00.02 / А.Н. Кукса. – Мн., 2008. – 126 л.
327. Лісовський С.С. Національна політика Польщі в Західній Білорусі (1921–1926 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. 07.00.02 / С.С. Лісовський. – Львів, 2004. – 19 с.
328. Малыхіна Л.Ю. Гісторыяграфія Літоўска-Беларускай ССР: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Л.Ю. Малыхіна. – Мн., 2003. – 126 л.
329. Мартыненко В. Виникнення державності в Білорусі (1917–1918 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / В.В. Мартиненко. – Чернігів, 2010. – 214 с.
330. Мигун Д.А. Политика Германии в отношении Беларуси (1914–1922 гг.): дисс. ... канд. истор. наук: 07.00.02 / Д.А. Мигун. – Мн., 2001. – 127 л.
331. Панько О.Д. Становлення білоруської державності, 1914–1923 рр.: територіальний аспект: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / О.Д. Панько. – Львів, 2004. – 20 с.
332. Райчонак А.А. розных ідэалагічных прыярытэтаў (1917–1927 гг.): дис. ... канд. гіст. навук: 07.00.02 / А.А. Райчонак. – Мн., 2004. – 111 л.
333. Стрикун. І.С. Становлення білоруської державності (1917–1921 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / І.С. Стрикун. – К., 2010. – 203 л.

334. Хоміч С.М. Фарміраванне тэрыторыі Беларускай Савецкай Рэспублікі (канец 1918 – 1926 г.): дис. ... канд. гіст. навук: 07.00.02 / С.М. Хоміч. – Мн., 2000. – 119 л.
335. Чернякевич А.Н. Политика Польши на оккупированной территории Беларуси в период польско-советской войны (февраль 1919 – март 1921 года): дисс. ... канд. истор. наук: 07.00.02 / А.Н. Чернякевич. – Гродно, 2001. – 113 л.

ДОДАТКИ

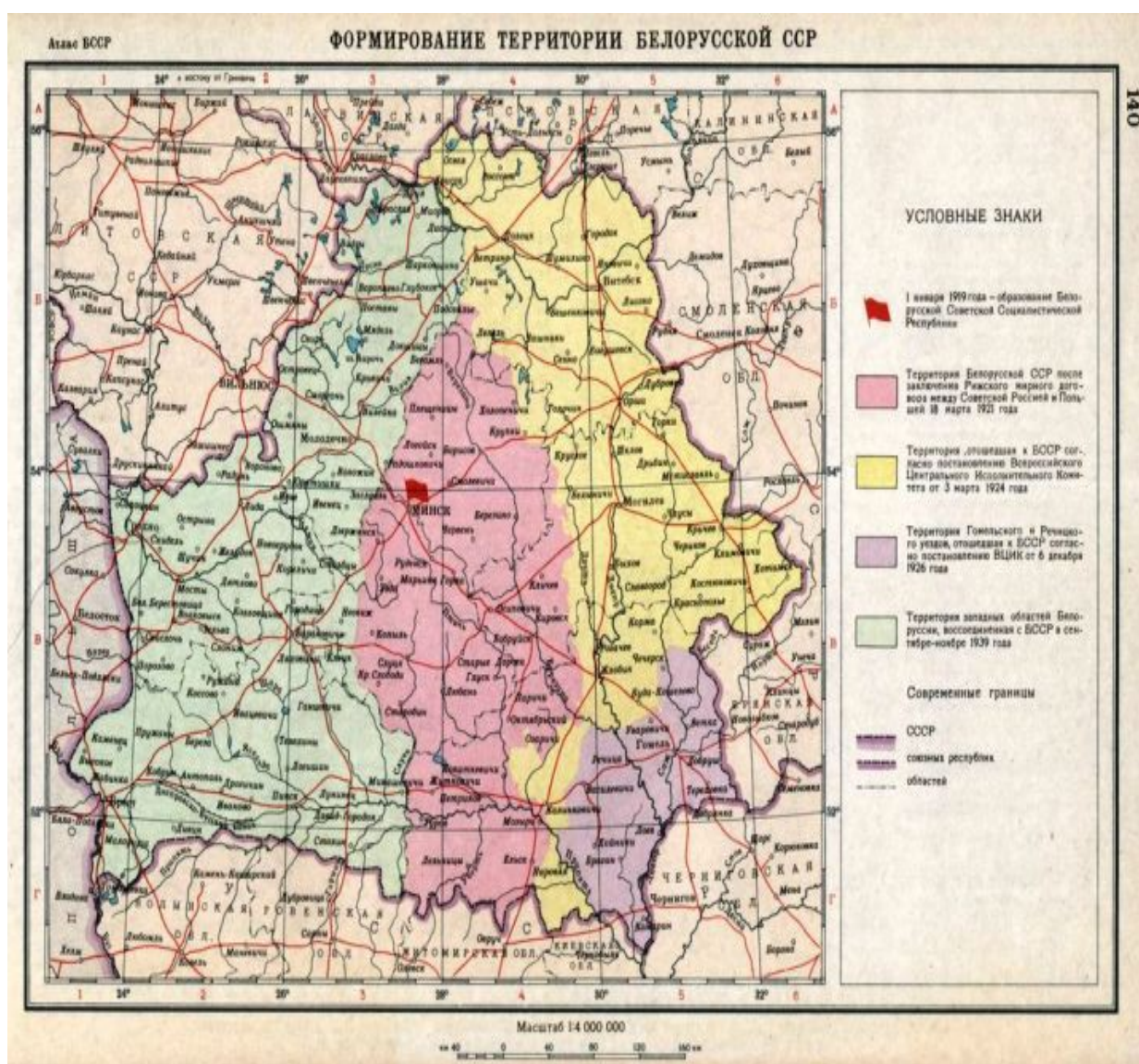
ДОДАТОК №1

Білоруські землі в 1917-1921 рр.

ДОДАТОК №2

Формування території Білоруської РСР в 1919 - 1922 рр.

ДОДАТОК №4

Мирний договір у Ризі між Радянською Росією та Польщею, поділ білоруських земель

ДОДАТОК №5

Створення СРСР 30 грудня 1922 р.

ДОДАТОК №6

Постанова від 30 грудня 1918 р. про кордони Білоруської Республіки прийнята I-м зїздом Комуністичної партії (більшовиків) Білорусії.

Республіка Білорусії в адміністративному відношенні мала бути поділена на сім наступних районів:

Райони:	Підрайони:
I. Мінський район	Мінський, Ігуменський, Бобруйський, Борисівський, Віленський, Свянцянський, Ошмянський та Слуцький.
II. Смоленський район	Смоленський, Бельський, Духовшинський, Перенський (Демидовський), Дорогобузький, Єльнинський, Краснинський та Рославльський.
III. Вітебський район	Вітебський, Велизький, Невельський, Городокський, Себезький, Дриссенський, Дисненський, Сенненський, Лепельський та Полоцький.
IV. Могильовський район	Могильовський, Оршанський, Горецький, Мстиславський, Биховський, Чауський та Чериковський.
V. Гомельський район	Гомельський, Климовичеський, Сурязький, Мглинський, Стародубський, Рогачевський, Реченський та Мозирський.
VI. Гродненський район	Гродненський, Лідський, Августовський, Сокольський, Білостокський та Волковиський.
VII. Барановичеський район	Барановичеський, Слонилеський, Пружанський, Новогрудський, Брестський, Кобринський та Пінський.

